

DİN VE PSİKOLOJİ

CARL GUSTAV JUNG

Çalışmalarına tıpla başlayıp daha sonra felsefe, mitoloji, edebiyat, dinler tarihi vs. gibi disiplinlerle sürdüren Jung oldukça zengin ve renkli bir tablo bırakmıştır geriye. Kendinden sonra çalışmaları psikoloji ve psikiyatriden daha çok, felsefe, dinler tarihi ve debiyata olmuştur. Eserleri oldukça geniş bir birikimin sonucu olduğu için anlaşılması güçtür, 1960'larda İngilizceye çevrilmeye başlanmıştır. Varoluş, indirgemeci bir mantıkla, matematiksel formüllerle ele alınmadığından okuyucusunun sabırlı, önyargısız ve derin kültür sahibi olması gerekir. Fikir edinmek için bile olsa Jung'un bir iki yapıtını okumak yetmez. Arketipler, kolektif bilinçaltı, içedönüklük-dışadönüklük, kelime-çağrışım testleri, onunla psikoloji alanına girmiştir.

insan yayınları

ISBN 975-7732-54-0

DİN VE PSİKOLOJİ

CARL GUSTAV JUNG

Carl Gustav Jung

DİN VE PSİKOLOJİ

2016
JUN.P
075881

Kitap, orjinal olarak ingilizce kaleme alınmış ve 1937'da Yale Üniversitesinde Terry Vakfı'nın "Felsefe ve Bilimin Işığında Din Üzerine Konuşmalar"ın 15.'si olarak üç konuşma halinde verildi. Kitap olarak 1938'de basıldı. Daha sonra Felicia Frobese tarafından Almanca'ya çevrilip 1940'da Zürih'te tekrar basıldı. Çeviri Toni Wolff tarafından, profesör Jung'un katkılarıyla gözden geçirildi. "Toplu Eserler"de eser olarak tekrar gözden geçirilerek ingilizceye çevrildi. Elinizdeki çeviri, ingilizceye metinler gözönünde tutularak yapılmıştır. METİN- M. Hilmi Baş tarafından redakte edilmiştir. Köşeli parantezler ingiliz editöre aittir. Sayfa altlarındaki 'yıldız'lı açıklamalar bana aittir. Çev.

insan yayınları 89
düşünce dizisi 18

eserin özgün adı
Psychology and Religion

dizgi, iç düzen
birim

baskı, cilt
doğan ofset

kapak baskısı
orhan ofset

kapak
deha

ISBN 975-7732-54-0

insan yayınları
klodfarer cad. 27/5 türbe/istanbul
tel: (212) 516 08 28 - 518 08 78

PSİKOLOJİ ve DİN

CARL GUSTAV JUNG

Çeviren
Cengiz Şişman

İÇİNDEKİLER

Çevirmen'in Önsözü.....	7
I. Bilinçaltı Zihninin Özerkliği.....	17
Dipnotlar.....	49
II. Dogma ve Doğal Semboller.....	57
Dipnotlar.....	91
III. Bir Doğal Sembolün Tarihi ve Psikolojisi.....	99
Dipnotlar.....	145

Çevirmen'in Önsözü

"Non foras ire, in teipsum redi;
in interiare homine habitas veritas"*
St. Augustine

(I)

Modern insan köksüzdür ve bütünlüğü yitirmiştir. Psişe yani bilinç, bilinçdışı ve kollektif bilinçdışı arasına mesafeler girmiş, bazı şeyler ise bilinç düzeyinden toptan silinmiştir. Rüyaların dili tutulmuş tek bir ontolojiye sıkışıp kalınmıştır. Tanrı öldürülmüş tek boyutlu hale gelen insanlar ortalığı kaplamıştır. Her derde deva projeler bir bir başarısızlığa uğramış, yeryüzünün kaderi her an cinnet geçirebilece insanların elleri altındaki düğmelere bağlanmıştır. Bu insanlığın yaşayabileceği en kötü deneyimdir. Işık sönmüş ve gizem kaybolmuştur. "Gerçek olan herşey akli, akli olan herşey gerçettir" diyenler kıyasıya yanılmışlardır. Yine de tüm insanlık tarihi gözönüne alındığında, modern deneyimin yaşı çok gençtir. Ve henüz sonuçları tam olarak görülmemiştir. Yaşanılmış olan hiçbirşey varlığını yitirmeyeceğinden, gözden ıraklaşan şeyler tekrar aranılmaya başlamıştır. Küçük yaşamımız uykuyla çevrili olduğundan, rüyalar tekrar önem kazanır hale gelmiştir.

* Uzağa gitme, dön içine;
hakikat senin içinde

(II)

Basel Üniversitesinde tıp profesörü olan büyükbabasının adını taşıyan Carl Gustav Jung, Temmuz 1875'te İsviçre'nin Lonstance gölü kıyısındaki Kesswill köyünde doğdu. Babası protestan rahibiydi. Oldukça pastorel bir hayat geçirmişti. Her İsviçreli çocuk gibi dağları ırmakları ve gölleri çok sevdi. İçeride dönük ve yalnız bir çocukluk dönemi geçirdi. İlkokulda pek başarılı olamadı. Lise yıllarında felsefeye merak saldı önceleri yunan filozoflarını okudu, daha sonra Schopenhauer'in yapıtlarından çok etkilendi. Liseden sonra Tıp eğitimi gördü. Okudukları bir yandan da onu psikiyatri ve psikoloji alanına doğru savuruyordu. Seçimini bunların lehine yaptı. İlk görevini Zürih'teki Burghölzli Hastanesinde aldı. Burası Avrupa'nın en ünlü ruh hastalıkları merkeziydi ve başında şizofreni kavramını geliştirmiş olan ünlü hekim Eugen Bleuler bulunuyordu.

1903'te Emma Rauschenbach ile evlendi. 1955'te ölen eşi yaşamı boyunca Jung'un yardımcısı olmuştur. Birisi erkek beş çocukları olmuştur.

1905'te Zürih Üniversitesinde ders vermeye ve uzman hekim olarak çalışmaya başladı. Hastalarını bazen Zürih gölü üzerinde botla dolaşırken tedavi ederdi. Jung burada yeni teknik geliştirmişti. Etkin imgelem (active imagination). Jung kendi kendini analiz ederken vizyonlarının ve düşlerinin resmini çizmiş ve boyamıştır. Hastalarına da aynı şeyi önerirdi; ya da dilediklerinde şiir yazabilir, modeller çizebilir, heykeller yapabilir, hatta düşlemlerini raks ile dile getirebilirlerdi. Jung Freud'u yakından izliyordu. "Rüyaların Yorumu"nu okuduktan sonra yazışmaya başladılar. 1907'de Vi-

yana'da ilk buluşma gerçekleşti ve tam onüç saat durmamacasına konuştular. Freud ile karşılaştığında altı yıllık bir psikiyatri deneyimine ve özgün yapıtlara sahipti. Freud ondokuz yaş daha büyüktü Jung'tan, baba-oğul gibiydiler. Psikanalizin prensi artık Jung'tu. Ancak bu parlak balangıcın ömrü pek uzun olmadı. Altı yıl birlikte pek çok çalışma yapıldı, Amerika'daki üniversitelerde birlikte konferanslar verdiler. Viyanalı Edi ile Zürihli Buda idiler onlar artık. 1911'de Viyanalı üyelerin muhalefetine rağmen, Freud'un ısrarıyla Uluslararası Psikanaliz Derneğinin ilk başkanı oldu Jung. Freud gruba Yahudi birinin başkanlık etmesi halinde, anti-semitik hareketin psikanalizi engelleyeceğini düşünüyordu. Viyanalı üyelerin hepsi yahudi idi ve Jung'un dahi bir anti-semitik olduğuna inanıyorlardı. Jung'un hayatının geri kalan kısımlarında sözkonusu anti-semitizm ve Nazizm iddiaları sürüp gitmişti.

En başından beri psikanalize ve orada cinsellik üzerine olan aşırı vurguya eleştirel bakışı 1912'lerde iyice su yüzüne çıkmış, "Bilinçdışının Psikolojisi"ni yayınlamasıyla da doruğa çıkmıştı. Freud, kendi buluşu olan psikanalizin sınırlarının haksız yere genişletildiğini düşünüyordu çünkü. Anlaşmazlıklar peşisıra günyüzüne çıkmaya başlamışlardı. Jung Freud'un libidoyu dar-anlamli yorumladığını, libidinal enerjinin sadece sex ile sınırlı olmayıp yaşam enerjisi olduğunu sex'in bunun sadece bir parçası olduğunu iddia ediyordu. Ayrıca Jung, psikanalizin en temel aksiyomu olan "Odipt Karmaşası"nı da reddediyor ve ilk dönemlerde çocuğun anneye bağlılığını, annenin ona besin sağladığından dolayı bir bağımlılık ilişkisi olduğunu söylüyordu. Libidinal enerji ancak

ergenlikten sonra heterosexuel biçime girmekteydi. Bu anlaşmazlıkların uzantıları ikisinin de daha sonraki çalışmalarında başgösterecekti. 1914'te mektuplaşmalar dahi durdu. Bu tarihten itibaren Jung uzun bir bocalama ve suskunluk dönemine girdi. Bir nevi yaratıcı bir sessizlikti bu. "Psikolojik Tipler"i yazdı, burada Freud ve Adler ile farklılıklarını açıklıyordu. Orta-yaşdan başlayarak, hayatının sonuna dek sürecek olan farklı bir serüven başlıyordu artık. Gezilerine başladı. Tunus'a, Sahra Çölüne, Afrika'ya gitti. Sivahili dilini öğrendi. New Mexico ve Arizona'ya gidip bir yıl Pueblo kızilderili kabilesiyle yaşadı. Daha sonra seyahatlerini Hindistan'a ve Seylan'a sürdürdü. Tüm bu gezilerinden sonra en meşhur tezini kavramsallaştırdı: Kollektif (ortak) bilinçaltı. Bütün kültürlerde öyle ya da böyle karşılığı olan sembollerden kurulu bir dünya, "*mundus arketipus*", *alem-i misal*.

1933'te başlayan Eranos toplantılarının çatısını bu iki kavram oluşturunuyordu. Evrensel kültürü ortaya çıkarmak için bir araya gelen insanlar sahalarının en yetkin isimleriydi: C. Kerényi, Fritz Meier, Henrich Zimmer, Friedrich Heiler, Martien Buber, Louis Massignon, Charles Picard, Walter Otto, Walter Wili, Gilles Quispel, Eric Neumann, Henri Corbin, Mircea Eliade, Karl Lowith, Joseph Campbell.

Kimisi Hint geleneği ile ilgileniyor, kimisi Çin, kimisi yahudi geleneği, kimisi Afrika gelenekleri, kimisi Latin Amerika gelenekleri, kimisi Yunan ve Avrupa gelenekleri ile ilgileniyorlardı. Bunlar her yıl bir araya gelen mitologlar, teologlar, psikologlar, filozoflar ve edebiyatçılardı. Toplantılar İsviçre'nin dağları arasında bir göl kenarında yapıldı. Jung 1953'de bu gruptan ayrıldı. Bir süre daha kendi çalışmaları-

na devam etti ve 1961'de bu hayattan ayrıldı.

(III)

Çalışmalarına tıpla başlayıp daha sonra felsefe, mitoloji, edebiyat, dinler tarihi vs. gibi disiplinlerle sürdüren Jung oldukça zengin ve renkli bir tablo bırakmıştır geriye. Kendinden sonra çalışmaları psikoloji ve psikiyatriden daha çok, felsefe, dinler tarihi ve edebiyata olmuştur. Eserleri oldukça geniş bir birikimin sonucu olduğu için anlaşılması güçtür, 1960'larda İngilizceye çevrilmeye başlanmıştır. Varoluş, indirgemeci bir mantıkla, matematiksel formüllerle ele alınmadığından okuyucusunun sabırlı, önyargısız ve derin kültür sahibi olması gerekir. Fikir edinmek için bile olsa Jung'un bir iki yapıtını okumak yetmez. Arketipler, kolektif bilinçaltı, içedönüklük-dışadönüklük, kelime-çağırışım testleri, onunla psikoloji alanına girmiştir.

Bilinçdışının ve rüyaların öğeleri olan sembollerle ilgilenirken, bilinçdışı sembollerinin anlamlarıyla, simya sembollerinin aynılığından söz etmiştir. Simya ile yakından ilgilenmiştir. "Simyanın sırrı, deneyüstü işlevdedir; soylunun soy-suzca öğelere; farklılaşan işlevlerin alt-işlevlere; bilincin bilinçdışıyla karıştırılıp kaynaştırılarak, kişiliğin dönüştürülmesidir" der Jung.

Sembolleri tanımaya çalışırken başvurduğu kaynaklar dolayimsız yaşantılar olmuştur. (dini tecrübeler, rüyalar) Freud'un tersine rüyaları yorumlarken, onları birşeylere sarmalanmış, kisve değiştirmiş semboller olarak değil bizatihi kendileri olarak almış, bilinçdışının yine bilinçdışı tarafından açıklaması gerektiğini düşünmüştür. Aldığı örnek ise

Tevrattır. Rüyalar kendilerinin açıklayıcısıdırlar. bu tavrı benimseyen Jung, böylelikle Freud'dan daha öte gitmiş ve onu aşmıştır. Çünkü, Freud her ne kadar irrasyonel öğelerle yani rüyalarla ilgilenerek, Aydınlanmanın rasyonel geleneğine başkaldırıyor görünse de, son tahlilde rüyaların içeriklerini rasyonel hale getirmeye çalışarak tekrar aynı paradigma içerisinde dönmektedir. Bilinç dışının dinsel bir içeriği olduğunu söyleyen Jung, bu irrasyonel düzeyde nedensel bir ilişkiden çok telos a sahip olan ereksel bir ilişki kurmuş, Freud gibi, rüyaları sadece geçmişe dönük ve nevrozları açıklamada değil, aynı zamanda kişiye yol gösterici, tedavi edici ve ileriye dönük olgular olarak görmüştür.

Bu yaklaşımın uzantısını kişilik hakkında söylenenlerde bulmak ta mümkündür. Freudian determinizmde insanlar çocukluk yaşantısının bir kurbanı iken, Jung ta kişilik geçmiş olaylar tarafından olduğu kadar, gelecek hedefler, ümitler ve arzular tarafından da şekillenir. Kendini-gerçekleştirme tüm yaşam boyu sürmekte değişim iradeyle her zaman olabilmektedir. Tam olarak kavramsallaştırılmasa bile Heideggeryan Freiheit' tır bu. Yani çağrıya açık olarak özgürleşmek.

"Anlama güven ve anlamayı hedefin kıl" Açıklamaktan çok anlamaya önem verir Jung. Kısmen Hermenetik bir tutumdur bu. Kiinin deneyimine müdahale etmez, diğer psikanalistler gibi hastayı yönlendirmek yerine, fenomenolojistler (Roger) gibi hastanın kendini tanımasına ve yorumlamasına çalışır. Ancak en genelde, Jung'un düşünceleri sadece nevrozik ya da psikotik hastalardan topladığı verilere dayalı değildir. Başta kendisinininkiler olmak üzere bütün yaşantıları gö-

zönünde bulundurmaktadır. Oysa bu nokta Freud'un eleştirildiği noktalardan biridir. Çünkü O, kuramlarını hastalıklı insanların deneyimlerinden çıkarmıştır. Jung'te anlama, tarihseldir. Çünkü biz çoğu zaman bilinç dışının belirlenimleriyle hareket etmekteyiz. "Benim hayatım bilinç dışının kendini-gerçekleştirmesinin bir hikayesidir" der sözgelemi otobi-yografisinde. Bu ise fenomenolojistlerin kabullendikleri, bilinç felsefesinin tersine bir şeydir. Jung burada, her şeyden bağımsız bir özneyi (transandantal ego-Husserl) kabullenmemekte, daha çok Descartes'in Cogito'suna karşı çıkan Lacan'a Heidegger'e yaklaşmaktadır. Bilincin, bağımsız olarak kendi üzerine kapanıp düşünmesi mümkün olmamaktadır. Bu düşüncede, dil hiç hesaba katılmamakta, katılsa bile düşüncenin basit bir aracı sayılmaktadır. Oysa düşüncenin bizzatı dil içinde gerçekleştiği dilin "Varlığın evi" olduğu unutulmuştur. Jung'da zayıf bir noktadır bu. O düşüncelerini ısrarla deneyselci bir zemine oturtmaya çalışmıştır ancak buradaki deneyselcilik, davranışçılık anlamındaki deney değil, fenomenolijedeki deneyime tekabül etmektedir. Bir nevi yaşantı bilgisidir bu.

Din, numinosum'un bir tezahürüdür ve bilinçaltına aittir. Ancak bu bilinç dışı aslında çok katlı bir bilinçlilik durumudur. (multiple-counciousness) Jung'ta Batı'da bugün varolan din inancı veteslis (üçlü) yanlış ve çarpıtılmış şeylere dayalıdır. İnsanlar gerçek yaşantıya kapatılmışlardır. Teslis erkeksi bir karakterdedir ve *anima* sı bastırılmıştır. Oysa hakikat üçlü değil dördüldür. Su ve hava ve ateş ve toprak. Tesliste toprak eksiktir. Toprak dışıdır ve doğurgandır ve kadını temsil eder. Rüyalarımızda eş, sevgili, anne olarak

gördüğümüz kadın animadır. Uluhiyet çift cinsiyetli yani *hermafrodit* tir. *Anima* ve *Animus*, bilinçdışının en çok karşılaştırılan arketipleridir. Diğer önemli arketipler ise *persana*, *gölge* ve *benlik* (self)tir. Aslında sonsuz sayıda arketip vardır ve bunlar mitolojik zamanlarda oluşmuştur. Sözelimi güneş arketipini ele alalım. Güneş hergün doğup batmaktadır. İşte bir süre sonra bunun izi zihnimize kazılır ve güneş arketipi oluşur. Ancak yine de diğer arketiplerin oluşumu bu kadar belirgin değildir. Bazı arketiplerin anlamlarını Hermes vermektedir örneğin.

Persone, maske'dir. Yani insanın kendisi olmayan bir karakteri yaşamasıdır. Başkalarının istediği şekilde rol yapmaktır. Evde ve okulda farklı davranmak mesela. Bir insan oynadığı rôle kendini çok kaptırır ve egosu yalnızca bu rôle özdeşleşirse kişiliğinin diğer bölümü bir kenara itilir. Yani parçalanma yaşanır. *Gölge* insanın hayvani immoral, primitif ihtirash, arzu ve eylemleridir, arketiplerin belki de en güçlü ve en tehlikeli olanıdır. İnsanın aynı cinsten kişilerle ilişkilerinde en iyi ve en kötü yanların kaynağıdır. Öte yandan yaratıcılığın, içgörünün, derin duyguların ve spontaneliğin kaynağı da burasıdır. *Persone* insanın dışadönük yüzünü nitelerken, *Anima* ve *Animus* içedönük yüzü niteler. *Anima* erkek psişesinin kadınsılığını, *Animus* ise kadın psişesinin erkeksiliğini simgeler. Jung psikolojisinin en önemli arketipi *Benlik* 'tir. O bütünlüğü ve durağanlığı sağlayandır. Kendini-gerçekleştirme ile Jung, kişiliğin mükemmelliğini ve harmonisini, benliğin kemale ermesini kasetmektedir. Arketiplerin çıkarılmasıyla, batının tarihini yeniden okur Jung. Tanrı'nın ölmesinin zaten İsa'nın tanrılaştırılmasıyla

başlatıldığını söyler. Bütünlüğün yitirilmesine sebep olan da bunlardır. Rüyalarımız der bunu bize.

BBC'de yapılan bir roportajda "Tanrıya inanıyor musunuz?" sorusuna verdiği cevap "inanmıyorum, fakat biliyorum" olmuştur. Daha sonra gelen eleştiriler üzerine "Bildğim tanrı, zeus, Yehova, Allah gibi bir Tanrı değil, daha çok bizatihi bilinmez olan benim sarıh olarak karşılaştığım şeydir" olmuştur. Evinin girişinin üzerindeki duvarda şu ibare bulunmaktadır: *Vocatus atque non vocatus Deus aclelit*** Bu görüşlerinden dolayı müslümanlar arasında epey revaç bulmuş birisidir. Son dönemlerde doğuya ve özellikle de Hint ve Çin'e olan yakın ilgisi onu bu düşüncelere epeyi yaklaştırmış ve hatta kendisine Pakistan İslami ilimler Akademisi tarafından "alim" ünvanı bile verilmiştir. Jung'un bu potansiyel doğuluğu kendisinden sonra birçok kimseye ve gruba ilham vermiş, özellikle 1960'larda gelişen Humanistic Psikoloji ve 1970'lerde ABD'de gelişen *transpersonel Psikoloji* akımı ondan çok etkilenmiş, terapide doğru yöntemlerle, batılı teknikleri sentezlemeye çalışmış ve batı psikolojisinin daha yeni yeni bulduğu yöntemlerin aslında yüzlerce yıl önce doğuda zaten kullanılıyor olduğunu iddia etmişlerdir. Beni aşma, nefsi öldürme, mükemmel insan haline gelme bunlardan bazılarıdır. Her insan kendi yaşamından bir sanat eseri yaratabilir. Jung bu tür düşüncenin yollarını açmış, hayatının son otuz-kırk yılını diğer kültürlerin incelenmesine adanarak tüm insanlığa ait olan ortak şeyleri çıkarmaya çalışmıştır. Bütünlüğün böyle sağlanabileceğini düşünür. Bi-

** Çağrılan ya da çağrılmasın tanrı orada olacaktır.

zim için Jung okumak, Nasr'ın dediği gibi tehlikeli bir uğraştır.

Ancak "tehlike ne kadar yaklaşmışsa kurtuluş ta o kadar yakındır." der Hölderlin.

Şubat 1993

Çengelköy

Bilinçaltı Zihninin Özerkliği

Öyle gözükmektedir ki, Terry Konuşmalarını tertip edenlerin niyeti, bilim adamlarının temsilcilerine, felsefenin ve insan ilimlerinin (bilgilerinin) diğer alanlarında olduğu kadar, dinin ezeli ve ebedi problemi tartışmalarına katkıda bulunma imkanı sağlamaktır. 1937'de Yale Üniversitesinde bana burada konuşma onurunu bahsettiklerinde, ben görevimin psikolojinin ne olduğu ya da dahası benim sunmuş olduğum medikal psikolojinin bir dalının din hakkında birşeyler söylemesi en azından onun üzerine eğilmesi gerektiğini düşündüm. Dinin, tartışmasız insan zihninin en eski ve evrensel etkinliklerinden biri olması hasebiyle, insanın kişiliğinin psikolojik yapısına değin her çeşit psikolojinin, en azından gözlem düzeyinde, dininin sadece sosyolojik ve tarihsel bir olgu değil, aynı ilgi olduğu gerçeğinden kaçamayacağı apaçık ortadadır.

Gerçi ben çoğu zaman bir filozof olarak görülsem de, bir deneyciyim ve fenomenolojik yaklaşıma bağlıyım. Kişi, arasıra bu yaşantılar birikiminin ve sınıflandırmasının üstüne çıkar da bir takım düşünceler serdederse, umarım ki bu bilimsel deneycilik ilkeleriyle ters düşmez.

Şurası bir gerçek ki ben, düşünce olmaksızın deneyimin bile mümkün olacağına inanmıyorum, çünkü "deneyim", kendisinin olmaksızın anlamının olamayacağı bir özümseme sürecidir. Ez cümle bu ifadeler şuna delalet ediyor; ben psikolojik meselelere, felsefi değil bilimsel bakış açısıyla yakla-

ze görünür bir nesnenin niteliği ya da bilincin biricik değişimine sebebiyet veren görünmez bir varlığın etkisidir. Bunlar bir yere kadar genel kuraldır.

Bununla birlikte, pratiğe ya da ritüellere gelindiğinde, belli başlı istisnalar vardır. Büyük törensel etkinliklerin pek çoğu; dua, efsun, kurban ve kendine acı çektirme olan yoga pratikleri gibi büyük törensel etkinliklerinin pek çoğu büyüsel doğanın belirli araçlarıyla *numinosum*'un etkilerini istedikleri vakit üretmek amacıyla düzenlenirler. Ancak harici ve nesnel ilahi amaç doğrultusundaki dini bir inanç daima bu etkinliklerden daha önce gelir. Katolik kilisesi, sözgeli, ruhani inayeti inanlara bağışlamak maksadıyla ayinler düzenlemektedir; ancak bu etkinlikler ilahi rahmetin varlığını kati sihri yollarla gerçekleştirmeye çalıştıklarından, mantıksal olarak ayinlerde hiç kimsenin ilahi rahmeti hazır bulunmaya icbar edemeyeceği, fakat bununla beraber onun kaçınılmaz olarak hazır olduğu, ayinlerin eğer onu desteklemek için zihninde olmamış olsaydı, Allah'ın olmasına sebebiyet vermeyeceği ilahi bir kurum olduğu iddia edilebilir. (2)

Bana göre din, "religio" kavramının orijinal kullanımı ile mütakabiliyet arzeder bir biçimde formüle edilebilen insan zihninin biricik tutumudur. Şöyle ki "güçler" olarak anlaşılan, ruhlar, şeytanlar, tanrılar, yasalar, idealler, idealler ve yahutta her ne ad verirse versin insanın dünyasında ciddiye alacağı kadar önemsedığı güçlü, tehlikeli, yardımcı ya da kendini feda edercesine seveceği ve tapacağı kadar da anlamlı ve güzel bulduğu şeylerin, muayyen dinamik etmenlerin dikkatli bir gözlemi ve hesaba katılmasıdır.

Belirli bir hedef peşinde coşkuyla ilerleyen birine konuşma dilinde, çoğu kez kendini davasına "taparcasına adanmış" derler; William James, sözgelemi bilimadamlarının çoğunun itikatları olmadığı halde "karakterlerinin sofu" olduğuna işaret etmektedir. (3)

"Din" (4) terimi ile itikadî kastetmediğimi açıklığa kavuşturmak istiyorum. Bununla beraber şurası bir gerçektir ki bütün itikatlar bir yandan *numinosum* deneyimine dayalı öte yandan da, *pistis*' e yani, sadakate ve güven ile *numinosus*'un belirli deneyimlerinden sonra bilinçteki değişimlere gösterilen güven ve itimada bağlıdır. Paul'un din değiştirmesi bunun canlı bir örneğidir. "Din" terimi, denilebilir ki, *numinosum* deneyimiyle değişebilen bilince mahsus tutumu şekillendiren şeydir.

Akideler özgün dini deneyimlerin işlenmiş ve dogmatikleştirilmiş biçimleridir. (5) Deneyimlerin muhtevaları günahlardan arındırılmaya ve genellikle de, ince elenip sık dokunmuş keskin yapı içerisinde dondurulmaya başlarlar. Özgün deneyimin pratiği ve tekrarı ritüelleşmeye ve değişmez bir kurum olmaya başlar. Bu ille de cansız bir fosil anlamına gelmez. Aksine orada değişimler için hayatî bir zorunluluk olmaksızın milyonlarca insan için, çağlar boyunca dinsel yaşıntısı olabilmıştır.

Katolik kilisesi sık sık kendine özgü katılığı yüzünden suçlanmasına rağmen, o, dogmanın kendine ait bir hayatı olduğunu ve dahası alttan alta bir değişime ve gelişime sahne olduğunu iddia etmektedir. Dogmalar sayılamayacak kadar çok olsa bile zamanla daha da çoğalabilirler. Aynıları ritüel için de geçerlidir. Henüz bütün değişiklikler ve gelişmeler, özgün olarak yaşanmış gerçeklerin çerçevesiyle sınırlıdır.

Ve bundan ötürü bir çeşit dogmatik muhteva ile duygusal değeri içerirler. Dogmatik geleneklerden, yerleşmiş ritüellerden sıyrılarak neredeyse sınırsız bir hürriyete sahip olan ve dörtüzdenden fazla mezhebe bölünen Protestanizm bile en azından Hristiyan olmakla ve "Tanrı" kendini insanlık için feda eden İsa'da tecelli etmiştir" dogmasıyla varolmaktadır. Bu içerik ne İslami ne de Budist fikir ve duygularla genişletilemeyecek ve eşleştirilemeyecek sınırlı bir çerçevedir. Şu-

rası tartışılmaz bir gerçektir ki dini olguları temsil eden sadece Buda, Muhammed, Konfiçyüs ya da Zerdüşt değil, Mitra, Attis, Kibele, Mani, Hermes ve pekçok egzotik kültürde. Psikolog eğer bilimsel bir tutum takınıyorsa ebedi ve biricik hakikati iddia eden her türlü inancı bir kenara bırakmalıdır. Onlar bakışlarını dini problemin insani yanına çevirmeli, inançların ne yaptığının oldukça uzağında özgün dini deneyim ile ilgilenmelidirler.

Sinir ve zihin hastalıklarında bir doktor ve bir uzman olarak benim kalkış noktam akide değil, ancak kendini ve kendisi vasıtasıyla genel durumunu etkileyen belirli etmenleri dikkatlice gözlemleyen ve onları ciddiye alan adamın, homo-religious'un psikolojisidir. Sözkonusu etmenleri tarihsel geleneğe ve antropolojik bilgiye göre ayırmak ve tanımlamak oldukça kolaydır ancak, aynı işi psikolojik bakış açısıyla gerçekleştirmek inanılmayacak kadar zor bir iştir.

Din sorununa yapabileceğim katkı, tamamıyla hastalarımın ve normal insanlardan edindiğim pratik deneyimlerden çıkmıştır. Kişilerle olan deneyimlerimiz önemli ölçüde onlarla ne yaptığımıza bağlı olduğundan, benim çalışmalarımla izlediğim yolun en azından genel fikirlerini size vermekten başka bir değerlendirme yolu da göremiyorum.

Nevrozların insanın en özel hayatıyla bağlantısı olduğundan, kişiyi hastalıklı duruma sokan temel karmaşaların ve koşulların tamamını sayıp dökmesi gerektiğinde daima bazı çekinceler olacaktır. Ama niye özgürce konuşasın ki? Neden korkmalı, utanmalı ya da iffet taslamalı ki? Bunun nedeni onun, kamuoyu, saygınlık, şöhret diye adlandırılan şeylerin önemli öğelerini biçimlendiren belirgin harici şartları "dikkatle gözlemliyor" olmasındandır. Ve o doktora güvence, ondan fazla utanmasa bile, sanki kendi bilincine vardığında tehlikeli hale gelecekmişcesine, isteksiz olacak ve hatta bazı şeyleri kendisine açıklamaktan korkacaktır. Bir insan genel-

likle çok güçlü, yıkıcı görünen şeylerden korkar. Oysa insanın içinde kendisinden daha güçlü ne vardır ki? Şunu unutmamalıyız ki herhangi bir nevroz, maneviyatın bozulması ile örtüşmektedir. İnsan, nörotik olduğunda kendi içindeki güvenini yitirir. Nevroz bir mağlubiyettir ve kendi psikolojisinden tamamen bilişsiz olmayan kimseler tarafından böyle hissedilir. Ve kişi "gerçek olmayan" bir şey tarafından yenilgiye uğratılır. Doktorlar, bir şeyi olmadığını, gerçek bir kalp hastalığı veya gerçek bir kanseri olmadığını hastaya çoktan söylemiş olabilirler. Hastalık belirtileri de böylece hayali olmuş olur. Hasta kendisinin "Hastalık hayali"ne ne kadar çok inanırsa, aşağılık duygusu da onun kişiliğini o kadar çok bürür. "Eğer benim belirtilerim hayali ise" diyecektir "öyleyse ben böylesi musibet bir muhayyileyi nerede yakaladım", ve neden böylesi sıkıntı verici bir belayı baş tacı ediyorum?. Gerçekten de, sürekli yalvararak size bağırsak kanserinden acı çektiğini ikna etmeye çalışan zeki bir insanın aynı zamanda da kanserinin tamamıyla hayali bir şey olduğunu da bildiğini bedbin bir sesle ifade etmesi oldukça dokunaklıdır.

Psişenin genelde materyalistçe kavramsallaştırılıyor olması, korkarım nevroitik durumların hiçbirinde faydalı değildir. Ruhun nazik bir bedeni olsaydı, kaba, maddi vücut nasıl acı çekiyorsa, hiç olmazsa bu belli belirsiz duman durumundaki vücudun da hayali bile olsa, bir kansere yakalanmış olduğundan bahsedilebilirdi. Bu hiç olmazsa gerçek bir şey olurdu.

Bunun içindir ki; tıp psişik nitelikteki her şeye karşı aşırı bir nefret besler; ya beden hastadır ya da hastalık diye bir şey yoktur. Ve eğer bedenin gerçekten de hasta olduğunu anlayamıyorsanız, bunun nedeni o anki araçlarımızın organik rahatsızlığın hakiki doğasını anlamada doktorlara yetmediğinden dolayıdır.

Öyleyse nedir bu psişe tam olarak? Materyalist önyargı

bunu, beyindeki organik işlemlerin epifenomenal bir yan ürünü olarak açıklar. Herhangi bir psişik bozukluk, şimdiki teşhis yöntemlerimizin yetersizliğinden dolayı keşfedilemeyen organik ya da fiziksel bozukluklar olmalıdırlar. Beyin ve psişe arasındaki inkar edilemez bağlantı bu bakış açısına güç kazandırır da, onu tartışılmaz bir hakikat kılmamaktadır. Nevrotik durumlarda beynin organik süreçlerinde gerçek bir hasarın olup olmadığını bilmiyoruz ve eğer endokrin doğasında bozukluklar varsa, onların sebepleri mi yoksa etkileri mi olduğunu söylemenin imkanı yoktur.

Öte yanda, nevrozun gerçek sebepleri tartışılmaz olarak psikolojiktir. Gerçekten de organik ya da fiziksel bozuklukların bir anda sadece psikolojik araçla tedavi edilmesini hayal etmek çok güçtür. Ancak ben bir keresinde 39 °C ateşli bir histeri vakasının psikolojik sebebin itirafı ile birkaç dakika da tedavi edildiğine şahit olmuştum.

Peki öyleyse, görünür bir fiziksel hastalığın belirli acı veren psikolojik çatışmaların çözümlenmesi yoluyla tedavi edilmesini nasıl açıklamalıyız? Yine bir keresinde neredeyse bütün vücuda yayılmış sedef hastalığının bir haftalık bir psikolojik tedavi sonucunda tamamına yakınının iyileştiğini görmüştüm. Bir başka vakada hasta kolon şişmesi için ameliyata sokulmuş, kırk santimlik bir parça alınmış, ancak bu başka bir büyük kolon şişmesine sebebiyet vermişti. Hasta ümitsizdi ve ikinci bir ameliyatı istemiyordu, oysa cerrahlar bunu gerekli görüyorlardı. Ne zaman ki bazı psikolojik gerçekler açığa çıktı, kolon tekrar normal olarak görevini yerine getirmeye başladı.

Böylesi deneyimler, nadir olmasalar da, psişenin bir hiç olduğuna ya da hayali gerçeğin hakikat olmadığına inanmayı sadece güçleştirmektedir. Ancak miyop bir zihnin aradığı yerde değildir psişe. O vardır, ama fiziksel bir biçimde değil. Zaten varoluşun sadece fiziksel olabileceğini varsaymak çok

gölünç bir önyargıdır. Varlığın, bizim dolaylımsız bildiğimiz biçimi psişiktir. Hatta diyebiliriz ki, fiziksel varoluş sadece bir tündengelimdir, çünkü maddeyi ancak duygular yoluyla aktarılan psişik imgeleri kavrayabildiğimiz sürece bulabiliriz.

Bu yalın ve en temel hakikati unutmakla gerçekten de en büyük hatayı yapıyoruz. Eğer bir nevroz hayalden başka hiçbir nedene gereksinim duymamalı ise, herşeye rağmen oldukça gerçek bir şey olurdu.. Eğer bir adam tutar da beni baş düşmanı görerek öldürürse, bu sırf hayal sonucu da olsa, ben ölmüş olurum ya. Hayaller vardılar ve gerçek gibidirler. Fiziksel şartlar kadar da tehlikelidirler. Öyle ki ben psişik tehlikelerin salgınlar ve depremlerden bile daha tehlikeli olduğuna inanıyorum. Ortaçağdaki veba salgını ya da çiçek hastalığı bile, 1914'deki fikir ayrılıkları yüzünden ya da Rusya'daki siyasi fikirler yüzünden ölen insanlar kadar can almamıştı.

Dışarıdaki Arşimedyon noktanın eksikliğine bağlı olarak, zihnimiz varoluşun kendi biçimini kavrayamamasına rağmen, yine de vardır. Sadece var da değildir, varoluşun ta kendisidir.

Hayali kanserden muzdarip olan hastamıza ne diyeceğiz şimdi? Ben ona derdim ki: "Tamam, dostum sen gerçekten de kanser-benzeri bir şeyden ızdırap çekiyorsun, Sen gerçekten de, hayali olduğundan dolayı bedeni öldürmeyecek olsa bile, ölümcül bir şeytanın pençesinde. Ancak senin ruhunu öldüreceği kaçınılmazdır. O şimdiden senin insanlarla olan ilişkilerini ve kişisel mutluluğunu ifsad etmiş ve zehirlemiş bile, ve senin psişik varlığını tamamen yutuncaya kadar da artarak devam edecek. Öyle ki, en sonunda insanlıktan çıkacaksın ve yokedici şeytani bir tümör olacaksın."

Hastamızın kuramsal zihni hayalinin maliki ve müsebinin kesinlikle kendisi olduğunu varsaymasına rağmen,

marazi hayalin kökeni sözkonusu olduğunda bunun sebebinin kendisi olmadığına inanmaktadır. Eğer bir kimse gerçek bir kanseden ızdırap çekiyorsa, kanserin o kimsenin kendi bedeninde olması gerçeğine rağmen, bu şeytanın kökeninin kendisi olduğunu bir türlü kabullenmez. Ancak psişeye gelindiğinde, sanki psişik şartlarımızı kendimiz yaratıyormuşuz gibi sürekli olarak sorumluluk hissi duyarız.

Bu önyargı görece olarak son zamanların mahsulüdür. O kadar uzağa gitmeksizin, bir zaman önceleri oldukça medeni insanlar, psişik amillerin zihnimizi ve duygularımızı etkilediğine inanırlardı. İnsanda belirli psikolojik değişikliklere yolaçtığına inanılan hayaletler, büyücüler ve sihirbazlar, şeytanlar ve melekler ve hatta tanrılar vardı. Eski zamanlarda kanser olduğuna inanan bir adam, bu fikriyle tamamen farklı şeyler hissedebilirdi. Muhtemelen, birinin kendine karşı büyücüye giderek büyü yaptırdığını ya da cin çarptığını sanabilirdi. O hiçbir zaman böyle bir fantazinin kaynağının kendisi olabileceğine ihtimal vermezdi.

Açıkcası onun kanser düşüncesinin, bilinçle aynı şey olmayan psişenin bir bölümünden neşet eden bir gelişim olduğunu sanıyorum. Öyle gözükmektedir ki, bu kendini bilince dayatan özerk bir gelişmedir. Bilincin bizim kendi psişik varlığımız olduğu söylenebilir. Ancak, bizden bağımsız olarak kanserin kendi psişik varlığı vardır. Bu ifade gözlemlenebilir gerçekleri tamamiyle formüle ediyor gözükmektedir. Böyle bir durumda çağrışım deneyine ⁽⁶⁾ başvursak, kısa zaman sonra görürüz ki insan kendi evinin efendisi değildir. Hastanın tepkileri özerk dayatmalarla ertelenir, değiştirilir, bastırılır ya da yer değiştirilir. Öyle ki bilinçli niyet olmaksızın yanıtlanamayan tonlarca uyarıcı - kelime olabilmektedir.

Bu kelimeler, kişinin bilincinde olmadığı muayyen özerk içerikler tarafından yanıtlanacaklardır. Bizim vakamızdaki kanser fikrinin köklerini biz kesinlikle psişik kompleksler-

den gelen cevaplarla bulup ortaya çıkaracağız. Uyarıcı kelime ne zaman ki saklı kompleksle bağlantılı bir şeye dokunduğunda, Benlik (ego) bilincinin tepkisi kompleksten gelen cevapla çarpıtılır veya yer değiştirilir. Kompleks isteklerine karışabilen başına buyruk bir varlık gibidir. Kompleksler gerçekten de, kendi sahip oldukları zihinsel hayatın tasarrufunda ikincil ya da kısmi kişilikler gibi hareket etmektedirler.

* Komplekslerin pek çoğu bilinçten kopmadır. Çünkü bilinç onları baskıyla ortadan kaldırmayı tercih etmektedir. Ancak bunun yanında, daha önceden bilinç düzeyine hiç çıkmayan ve dolayısıyla hiç bir zaman keyfi olarak bastırılmayan kompleksler de vardır. Onlar bilinçdışı zihninde gelişmekte ve esrarengiz, değerlendirilemeyen kanaat ve içtepillerle bilinci işgal etmektedirler. Hastamızın durumu ikinci kategoriye tekabül etmektedir. Kültürüne ve zekasına rağmen, kendisine sahip olan şeyin veya takıntısı olduğu şeyin savunmasız kurbanıdır. Bu marazi fikrin şeytani gücüne karşı herhangi bir şekilde kendi kendine yardım etmekten acizdir. Habis bir ur gibi içinde büyümekteydi. Bir gün bu fikir ortaya çıkıvermiş, bir daha da ayrılmamıştı ondan. Özgür olarak geçirilen zamanlar pek azdı artık.

Böylesi vakaların varlığı, bir bakıma, insanların kendi bilinçlerine varmaktan neden korktuklarını da açıklamaktadır. Perdenin ardında -kimbilir - gerçeten de birşeyler olmalı ve nitekim insanlar bilincine etki eden harici faktörleri "hesaba katmayı ve dikkatlice gözlemlemeyi" tercih etmektedirler. İnsanların çoğunda bilinçdışının muhtemel içerikleriyle alakadar olan ilkel Desidemonia^(*) bir çeşidi bulunmaktadır. Bütün doğal utangaçlığı, hayânın, zerafetin ötesinde, bilinmeyen "ruhun tehlikelerinin" gizli/kutsal bir korkusu vardır.

Şüphesiz ki, bazısı böyle komik bir korkuya teslim olma-

* Şeytana inanma

ya istekli değildir. Ancak kişi şunu farketmelidir ki, bu korku hakılaştırılmaz bir şey değildir; bilakis, o oldukça iyi temellere dayandırılmıştır. Biz hiçbir zaman yeni bir fikrin bizleri ya da komşularımızı sarmayacağından emin olamayız. Eski tarihlerden olduğu kadar yenilerinden de öğrendiğimize göre, bu fikirler yabancı ve kişiye özgü olduklarından herkes onlarla hemfikir değildir. Sonuçta muhalif olanlar ne kadar anlamlı veya makul oldukları gözönüne alınmaksızın, ya yakılır, kafaları uçurulur, ya da daha modern silahlarla ortadan kaldırılırlar.

Böyle şeylerin çok eskilere ait olduğu fikri ile kendimizi yatıştıramayız. Ne yazık ki onlar sadece şimdiki zamana ait değil, fakat bilhassa geleceğe de ait görünmektedirler.

Homo homini lupus^(*) ebedi bir hakikattir ve bir utançtır. İnsanın, gerçekte, neden bilinçdışı zihninde mesken tutan gayrışahsi güçlerden korkması gerektiğinin yeterli sebepleri vardır. Biz bu güçlerin bilincinde değilizdir. Çünkü onlar hiçbir zaman, hemen hemen hiçbir zaman, bizim kişisel ilgilimizde ve normal şartlar altında tezahür etmezler. Ancak, öte yanda, insan kalabalıkları toplanır da bir grup teşkil ederlerse, kolektif insanın itici güçleri o grubun bir parçası oluncaya kadar içinde uyumakta olan özgür hayvanları ve şeytanları uyandırır.

Kalabalık içerisindeki insan bilinçsizce manen ve zeka düzeyi olarak gerilemekte, bilinç eşiğinin altına inmekte kalabalığın oluşumunun tahrikiyle her an baştan çıkarılmaya hazır hale gelmektedir.

Bana göre insan ruhunu sadece kişisel bir şey olarak değerlendirmek ve onu kişisel bakış açısından anlatmaya çalışmak ölümcül bir hatadır. Böylesi bir açıklama modeli ancak bireyin sıradan günlük işlerinde ve ilişkilerinde geçerli olabilir. Bununla beraber, tahmin edilmeyen ve sıradışı olaylar

* İnsan insanın kurdudur.

meydana geldiğinde, içgüdüsel güçler daima, tamamıyla beklenmedik güçler olarak, yeni ve hatta yabancı olarak adlandırılırlar.

Güneş tutulması gibi hallerdeki panikle mukayese edildiğinde, onlar kişisel motivasyonlar olarak açıklanamazlar. Bolşevizmin yıkıcı patlak verişini kişisel baba kompleksiyle açıklamak bana, tek başına yeterli görünmemektedir.

Kollektif güçlerin patlamasıyla gelen karakter değişimi şaşırtıcıdır. Centilmen ve akıllı biri bir manyağa veya vahşi bir hayvana dönüşebilmektedir. Kişiler hemen dış şartları suçlama eğilimindedirler, oysa içimizde bir şeyler olmasaydı ortaya çıkacak hiçbir şey de olmazdı. Bir gerçek olarak, bizler bir volkanın kıyısında yaşıyoruz ve bildiğimiz kadarıyla da herşeyi ve herkesi yakıp yıkacak olan muhtemel patlamalara karşı hiçbir insanın koruma aracı yoktur. Akli ve sağduyuyu devreye sokmak oldukça makul bir şeydir, ancak dinleyicileriniz deliler hapisanesinde ya da toplumsal bir cinnet geçiren bir kalâbahıkta ise o zaman ne olacak?

İkisinin arasında çok bir fark yoktur, çünkü deli de, topluluk kadar karşı konulamaz gayri şahsi güçler tarafından sevkedilmektedir.

Şurası bir gerçektir ki, nevrozda olduğu gibi, akli araçlarla üstesinden gelinemeyen bir gücü, zihinde uyarmak gerekmektedir. Kanseri vakamız, insan aklının ve zekasının bu aşık saçmalık karşısında ne kadar acze düştüğünü göstermektedir.

Bunun için, ben hastalarım daima bu açık ve yenilmez saçmalığı, henüz anlaşılamayan bir anlamın ve bir gücün görüntüsü olarak almalarını öğütlemişimdir. Deneyimler bana onun, söz konusu gerçeği ciddiye almak ve uygun bir açıklama aramak için en etkin yöntem olduğunu öğretmişlerdir. Ancak açıklamaların yakışıklı/uygun olmaları için marazi etkiye eşdeğer nitelikte bir hipotez üretmeleri gerekmektedir.

Bizim vakamız istem gücü telkinde çatışmaktadır.

Bu nazik durumda, hastaya oldukça anlaşılamaz bir biçimde, kendi belirtilerinin ardında ama şöyle ama böyle, gizlice icatlarda bulunduğu ve onları desteklediğini telkin etmek kötü bir yöntem olur. Böylesi bir teklif onun kavgacı ruhunu sürekli olarak felç etmekte ve onu manen çökertmektedir. Eğer ki o, kompleksinin kendi bilinçli kişiliğine karşı özerk bir gücü olduğunu anlarsa daha iyi olacaktır. Dahası, böylesi bir açıklama, gerçek olayları açıklamada kişisel muharriklere indirgmeden daha fazla uymaktadır. Açıkça şahsi motivasyon vardır, ancak bunlar iradeli olarak değildir, sadece hasta buna uğramıştır.

Destan'da Babilli Gılgamış'ın kibri ve *ivris*^(*) tanrılara meydan okumuş, tanrılar da bu kahramanın meşru olmayan hırsını dizginlemek için kuvvetçe Gılgamışa denk bir adam yaratmışlardı. Aynı şey hastamızın başına gelmiştir: O dünyayı muhakemesinin ve zekasının gücüyle kuran ve kuracak olan bir düşünürdür. Onun hırsı en azından kendi şahsi yazgısına gömülü olarak başarılmıştır. O aklının merhametsiz yasaları altında herşeyi boyunduruğu altına almak istemiş ama bir yerlerde, doğa kaçmış ve anlaşılamaz saçmalamalar biçiminde kanser fikri olarak büyük bir şiddetle geri dönmüştür. Bu akıllı araç bilinçdışı zihni tarafından kişiyi merhametsiz ve gaddar bir boyunduruk altında tutmak için biçimlendirilmiştir. Rasyonel fikirlere ve özellikle de insan iradesinin ihtişamlı gücü inancına vurulabilecek en kötü darbedir bu. Böylesi bir takıntı muhakeme ve zekasını sadece ben-cil güç amacıyla kötüye kullanan kimselerde gerçekleşebilmektedir.

Bununla beraber, Gılgamış, tanrıların intikamından kaçmıştır. O, dikkat kesildiği rüyalarla uyarılmıştır. Rüyaların da ona hasmını nasıl mağlup edeceği gösterilmiştir. Hastala-

* Yunanca'da kültür anlamına gelir.

rımız artık öyle bir çağda yaşamaktadırlar ki, tanrıların soy-ları tükenmiş, kötü şöhrete sahip olanlar rüyalara girmekte-ler, ancak kimse onlara kulak kesilmemektedir. Zaten nasıl olur da zeki bir adam rüyaları ciddiye alacak kadar batıl inançlı olabilir ki! Rüyalara karşı olan bu önyargı genelde insan ruhunu gereği gibi önemsememenin alametlerinden başka birşey değildir. Bilimin ve tekniğin göz kamaştırıcı gelişmesi, hikmetin ve içe bakışın hızla yitiriliyor olmasıyla at-başı gitmektedir.

Bzım dini öğretimiz ölümsüz ruhtan bahsetmektedir; ancak eğer ilahi lütfun esirgemesi olmazsa ebedi bir lanetleme-ye doğru dolu dizgin gidebilecek olan gerçek insan psişesi için söyleyeceği pek az söz vardır. Söz konusu bu iki önemli etmen büyük ölçüde psişenin gereği gibi değerlendirilmemesinden sorumludur, ancak biricik sebebi değildir. Göreceli olarak yeni gelişmelerden daha eski olan bu şeyler bilinçdışı-nın sınırındaki primitif korkuların ve tiksindirici şeylerin kendisidir.

Bilinç, başlangıcında oldukça istikrarsız birşey olmalıydı. Nisbeten primitif olan toplumlarda bilincin kolaylıkla nasıl kaybolduğunu rahatlıkla gözlemleyebiliyoruz. "Ruhun tehli-kelerinden" bir tanesi, sözgelimi, ruhun kaybolmasıdır. Bu psişenin bir bölümünün tekrar bilinçdışına itilmesi durumu-dur. Diğer bir örnek ise Cermen destanlarındaki "giden ber-serk" ⁽⁸⁾e denk düşen "koşan amok"un durumudur. ⁽⁹⁾

Bu az ya da çok, çoğu zaman yıkıcı toplumsal etkilerle birleşerek oluşan bir vecd halidir. Sıradan bir heyecan bile, kaydedeğer bir bilinç kaybına yolaçabilir. Bundan dolayıdır ki primitifler, kibarlığı, alçak sesle konuşmayı, silahları in-dirmeyi, yere çölmeyi, kafayla selam vermeyi, avuçlarını göstermeyi kutsarlar. Bizim kibarlık biçimlerimiz bile hala muhtemel psişik tehlikelerin dini yanlarını sergilemektedir. Sözgelimi başımıza birşey geldiğinde güzel günlerin de gel-

mesi için dua ederiz. Yine biriyle el sıkışırken sol elinizi cebinize sokmanız ya da arkanızda tutmanız hiç güzel bir davranış değildir. Eğer tövbe etmek istiyorsanız iki elinizi birden kullanırsınız. Eğer birinin huzuruna çıkacaksa başımızdaki çıkartırız yani birdenbire kontrol edilemeyen bir şiddet nöbetine yakalanabilecek birinin teveccühünü kazanmak için başımızı savunmasız bir biçimde uzatırız. Savaş -danslarında primitifler kendilerinden geçerler öyle ki kan bile dökülebilirler.

Primitiflerin hayatı psişik tehlikelerin pusudaki olanaklarına daima hazır olmakla doldurulmuştur ve bunun için riskleri azaltmak için işe koyulan teşebbüsler ve uygulamalar türlü türldür. Tabulaştırılmış bölgelerin yaratılması bu gerçeğin zahiri görüntüsüdür. Çok sayıdaki tabu, titizlikle ve korkuyla izlenen psişik bölgeleri sınırlamakta - tehdit etmektedirler.

Bir keresinde, Mt. Elgon'un güneyinde bir kabile ile kalırken çok kötü bir hata yapmıştım. Ormanda, sık sık gördüğüm hayalet evleri hakkında sorular soruyordum. Ruh anlamına gelen *selleteni* kelimesini telaffuz ettim. Bir anda herkes susmuş ve acı dolu bir ifade takınmıştı. Herkes bana bakıyordu çünkü, titizlikle, alçak sesle mırıldanılan kelimeyi yüksek sesle söylemiş ve böylece birçok tehlikeli sonucu davet etmiş olmuştum. Toplantıyı devam ettirebilmek için meseleyi değiştirmek zorunda kalmıştım. Yine aynı insanlar artık hiç rüya görmediklerini söylüyorlardı; Rüya görmek şeflerin ve sihirbaz hekimlerin önceliğindeydi.

Oysa sihirbaz-hekimler de, daha sonra bana uzun zamandır rüya görmediklerini itiraf etmişlerdi, onların yerine Bölge Komiserleri vardı. "İngilizler ülkeye geldi geledi artık rüya falan görmüyoruz" diyordu biri. "Bölge komseri, savaşlar hakkında, hastalıklar hakkında ve hatta nerede yaşamamız gerektiği hakkında herşeyi biliyor." Bu ilginç ifade, rü-

yaların "*Mungu*"nun kelamı olan üst bir siyasi rehber olduğu gerçeğine dayalıydı. Bunun içindir ki, sıradan bir adamın rüya görmüş olduğunu ileri sürmesi makul olmazdı.

Rüyalar, daima yeni şekiller, yeni tehlikeler, kurbanlar, savaşlar ve diğer müşkül şeyler tarafından tehdit edilen bilinmeyenin sesidir. Bir keresinde bir Afrika yerlisi rüyasında, düşmanlarının kendisini hapsedip yaktığını görmüştü. Ertesi gün yerli akrabalarını biraraya toplayarak, onlardan kendisini yakmalarını istemişti. Onlar da, onun ayaklarını bağlayıp ateşe atmaya kadar varan bu isteğe muvafakat göstermişlerdi. Şüphesiz bu yerli çok kötü bir biçimde sakatlanmıştı ama böylelikle düşmanından da kurtulmuştu.⁽¹⁰⁾

Bilinçaltının beklenmedik ve tehlikeli eğilimlerine karşı savunma amacıyla teşkil edilen pekçok inanç ve tören mevcuttur. Biricik gerçek şudur ki, rüya ilahi bir ses, bir elçidir ve yabanıl zihne zerre kadar zarar vermeyen tükenmez bir mesele kaynağıdır. Primitif gerçeğin bu görünür kalıntılarını İsrailoğulları Peygamberlerinin psikolojisinde buluruz.⁽¹¹⁾ Onlar sese kulak vermede çoğu zaman mütereddid olurlardı. Sözgelimi takvada oldukça ileri gitmiş, Hoşea gibi birinin, Rabbi'nin emrine itaat etmek için bir fahişeyle evlenmesi oldukça zor olmuştu. İnsanlığın başlangıcından beridir kural tanımayan keyfi "doğaüstü" etkileri mutlak biçimler ve yasalar ile dizginlemek için genel bir eğilim varolagelmıştır. Ve bu oluşum tarihte inançların, kurumların ve törenlerin içiçe geçmesiyle varlığını devam ettirmiştir. Şu son ikibin yılda, Hristiyan kilisesi kurumunun, insanla bu sözkonusu etkiler arasındaki aracı ve koruyucu görevi üstlendiğini görmekteyiz. Ortaçağ kilise yazmalarında rüyalarda ilahi işaretler görülebileceği inkar edilmiyordu, ancak bu görüş kesinlikle teşvik edilmezdi ve bu vahyin otantik olup olmadığını değerlendirmek hakkı kilisenin tekelindeydi.⁽¹²⁾ Kilise bazı rüyaların kesinlikle Allah'tan olduğunu kabul etmesi gerçeği yeri-

ne, onu disipline sokmuş, bazı rüyaların vahiy içerikli olabileceğini kabul etmekle beraber, rüyalarla ilgili herhangi bir ciddi uğraşıya muhalefet etmiştir. Nitekim son asırlarda zihinsel tutumlarda meydana gelen değişiklik, en azından bu bakış açısından, kiliseye tamamiyle yabancı şeyler değildi, çünkü rüyaların ve içsel deneyimlerin ciddi değerlendirilmesinde gözde olan eski içe-bakış tutumuna etkin bir şekilde karşı konulmuş, cesareti kırılmıştı.

Protestanlık, kilise tarafından binbir emekle inşa edilen duvarların çoğunu yıkarak, bireysel ilhamın ayırıcı ve ayırdedici etkisini dolaysız yaşamaya başlamıştır. Doğmatik çerçeveye yıkılır yıkılmaz ve ritüeller etkinlik otoritesini yitirir yitirmez, insan; pagan dini deneyiminin olduğu kadar Hristiyanlığın da emsalsiz özleri olan rituel ve dogmanın rehberliği ve koruması olmaksızın, içsel deneyimiyle yüzyüze gelmişti. Protestanlık; asıl olarak, cemaat, günah çıkarma, ayinlerin büyük kısmı, papazlığın önemi gibi geleneksel Hristiyanlığın kalıntılarının tamamını yitirmişti.

Ancak bu ifadenin bir değer yargısı olmadığını ve herhangi bir niyeti olmadığını hemen vurgulamak zorundayım. Ben sadece gerçekleri ifade ediyorum. Protestanlık, bununla beraber, kilisenin kaybedilmiş otoritesi yerine, İncil'in otoritesini ön plana çıkarmıştı. Fakat tarihte görüldüğü üzere, bir İncil metnini çok farklı biçimlerde yorumlamak mümkün olmaktaydı. Yeni Ahid'in bilimsel eleştirisi de Kutsal yazmaların ilahi karakterini zenginleştirmede çok fazla faydalı olmamaktadır. Bilimsel aydınlanma denilen şeyin etkisi altında eğitilmiş insanların büyük bölümünün ya kiliseleri terkettiği ya da derinden farklılaşmaya başladıkları bir gerçektir. Onlar eğer, kalın kafalı rasyonalistler ya da nevroitik entelektüeller olsalardı üzülmeye değmezdi. Ancak onların pek çoğu halihazırda varolan inanç biçimleriyle uyuşamayan din adamlarından ibaretti. Eğer bu böyle olmamış olsaydı, birisi

çıkıp az ya da çok eğitilmiş Protestan sınıfları üzerindeki Buchman hareketinin belirgin etkilerini açıklamada güçlük çekirdi. Sırtlarını kiliseye çeviren Katolikler, ateizme karşı gizli ya da açık bir temayül gösterirlerken, Protestanlar, eğer mümkünse, mezhebi bir hareketi sürdürmüşlerdi. Protestan göreceliliği farklılıklara müsaade ederken, Katolik kilisesinin mutlakiyetçiliği, eşdeğer mutlaklılıkta bir inkarı arzular görünüyordu.

Hristiyan tarihine biraz fazlaca dalmamın, rüyalara ve bireysel içsel deneyimlere karşı olan önyargıları açıklamaktan gayri bir amacı olmadığı düşünülebilir belki de. Ancak söylediklerim, kanserli hastamızla yaptığım söyleşinin bir parçası da olmuş olabilirdi. Hastama, takıntısına marazi bir saçmalık olarak küfretmesi yerine, onu ciddiye almasının daha iyi olacağını söyledim. Lakin onu ciddiye alması, gerçekte psişede varolan ancak kendini kanser gibi birşeyle ortaya çıkarmış gelişmenin teşhisi anlamına gelecektir. "Ancak" diye soracaktır kesinlikle o, "bu gelişme ne olmalı ki?" O'na cevabım şu olacaktır: "Bilmiyorum" gerçekten de bilmiyorum. Daha önceden belirttiğim gibi, o kesinlikle, tamamlayıcı ve ödünleyici bilinçdışı gelişmesi olmasına rağmen onun özgün doğası ve içeriği hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Bilinçte bulunmayan şeylere dayanan bilinçdışı zihninin kendiliğinden belirmesidir bu.

Hastam artık, benim nasıl olup ta takıntının kökünü biçimlendiren esasları elde edeceğimi iyiden iyiye merak ediyordu. Ben ona acı bir şok riski pahasına bize gerekli bilgilerin rüyalar tarafından sağlanacağını açıkladım. Biz onları sanki akıllı, hedefli kişisel kaynakların ürünleriymiş gibi değerlendirecektik. Şüphesiz ki bu gözüpek bir varsayımdı, aynı zamanda da bir maceraydı. Çünkü biz, hiç de azımsanmayacak sayıda psikolog filozofun halen reddetmekte oldukları itimat edilmeyen varlıklara çok fazla prim verecektik.

Bir keresinde çalışma yöntemimi göstermiş olduğum meşhur bir Antropolog çok tipik bir yorum yapmıştı. "Bunların hepsi gerçekten de çok ilginç, ancak tehlikeli". Evet, kabul ediyorum tehlikeli, hem de nevroz kadar tehlikeli. Eğer nevrozu tedavi etmek isterseniz bazı riskleri göze almak zorundasınızdır. Risksiz bir şey yapmak, çok iyi bildiğimiz gibi tek kelimeyle başarısızlıktır. Kanseri için cerrahi operasyon yapmak da risklidir, ama yapılması gereken budur. Daha iyi anlama uğruna çoğu zaman hastalarımı, psişeyi içinde kurnaz tümörün gelişebildiği kurnaz bir beden olarak tasarlamalarını öğütürüm. Ancak önyargılı bir biçimde, psişenin hayal edilemeyeceği ve onun öyle ya da böyle mantıksal kavramların zihni sistemi olduğu inancı o kadar büyüktür ki insanlar birşeyin bilincinde olmadıklarında onu yok saymaktadırlar. Bilincin dışında inanılacak ve itaat edilecek psişik fonksiyonlar mevcut değildir, rüyalar sadece gülünç olarak düşünülürler. Bu şartlar altında benim teklifim, en kötü şüpheleri galeyana getirmektedir. Ve gerçekten de ben güneş altında insanların rüyaların muğlak hayallerine/hayaletlerine karşı kullanmak için icat ettikleri havsalaya sığar hangi argüman varsa hepsini işittim.

Yine rüyalarda bizler, derinlemesine bir çözümleme yapmaksızın bile, varlıkları çağrışım testiyle de ortaya çıkarılan komplekslerin ve çatışmaların aynısını buluruz. Dahası kompleksler varolan nevrozun vazgeçilmez bir parçasını biçimlendirirler.

Dolayısıyla rüyaların, nevrozun içeriği/özü hakkında bizlere en az çağrışım testi kadar bilgi vereceğine inanmak için elde sebepler vardır. Hatta daha da fazlasını verdiği bir gerçektir. Belirti yerüstündeki filiz gibidir, asıl bitki daha hala yeraltında gelişip serpilerek kök-gövdedir (Rhisoma). Kök-gövde nevrozun özünü temsil etmektedir; o komplekslerin, alametlerin ve rüyaların döl yatağıdır. Artık rüyaların tama-

mıyla tinin yeraltı faaliyetlerinin aynası olduğuna inanmak için bütün sebeplere sahibiz. Eğer oraya varabilirsek, literal olarak hastahğın 'köklerine' varmışız demektir.

Nevrozun psikopatolojisine daha fazla girmeye niyetim olmaksızın rüyaların nasıl olup da psişenin bilinmeyen içsel gerçeklerini açığa vurduğunu ve bu gerçeklerin neler içerdiğine örnek olarak bir başka vaka anlatacağım. Düşgören entellektüel, hem akıllı hem de öğrenme yeteneği olan birisiydi. Tipik bir nevrozdu ve benim yardımımı istiyordu, çünkü nevrozunun iyice güçlendiğini ve yavaş yavaş, fakat etkili bir biçimde moralini tükettiğini hissediyordu. İşin iyi tarafı zekası onu sıkıntıya sokmuyor bilakis olgun zekasını özgürce kullanabiliyordu. Bunun için ondan rüyalarını kendi kendine gözlemlemesini ve kaydetmesini istedim. Rüyalarını ona ne açıklıyor ne de çözümlüyordum, ancak çok çok sonraları onları çözümlemeye başladık. Nitekim göstereceğim rüyalara kesinlikle dokunulmamıştır. Onlar tamamıyla doğal sırasında verilmektedirler. Hasta hiç psikoloji okumamış olan birisiydi ve analitik psikolojiden de bahsedemezdi.

Rüyaların tamamı dörtüüzün üzerinde olduğundan, bunların hepsinin dökümünü vermemin imkanı yoktu; onun için ben de bunların sadece dini motifleri taşıyan yetmiş dört tanesini seçerek neşrettim. Rüyaı görenin eğitiminin katolik olduğunu söylemeliyim ancak o ne dini bütün, ibadetini yapan biri ne de dini problemlerle meşgul olan birisiydi.

Kendisine dini bir görev yüklendiğinde basitçe şaşırarak bilim adamları ya da aydınlardan birisiydi. Eğer bir kimse bilinçdışı zihninin, bilinçten bağımsız olarak fiziksel bir varlığı olduğunu iddia ederse, bizim incelediğimiz vakada da görüldüğü üzere, bazı rüyaların dini karakteri hakkındaki düşüncelerimizde yanılmadığımızı ortaya koyar. Yok eğer biri çıkıp ta sadece bilinçli zihne ilgi gösterip, bağımsız bir varlık olan bilinçdışı zihnine gereken ehemmiyeti vermezse, -o zaman-

rüyanın malzemelerinin gerçekten de bilinçli zihinden gelip gelmediği araştırılır. Gerçekler bilinçdışı içeri den hipotezi öncelediğinde rüyalar, bilinçdışı zihninin muhtemel dini eğilimleri hakkında bilgi kaynağı olarak kullanılabilir.

Hiç kimse rüyaların, bizim onu bildiğimiz gibi açık bir biçimde dinden bahsedeceğini bekleyemez. Nitekim incelediğimiz dört yüz rüya arasında sadece ikisi açıkça dinle ilgiliydi. İşte size, düşgörenin kendi kendine yazmış olduğu metin.

"Tiyatro sahnelerindeki dekorlara benzer birçok ev vardı. Birisi Bernard Show'un adını söyledi. Aynı sırada biri oynayacak oyunun uzak bir gelecekte geçtiğini söylüyor. Evlerden birisi aşağıdaki ifadenin yazılmış olduğu işaret levhası ile ayır d ediliyordu.

Bu evrensel katolik kilisesidir.

Bu Tanrı'nın kilisesidir.

Kendini Tanrı'nın bir kulu olarak hisseden herkes girebilir.

Ve daha aşağısında daha küçük harflerle

Kilise İsa ve Paul tarafından kurulmuştur.

- O sanki eski itibarı ile iftihar eden bir firma gibiydi. Arkadaşıma "Haydi içeri girip bir bakalım" dedim. O bana "İnsanların çoğunun neden dini duygulara sahip olmak için biraraya gelmeleri gerektiğini görmek istemiyorum." diye cevap verdi. Ben de ona "Sen bir Protestansın ve bunu hiçbir zaman anlayamayacaksın" dedim. Başıyla -beni- onaylayan bir kadın vardı. Derken kilise duvarına yerleştirilen bir ibarenin farkına vardım. Şöyle yazıyordu:

Askerler!

"Kendinizi Tanrı'nın hakimiyeti altında hissettiğinizde, onunla doğrudan konuşmaktan sakının. Tanrı'nın huzuruna kelimelerle varılamaz. Size hemen şunu da salık verelim ki aranızda Tanrı'nın sıfatlarını tartışırken bunu çok fazla uzatmayın. O, ağıza alındığında değeri ve önemi yiten bir

şey gibi olabilir.

İmza: Papa (maalesef isim okunamıyor).

"Şimdi kiliseye giriyoruz, içerisi kiliseden daha çok camiyi andırıyor. Özellikle de Ayasofya'ya çok benziyor. İskemle filan yok, bu çok hoş bir mekan duygusu uyandırıyor insanda. Hiçbir resim de yok. Duvarlarda sadece çerçevelenmiş cümleler var. (Aynı Ayasofya'da olanlar gibi). Cümlelerden birinde şu okunuyor. "Size hayrı dokunanlara yaltaklanmayın." Daha önce beni başıyla onaylayan aynı kadın ağlamaya başlıyor ve şöyle diyor: "Geriye hiçbir şey kalmadı" Ona "Sanıyorum herşey yolunda" diye cevap veriyorum ancak kadın gözden kayboluyor.

İlk başta manzarayı engelleyen bir sütunun önündeydim, daha sonra durduğum yeri değiştirdim ve önümdeki kalabalığı gördüm. Ben, kalabalığın bir parçası değildim, tek başıma duruyordum. Ancak onları çok açıklıkla görebiliyor, yüzlerine bile seçebiliyordum. Hep beraber şunları söylüyorlardı: "Tanrı'nın hakimiyeti altında olduğumuzu teslim ediyoruz. Gök Krallığı içimizdedir." Bunu dinsel bir havada üç kez tekrarlıyorlar. Org, Bach'ın füğ (*)ünü çalıyor, koro ona eşlik ediyordu. Bazen sadece müzik çalıyor, bazen de sadece şu sözler tekrar ediliyordu: 'Geri kalan herşey kağıttan ibaretti; (yani benim üzerimde o kuvvetli bir etki bırakamaz).

Müzik bittiğinde toplantının neşeli kısmından sonra ciddi işlerle uğraşıl an öğrenci toplantılarının gelenekselleşen uygulamalarındaki gibi törenin ikinci kısmı başladı. Şimdi yüce ve olgun insanlar vardı. Kimileri öteye beriye gidiyor, diğerleri birbirleriyle konuşuyor, birbirlerine hoşgeldin diyorlar.

Şarap ve diğer içeceklerden ikram ediyorlardı. Birisi kilisenin gelişmesine kadeh kaldırıyor du. Radyo eski bir caz melodisinin nakaratını yineliyordu. "Charles da şimdi oyunda". Sanki cemiyetin yeni bir üyesinin duyduğu zevk, bu iç-

raatla ifade olunacakmış gibi. Bir rahip bana şöyle açıkladı: "Kısmen boş olan bu eğlenceler resmi olarak bilinmekte ve izin verilmektedir. Biz Amerikan yöntemlerini birazcık uyarlamalıyız. Eğer büyük kalabalıklarla ilgileniyorsanız, bizim olduğumuz gibi, bu kaçınılmazdır. Bununla beraber biz, *anti-asketik*(") eğilimleri katıyetle kutsamadığımızdan Amerikan kiliselerinden ayrılıyoruz." Ve büyük bir rahatlama duygusuyla uyandım."

Bilindiği üzere, rüyaların fenomenolojileri ile ilgilenen pekçok çalışma vardır, ancak onların psikolojileri ile ilgili olanları pek azdır. Bunun sebebi açıkça, onun çok tehlikeli ve riskli bir iş olmasıdır. Freud, psikopatoloji alanında topladığı görüşlerin yardımıyla rüya psikolojisinin giriftliğini aydınlatma amacıyla gözüpek bir atılım gerçekleştirdi (14) Onun bu cesur atılımlarına hayranlığım büyük olmasına rağmen, ne yöntemleriyle ne de sonuçlarıyla hemfikir olamıyorum. O rüyayı, arkasına dikkatlice birşey gizlenmiş olan bir dış görünüş olarak açıklıyordu. Nevrozlunun da bu uzlaşamaz şeyleri, muhtemelen normal birinin de yaptığı gibi sakladığına şüphe yoktu. Lakin bu kategorinin normal durumlarına ve rüya gibi evrensel fenomenlere uygulanıp uygulanamayacağı ciddi bir soruydu. Ben rüyaların görüldüklerinden başka birşey olup olmadıkları hususunda mütereddim. Daha çok diğer bir yahudi otorite olan Talmud'a eğilimliyim. O şöyle diyor: "Rüya kendinin yorumudur." Diğer bir deyişle, *ben rüyaları oldukları gibi alıyorum.* Onun muhtemel şeytanlıkları hakkında herhangi bir varsayımda bulunmaya kalkışmıyorum. Rüya doğal bir olaydır ve neden onu bizi ayartıp kötü yola sevkeden hilebaz bir araç olduğunu varsaymamız gerektiği hakkında, güneş altında hiçbir neden bulamıyorum. Rüya, iradenin ve bilincin büyük ölçüde ortadan kalktığı zamanlarda görülür. O nevroz olmayan insan-

* Münzevilik karşıtlığı.

larda bile bulunabilen doğal bir normal oluşumdur. Dahası, rüya sürecinin psikolojisi üstüne o kadar az şey biliyoruz ki, açıklarken, rüyanın kendine yabancı unsurlar sokarken, çok, ama pekçok dikkatli olmalıyız.

Tüm bu sebeplerden ötürü, rüyalarımızın dinden bahsettiğini ve niyet ettiklerini düşünüyorum. Rüya ince elenip sık dokunduğu ve iç bütünlüklü olduğundan, belirli bir mantık ve niyet sunar, yani rüya - içeriğinde açık bir ifadesi bulunan anlamlı bir motivasyona sahiptir.

Rüyanın ilk bölümü, Katolik kilisesi lehine ciddi bir ifadedir. Protestan bakış açısı -ki dini bireysel bir deneyim olarak telakki eder- rüyayı gören tarafından kösteklenmiştir. İkinci, daha da grotesk olan kısım, kilisenin kararlıca dünyevi bakış açısına bir uyarlamasıdır ve sonu ise, gerçek bir kilise tarafından desteklenmeyen ve desteklenilemeyen anti-asketik eğilimin lehine bir ifadedir. Ancak rüyayı görenin anti-asketik papazı onu bir prensip meselesi haline getirmiştir. Ruhanileştirme ve yüceltme kesin olarak Hristiyanlığa ait prensipleridir ve bunun hilafına herhangi bir olay zındık paganisme aittir. Hristiyanlık hiçbir zaman ne samimi bir komşuluğu güzel şarap ve yiyeceklerle kutsayacak kadar ne de caz müziğinin külte girip girmemesinden şüpheye varacak kadar dünyevi olmuştur.

Bir nevi Epikurizmle birbirleriyle meşşaise diyalog kuran "yüce ve olgun" insanlar bir kimseye çağdaş Hristiyanı oldukça tatsız gelen antik felsefi düşüncelerin daha fazlasını hatırlatırlar. İkinci kısımda olduğu kadar birincide de kitlelerin ve kalabalıkların önemi vurgulanmıştır.

Nitekim Katolik Kilisesi, her ne kadar şiddetle tavsiye edilse de, temelci Hristiyan tutumla uyuşmayan ilginç pagan bakış açısıyla eşleşiyor görünmektedir. Gerçek uyumsuzluk rüyada görünmemektedir. O içerisinde tehlikeli çelişkilerin karıştığı ve bulanıklaştığı "gemütlich"(*) atmosfer tarafından

* Ferah, rahat.

örtbas edilmektedir. Bireyin Allah ile ilişkisine Protestan bakış açısı, kitle organizasyonları ve dolayısı ile kolektif dini duygu tarafından ziyadesiyle güçlendirilmiştir. Kalabalıklardaki ısrar ve bir pagan idealinin üstü kapalı sözü günümüz Avrupasındaki yaşananlarla kayda değer paralellikler arz etmektedir. Modern Almanya'da herkes paganist eğilimlerle şaşkına dönmektedir. Çünkü hiç kimse Nietzsche'nin Dionysian deneyimini nasıl yorumlayacağını bilememektedir. Nietzsche, bilinçdışlarında, Büyük Savaş sırasında gelişen Dianysos'un Germen küzeni, Wotan'ın olduğu binlerce milyonlarca Almandan birisiydi ⁽¹⁵⁾. Benim tedavi ettiğim Almanların rüyalarında, gelen Wotanistik devrimi açıkça görülebiliyordum.

Ve 1918'de, Almanya'da beklenmekte olan yeni gelişmenin biricik çeşidine işaret ettiğim bir makale yayınladım. ⁽¹⁶⁾ Almanlar, *Böyle Buyurdu Zerdüş'tü* incelememiş ve kesinlikle bön insanların pagan kurbanlarını diriltten bu genç insanlar Nietzsche'nin deneyimini bilmiyorlardı. ⁽¹⁷⁾ Bunun içindir ki onlar tanrılarını Dionysos değil Woton olarak adlandırıyorlardı. Nietzsche'nin biyografisinde, tanrı diye kastedtiği şeyin gerçekte Wotan olduğunun inkar edilemez delillerini bulursunuz; ancak, bir filolojist ve ondukuzuncu yüzyılın yetmişler ve seksenlerinde yaşayan biri olarak, Nietzsche onu Dionysos diye adlandırıyordu. Karşılaştırmalı bir şekilde bakıldığında her iki tanrının da ortak pek çok şeyi olduğu görülür.

Hastamın rüyalarında, hemen sessizliğe karışan Protestan arkadaşın haricinde, paganizme, kitle dinine, kolektif duyguya karşı görünür bir muhalefet yoktur. Dikkatimizi cezbeden, sadece tek bir olay vardır: Bu da ilk başta Katolikliğin methiyelerini destekleyen ve daha sonra aniden ağlamaya başlayan, bilinmeyen kadın ve onun söyledikleriydi: "Geriye hiçbir şey kalmadı." ve bir daha dönmemesine kaybolmuştu.

Kimdi bu kadın? Düş gören için muğlak ve bilinmez birisiydi o, ancak o rüyayı gördüğünde, daha önceki rüyalarında sık sık görülen "bilinmeyen kadın" gibi onunla haberdar ediliyordu.

Kişinin rüyalarında büyük rol oynayan bu figür, çok eski zamanlardan beri kadınla erkeğin aynı bedende ortak yaşamaları fikrinde tezahür eden mitlerdeki gerçeğe bağlı "anima"⁽¹⁸⁾nın teknik düzenlemesinden ibaretti. Böylesi psikolojik sezgiler genellikle ilahi *Suzygy*, kutsal çiftte ya da yaratıcının hermafrodit doğası fikri biçiminde yansıtılmaktaydı. ⁽¹⁹⁾ Anna Kingsford'un biyografisini hazırlayan Edward Maitland günümüzde, Uluhiyetin biseksüel doğasından içsel deneyimine ⁽²⁰⁾ işaret etmektedir. Aynı zamanda, hermafroditi ve androjenik iç insanı ⁽²¹⁾ *homo Adamicu'tan* bahseden Hermetik Felsefe vardır. Homo Adamicus, *Hermetis Tractatus aurcus*'un ortaçağ yorumcusunun dediği gibi, "erkeksi biçimde zuhur etse bile, daima bedeninde gizli olarak eşini, Havva'yı taşımaktadır." ⁽²²⁾

Anima, muhtemelen erkek vücudundaki dişi genlerin bir kısmının psişik temsilidir. Tüm bunların hepsi yüksek bir ihtimalle, dişi bilinçdışının imgeleminde bulunmayan bir figürdür. Bununla beraber eşdeğer bir role sahip benzeri bir figür mevcuttur ve bu henüz kadının imgelemi değil erkeğinkidir. Kadın psikolojisindeki bu erkek figürü, "animus" ⁽²³⁾ olarak isimlendirilmektedir. Her iki figürün en karakteristik görünümlerinden birisi "animosity" (*) diye adlandırılan şeydir. Anima mantıksız halet-i ruhiyelere yol açarken animus tahrik edici konuları ve akli olmayan fikirleri üretir. Her ikisi de rüyalarda sıklıkla görülen figürlerdendir.

Kural olarak bilinçdışını şahsileştirmiş, ona biricik uzlaşmaz ve asab bozucu karakterini kazandırmışlardır. Bilinç-

(*) Animosity: kin, düşmanlık, husûmet.

dışının bizatihi kendisinin olumsuz nitelikleri yoktur. Onlar sadece sözkonusu figürlerin onu şahsileştirmesiyle ortaya çıkar ve bilinci etkilemeye başlarlar. Şahsiyetin sadece bir parçası olarak onlar, ya aşağı seviyede bir kadının ya da aşağı seviyede bir erkeğin karakterine, dahası onların asap bozucu etkilerine sahiptirler. Bu deneyimi yaşayan bir erkek sayılamaz halet-i ruhiyelerin içine girecek kadın da cedelci konu-dışı fikirler üreten biri haline gelecektir. ⁽²⁴⁾

Anima'nın kilise rüyasına karşı bütünüyle olumsuz tepkisi rüyayı görenin dışıl, yani bilinçdışı tarafının onun tutumuyla hemfikir olmadığına işaret etmektedir. Bu anlayışmazlık duvardaki görülen ve rüyayı görenin hemfikir olduğu "Size hayrı dokunanlara yaltaklanmayın" cümlesiyle başlamaktadır.

Kadının cümle için neden o kadar endişelenmesi gerektiğini anlayamamasında cümlelerin anlamı yeterince fikir vermektedir. Bu sırrın daha da derinliklerine dalmaksızın, şimdilik rüyada bir çelişki olduğu ve çok önemli bir azınlığın canlı bir başkaldırı altında basamağa terkettiği ve ileriki aşamalar için daha fazla dikat sarfetmediği gerçeği ile kendimizi tatmin edebiliriz.

Daha sonra, rüyadan, rüyayı görenin zihninin bilinçdışı işlevinin Katoliklik ile pagan *joie de vivre* (*) arasında oldukça açık bir uzlaşmayı gerçekleştirdiğini çıkarıyoruz. Bilinçdışının ürünü bir bakış açısını ya da kesin bir fikri görünür biçimde açıklamaktan daha çok ihtiyatlı düşünüp taşınma eyleminin dramatik bir izahı, bir serilimidir. Belki şöyle de formüle edilebilirdi: "Nedir kuzum bu din meselesi? Sen bir katoliksinsin. Öyle değil mi? Yetmez mi bu?

Fakat asketizm -tamam, tamam, kilise bile azar azar oyunları, radyoyu, beş çayını ve benzerlerini kabul etmek zorunda.

(*) Yaşama zevki

Neden kilisede şarap içilmesin ya da insanlar birbirleriyle tanışmasınlar ki? Ancak bazı kutsal sebeplerden ötürü, daha önceki rüyalardan da iyi tanınan, bu münasebetsiz gizemli kadının, çok derinden hayal kırıklığına uğradığı ve sessizliğe karıştığı görülüyor.

Benim kendimin anima'ya sempati duyduğumu itiraf etmeliyim. Açıkçası uzlaşma çok ucuz ve çok yüzeyseldir, ancak bu kendisi için dinin çok fazla mesele olmadığı insanların olduğu gibi rüyayı görenin de bir karakteridir. Hastamı din pek fazla alakadar etmiyordu, ve kesinlikle de kendisini herhangi bir şekilde alakadar edebileceğini ummuyordu. Ancak bana gerçekten de çok ciddi bir deneyimden, bir yaşantıdan dolayı gelmişti. Rasyonalizmin ve Entellektüalizmin en üst kademesinde, onun zihni tutumu ve felsefesinin nevroz ve maneviyat bozucu güçler karşısında onu tamamen yüzüstü bıraktıklarını görmüştü. Kendini yeterince kontrol etmede yardımcı dokunabilecek olan kendi *Weltanschauung* (*)'da hiçbir şey bulamamıştı. Bunun için onun hali artık tam da şimdiye kadar kutsadığı inanç ve fikirler tarafından ihanete uğratılmış adamın hali gibiydi.

Böylesi durumlarda, orada faydalı birşeyler bulacağı umuduyla kişinin çocukluk dinine dönmesi gerektiği hiç de garipsenecek bir şey değildi.

Bununla beraber, sözkonusu tutum önceki dini inançlarını yeniden canlandırmak için olan bilinçli bir çaba ya da karar değildi. Sadece rüyasında görmüştü, yani, bilinçdışı dini hakkında değerli, biricik bir ifade oluşturmıştı. Bu tam da Hristiyanlık bilincindeki ezeli düşmanlar olan ruh ve bedenin çelişkili doğalarının tuhaf bir yatışmayla birbirleriyle barış ilan etmeleri gibiydi. Ruhanilik ve dünyevilik beklenmedik bir barış haliyle biraraya gelmişlerdi. Sonuç, bir an-

(*) Dünya Görüşü

lamda garip ve komikti. Ruhun merhametsiz şiddeti, hemen hemen antik bir neşeyle, şenlikle tesirsiz hale getirilmiş gül ve şarapla bezenmiştir.

Rüya kesinlikle, moral çatışmaların keskinliğini körelten ve bütün zihni problem ve gerilimleri unutarak yutan ruhi ve dünyevi atmosferi tanımlamaktaydı.

Eğer bu arzulananın gerçekleşmesi idiyse (wish fulfilment)(*) o zaman bu kesinlikle bilinç düzeyinde idi ve hastamızın zaten fazlaca hemhal olduğu birşeydi. Ve o bunların herhangi birinde bilinçsiz durumda değildi, çünkü şarap onun en tehlikeli düşmanlarından biriydi. Oysa rüya, bunun zıddına, hastanın ruhsal durumunun tarafsız bir ifadesiydi. Ve o, dünyevilik ve kalabalık içgüdüleri tarafından ifsad edilmiş, bozulmuş bir dinin resmiydi. İlahi deneyimin *numinosum*'u yerine dini bir duyarlılık vardı. Bu yaşayan, gizemini yitirmiş bir dinin çok iyi bilinen bir karakteristiği idi. Böylesi bir dinin yardım etmedeki beceriksizliği ya da diğer moral etkilerinin olamayacağı rahatlıkla anlaşılabilir birşeydir.

Rüyanın genel görünümü, dahaca olumlu doğasının diğer bazı cepheleri bulanık olarak görülse de, kesinlikle arzulanır bir şey değildir. Rüyaların tamamıyla olumlu ya da tamamıyla olumsuz olduğu zamanlar pek nadirdir. Aslında her iki yön de bulunabilir. Ancak genelde biri diğerinden daha baskındır. Söz konusu rüyanın psikoloğa dini tutum problemi ortaya koymaya yetecek kadar malzeme sağladığı açıktır. Eğer rüyamız elimizde olan tek rüya olmuş olsaydı, onun içsel anlamını çözmeyi ümid edebilirdik, ancak dizimizde ilginç dini problemler ortaya seren pekçok sayıda rüya var. Ben zaten, eğer ona yardım edebilirsen, asla bir rüyayı kendi

(*) wish fulfilment: Freud'un rüyaları açıklamada kullandığı en önemli kavramlardan olup, rüyalarda gördüğümüz şeylerin bizim zaten arzu ettiklerimiz olduğunu anlatmaktadır.

başına yorumlamam. Kural olarak bir rüya bir diziye aittir. Uyku tarafından düzenli olarak bölünen bilinçlilikte bir süreklilik olduğu gibi, muhtemelen bilinçdışı bir süreçte de ve belki bilinçlilik olaylarından daha da fazla, bir süreklilik vardır. Her durumda benim deneyimim, rüyaların bilinçdışı olaylar zincirindeki görünür halkaları olması ihtimalini desteklemektedir. Eğer bizler rüyanın daha derin nedenler sorununa ışık salmak istiyor isek, diziye dönmeli ve rüyanın dörtüyz rüya zincirindeki konumunun nerede olduğunu bulmalıyız.

Rüya esrarengiz nitelikteki iki rüyanın arasına yarıktaki kısıki gibi sıkışmıştır. Rüyada öncesinde birçok insan özel bir törende toplanmıştır. Ve açıkça büyüsel bir karakteri olan bu toplantının amacı "gibbon'u yeniden yapmak/kurmak" (*)tır. Rüya sonrası aynı tema tarafından - hayvanların mucizevi bir biçimde insanlara dönmesiyle işgal edilir. (25)

Her iki rüya katiiyetle uygun düşmemekte ve hastayı şiddetle uyarmaktadırlar. Oysa kilise rüyası yüzeyde seyretse ve bir başka durumda bilinçli olarak düşünülebilecek görüşleri serdetse de, bu iki rüya karakter olarak yabancı ve uzaktırlar ve rüyayı gören eğer mümkün olsa onların duygusal etkisinden sakınırdı. Şurası bir gerçektir ki ikinci rüya harfiyyen şöyle demektedir. "Eğer biri kaçarsa herşey bitti demektir". Bu uyarı, tamamıyla bilinmeyen kadıninkiyle örtüşüyordu. "Daha sonra geride hiçbir şey kalmadı". Bu işaretlerden bizim çıkarsadığımız kilise rüyasının, derin anlamın diğer rüya düşüncelerinden sıyrılma teşebbüsü olduğudur. Söz konusu düşünceler onun öncesinde ve sonrasında görülen rüyalarda sahte/örtük olarak ortaya çıkmışlardı.

(*) Gibbon : Hindistan ve Malezya'ya mahsus kuyruksuz ve uzun kollu şebek.

1. Bölüm DİPNOTLAR

1) *The Idea of the Holy (Kutsal Fikri)*

2) *Gratia adiuuans* ve *gratia sanctificans*, *sacramentum ex opere operato* nın etkileridir. Ayin tartışmasız etkisini doğrudan İsa tarafından tesis edilmesine borçludur. Kili-se, ayinlerin lütfun varlığı ve etkisini üretmesi gibi törenle lütfun bağlantısını kurmada güçsüz kalmaktadır. Sonuç olarak papaz tarafından düzenlenen tören *causa intrumentalis* değil, sadece *causa ministerialis* dir.

3) "Ancak bizim gerçekler hakkındaki güvenimiz tüm dinseliliği ile içimizde etkisizleştirilmemiştir. Onun kendisi bizatihi dinseldir. Bizim bilimsel mizacımız sofucadır" *Pragmatizm* s: 14

4) "Din yüce bir varlığa (ilahi diye adlandırılan) ihtiram ve tapınma veren şeyin kendisidir." Cicero, *De Inventionem rhetoricam*, II, 53, 161.

5) Heinrich Scholz (*Die Religionsphilosophie des Als-Ob*) benzeri görüşü ileri sürmektedir. Aynı zamanda bkz. A *Vindication of Paul* (Paul'un Şüpheden Kurtuluşu).

6) Bkz. benim "Kelime Çağrışım Çalışmaları"

7) Frazer, *Taboo and the Perils of the Soul* s. 3; Crawley *The Idea of the Soul* ss 82; Le'vy - Bruhl, *Primitive Mentality*.

8) Fenn, *Running Amok*.

9) Ninck, *Wodan und germanischer schicksalsglaube*.

10) Le'vy-Bruhl. *How Natives Think ve Primitive Mentality* 3. Bölüm "Rüyalar" ss: 97.

11) *Haeussermann, Wortempfang und Symbol in der alttestamentlichen Prophetie.*

12) Rüyalar ve Fonksiyonları üzerine yazdığı mükemmel risalesinde S.J. Benedicus Pererius (*De Magia; De Observatione Somniourum et de Divinatione Astrologica libri tres, 1598*) şöyle demektedir. "Tanrı ne zamanın yasaları tarafından sınırlanır ne de harekete geçmek için uygun bir zamanı kollar. Nerede isterse ne zaman isterse ve kime isterse rüyaları ilham eder." (s. 147) Aşağıdaki pasaj kilesenin rüya konusuna yaklaşımına ilginç bir ışıktır tutmaktadır: "Eski yöneticiler ve kişiler hakkındaki Cassian'ın 22. Bölümünü okuduğumuzda rüyaların sebeplerini araştıran oldukça önemli satırlar görürüz." (s. 142) Pererius rüyaları şöyle sınıflandırmıştır: "Rüyaların çoğu doğaldır. Kimisi insan kökenli kimisi ilahi kökenlidir." (s. 145). Rüyaların dört sebebi vardır: 1) Bedenin etkisi 2) Sevgi, nefret, ümit, korkunun belirlediği zihnin etkisi. 3) Şeytanın yani putperest tanrının ve Hristiyan iblisin gücü ve mahareti. (Şeytan, şimdiki sebeplerden yola çıkarak gelecekteki doğal etkileri bilebilmektedir; insandan gizli olan geçmiş ve şimdiki şeyleri bilmektedir ve onları insana rüyalarında göstermektedir." (s. 129). Şeytani rüyaların teşhislerini gözönüne almadan yazar şöyle demektedir: Rüyaların şeytandan geldiği tahmin edilebilir, ilk olarak eğer rüyalar daimi surette geleceği ya da gizli şeyleri işaret ediyorlarsa, bilginin nereden olduğu, ne kendine ne de bir başkasına faydalı değil ancak merak edilen birşeyin boş bir bilgisi ya da şeytani işler yapmaya yarayan bilgiye faydalı olurlar..." s. 130 (4) Tanrı tarafından gönderilen rüyalar: İlahi olduğuna dair işaretler bulunan bu rüyalar hakkında yazar şöyle demektedir: "... Rüyalar tarafından bildirilen meselelerin önemi, hele eğer bir de insana kesin bilgiler olarak

verildiyse bu sadece Tanrı'nın lütfundan ve cömertliğinden dolayıdır. Böyle şeyler ilahiyat okullarında muhtemel gelecek olaylar diye adlandırılırlar; dahası kalbin sırları insanların tamamının anlayışından saklıdır; ve son olarak ta, inancımızın bu yüksek gizleri Tanrı'nın öğretmesi hariç bir insan tarafından bilinemez!... Bu [ilahidir] özellikle bir aydınlanmayla ve ruhların hareketi ile bildirilir, Tanrı vasıtasıyla zihin aydınlanır. İrade üzerine hükmedilir, rüyayı görenin inanması ve rüyanın otoritesinin kim olduğunun bilinmesi sağlanır. Böylelikle o açık ve seçik bir biçimde tanır ve bilir ki rüyanın sahibi Tanrıdır. O sadece ona inanmayı arzulaamaz, şeksiz şüphesiz inanmak zorundadır da." (s. 131) Şeytan, yukarıda belirtildiği gibi, gelecekteki olayları kesin olarak tahmin edebilecek rüyalar üretebilmektedir. (*Diologorum Libri IV. cp. 48, Migne'de c. 77*): "Kutsal insan illüzyon ile iç duyarlılık tarafından farkedilen vizyonun kelimeleri ve görüntüleri yani vahiy arasındaki farkı görebilmektedir. Böylelikle iyi ruhtan ne aldığını bilmekte ve sahtekara da nasıl karşı koyacağını bilmektedir. Eğer insanın zihni bu bağlamda yeterince dikkatli olmasaydı, kendini hilekar ruh yoluyla bir sürü boş işe saplayacaktı. Bu hilekar ruhun, tekil bir yanlışlıkla ruhu tamamen tuzaga düşürmek için bazen pek çok doğru şeyi önceden söyleme alışkanlığı vardır." (s. 132) Rüyalar "inançlarımızın yüksek sırları" olarak değerlendirildiğinde, bu yöntem muğlaklığa karşı iyi bir korunma olarak görünmektedir. Athanasius, St. Anthony biyografisinde, şeytanın gelecek olayları önceden söylemede ne kadar zeki olduğu hakkında bazı fikirler vermektedir. (Bkz. Budge, *The Book of Paradise*, I, s. 37). Yine aynı yazar onların bazen keşiş, bazen söylenen bir ilahi, bazen yüksek sesle okunan bir İncil, bazen de ihvanın ahlaki değerlerini rencide eden değerlendirmeler olarak ta görünebilirler. (ss. 33-47).

Nitekim Penerius kendi ölçütlerine güvenmekte ve şöyle

devam etmektedir: "Zihnimizin doğal ışığı ilk prensibin hakikatini kavramaya yeterlidir. Onlar bizim rızamızla, hiçbir itiraz olmaksızın hemen kucaklanırlar, böylelikle Tanrı tarafından olan rüyada ilahi ışık zihnimizi aydınlatır ve biz kesinlikle inanırız ki bu rüya haklı ve Tanrı'dan gelmektedir." Ancak o itirazsız kabul edilebilecek her inancın zorunlu olarak rüyaların ilahi kökenli oluşunu ispatlayıp ispatlayamadığı hususunu atlamıştır. O sadece bu tür rüyaların doğal olarak "inancımızın yüksek sırları" ile bir mutabakat gösterdiği konusunu ele almıştır, yoksa başka bir şeyle değil. Humanist Kaspar Peucer (Commentarius de praecipuis generibus divinationum, 1560) bu anlamda daha kesin ve daha sıyrılmayıcı şeyler söylemektedir: "Kutsal yazmaların belirttiği, Tanrı tarafından olan rüyalar ne rastgele herhangi birine ne de kendi kafasından vahiy bekleyen ve onu arzulayan birine gönderilmiştir. Aksine o Tanrı'nın izni ve takdiriyle peygamberlere ve kutsal kimselere gönderilmiştir. Bu rüyalar gözönüne alındığında ışık meselesi ya da basit ve geçici bir şey değil, İsa ile, kilisenin yönetimi ile imparatorluk ve onun düzeni ile ve diğer önemli olaylar ile ilgilidir. Bunlara, Tanrı daimi olarak yorumlama yeteneği ve diğer şeyler gibi kesin kanıtlar eklemektedir. Böylelikle, onların ne itiraz edilebilecek yanları kalmaktadır ne de onların doğal kökenli olduğu inanç kalmaktadır. Rüyaların ilahi ilhamla gerçekleştirdikleri ayan beyan ortaya çıkmaktadır." Onun gizli-Kalvinizmi, kelimelerinden anlaşılmaktadır özellikle de onun çağdaşı Katolik doğa teologlarıyla karşılaştırıldığında bu daha da bir belli olmaktadır. Peucer'in ilham/vahiy hakkındaki ipucu muhtemelen heretik (bidatvari) bir yenilenmeye işaret etmektedir. Her ne surette olursa olsun bir sonraki paragrafta rüyaların şeytani kökenleriyle ilgilenirken şunları demektedir: "Bu rüyaları günümüzde şeytan Anabaptistlere göstermektedir, coşkun kimselere ve böylesi fanatiklere değil." Pe-

rerius derin bir nüfuz yeteneği ve yüksek bir anlama yeteneği ile bölümlerden birini "Hristiyan birinin rüyaları gözlemlemesi meşru mudur?" sorusuna hasretmiştir. (s. 142) Diğerisi ise "Kimlerin rüyaları yorumlamaya hakkı vardır?" sorusuna ayrılmıştır. (s. 245). Birinci kısımda önemli rüyalar dikkate alınmalıdır sonucuna varılmıştır. Onun kelimeleriyle "sonuçta, bizi rahatsız eden, bizi şeytani bir mecraya sürükleyen rüyaları dikkate almak bizden önce şeytanın yapacağı bir iştir. Bunun gibi, evlenmemek, sadaka vermek, dini hayata girmek gibi tanrı tarafından gönderilen şeylere teşvik eden şeyleri değerlendirmek batıl inançlı zihnimizin bir parçası değil, kendi selameti için dikkatli, meraklı ve basiretli ve dini birinin bir parçasıdır." Sadece aptal insanlar diğer anlamsız rüyaları gözlemlerler. İkinci bölümde ise "ilahi olarak yönlendirilmeyen ve vahyolunmayan" dışında hiç kimse rüyaları yorumlayamaz diye cevap vermektedir. "Hatta" diye eklemektedir Tanrı'nın Ruhu dışında "Tanrı'nın şeyleri insanı bilmezler." (I Cor 2: 11) Bu ifade, bizatihi doğru olduğundan, yorumu, kutsal Ruh tarafından mükafatlandırılmış insanlara mahsus kılmaktadır. Bununla beraber, Cizvit yazarın Kutsal Ruh'un inşisini Kilisenin dışında bir yerde tasavvur edemediği apaçıktır.

13) "Bireyleşme Sürecinin Rüya Sembolleri". Burada zikredilen rüyaların asılları sözkonusu eserde yayınlanmasına rağmen, orada farklı bir bakış açısı ile incelenmişlerdir. Rüyaların pek çok yönü olduğundan değişik açılardan incelenebilirler.

14) Freud, *Rüyaların Yorumu*'nda (Silberer, *Der Traum*, 1919) oldukça dikkatli ve dengeli bir bakış açısı sunmuştur. Freud ile benim fikirlerim arasındaki farklılığı görmek için okuyucuya bu konudaki şu küçük makaleme bakmalarını tavsiye ederim. "Freud ve Jung: Karşıtlıklar." Daha fazla materyal için, bkz. *Two Essays on Analytical Psychology*;

(1618); J. D. Mylius, *Philosophia reformata* (1622).

22) "Tractatus aureus Hermetis" Arap kökenlidir ve *Carpus Hermeticum*'a ait değildir. Tarihi bilinmemektedir. (ilk olarak *Ars Chemica* da basılmıştır 1566). Dominicus Gnosius metin üzerine kendi kitabı *Hermetis Trismegisti Tractatus vere Aureus de Lapide philosophici secreta* (1610)'da bir serh yazmıştır. s. 101de şöyle demektedir: Gölge, güneş altında yürüyen birinin bedenini daima izler... Bunun içindir ki bizim erkeksi görünümdeki Adem'i Hermafroditimiz bedninde gizli olarak Havva'yı, yani kadını tarafı da daima gezdirir." Metinle beraber bu yorum Manget'te (Bibliotheca chemica curiosa, I. (1720), s. 401 tekrar basılmıştır.

23) *Two Essays*'de her iki figürün de tasvirleri vardır. (2. Bölüm par. 296). Aynı zamanda bkz. *Psychological Types* Def. 48 ve Emma Jung "Animus'un Doğası" [Aynı zamanda bkz. Aion III. Bölüm]

24) Anima ve Animus sadece olumsuz biçimlerde tezahür etmezler. Aynı zamanda Aydınlanmanın bir kaynağı olarak, haberci () olarak ve sırları açıklayan biri olarak ta görünebilirler. [bkz. Jung *Aion* (Toplu eserleri C. 9) s. 16; "Transferin Psikolojisi" par. 504]

25) [Bkz. *Psychology and Alchemy*, parl 164; 183]

DOĞMA VE DOĞAL SEMBOLLER

DOGMA VE DOĞAL SEMBOLLER

Rüyalarından ilki - Kilise rüyasından bir önceki- bir maymunun yeniden yapılması yoluyla, bir seramoniden bahsetmektedir. Bu noktaya yeterince açıklamak pek çok detayı gerektirmekteydi. Bundan dolayı ben kendimi sadece "maymun"un düşgörenin içgüdüsel şahsiyeti anlamına geldiği ifadelerle sınırlamalıydım. Çünkü düşgören sadece zihni tutumlar uğruna tamamen ihmal edilmişti. Sonuç şuydu; içgüdüleri onun üzerine çıkmış ve kontrol edilemeyen feveran anlarında ona saldırmıştı. 'Maymun'un yeniden yapımı bilinç hiyerarşisi çerçevesinde içgüdüsel kişiliğin yeniden inşası anlamındaydı. Böylesi bir yeniden oluşum ancak bilinç tutumunun önemli değişiklikleriyle birleşildiğinde mümkün olur. Hasta bilinçdışının eğilimlerinden korkmaktadır, çünkü onlar şimdiye değin kendilerini en olmadık biçimlerde ifşa etmişlerdi. İşte kilise rüyası, bir kilisenin çatısı altında bu korkudan kaçıp kurtulmayı temsil etmektedir. Üçüncü rüya, yani "hayvanların insana dönüşmesinden" bahseden rüya açıktır ki, birinci temanın devamıdır, yani maymunun yeniden yapımı sadece daha sonra insana dönüşmesi maksadıyladır. O yeni bir varlık olmalıydı, diğer bir deyişle hasta şimdiye kadar ki parçalı içgüdüselliliğinin yeniden bütünleşmesi vasıtasıyla önemli değişikliklere katlanmak zorundaydı, ve nitekim bu yeni bir insan üzerinde gerçekleşecekti. Modern zihin, yaşlı insanın ölüp, yenisinin yaratılmasından, ruhi-yeniden doğumdan, ve benzeri eski moda 'mistik saçma-

lıklardan' bahseden hakikatleri unutmuştur. Modern bir bilim adamı olan hastam kendisinin böylesi düşünceler tarafından kuşatıldığını farkettiğinde haddinden fazla panik olmuştu. Bunlardan dolayı da, bütün rüyalara kucak açan, hayatın yenilenmesi ve büyüsel bir yeniden doğuş ümidi ile çalışan ikibin yıl öncesi insanının tersine, deliriyor olmaktan korkuyordu. Bizim modern tutumumuz, söylentilerin alacakaranlığına, ortaçağ ve ilkel safdillliğe kibirle bakarak, sanki bizim rasyonel bilincimizin gökdelenlerini küçük hikayelerini, bütünü yaşanan bir geçmiş oluşturmamış gibi, onları tamamen unuttur. Küçük hikayeler olmaksızın zihnimiz havada asılı kahrdr.

Bunun ise asabiyete yol açacağına şüphe yoktur. Zihnin gerçek tarihi öğrenilmiş ciltlerde değil, her bireyin yaşayan psişik varlığındadır.

Bununla birlikte şunu da teslim etmeliyim ki; yeniden hayata dönüş fikri, modern insanı kolayca şok edebilecek bir karaktere sahiptir. Eğer imkansız değilse, "yeniden doğuşu" bize görüldüğü gibi, rüyaların gösterdiği yol ile ilişkilendirmek gerçekten de çok zordur.

Ancak bu ilginç ve beklenmedik dönüşümün tartışmasına girmeden evvel dikkatimizi daha önce zikrettiğimiz bir diğer dini içerikli rüyaya çevirmek zorundayız. Kilise rüyası her ne kadar rüyalar dizisinin başlarında yer alsa da aşağıdaki rüya dizisinin sonraki aşamalarına aittir.

İşte Metin

"Kutsal bir eve giriyorum. "Toplanma Evine". Geri planda dört pramitvari noktayı oluşturmak üzere dizilmiş sayısız kandil yanmakta. Kapının gerisinde ayakta yaşlı bir adam duruyor. İnsanlar sessiz sedasız içeri giriyor, ancak arada bir dikilip konsantre oluyorlar. Kapıdaki yaşlı adam bana ziyaretçiler hakkında birşeyler söylüyor ve şöyle diyordu: "Buradan ayrıldıklarında onlar artık tertemizdir, arınmış-

tır." Eve şimdi, ben de giriyorum ve tamamiyle yoğunlaşmış haldeyim. Birden bir ses duyuyorum. "Yaptığın şey tehlikelidir. Din, kadın imgesinden kurtulabilmek için ödeyeceğin bir vergi değildir. Bu imge kurtulunabilecek birşey değildir. Dini, ruhi hayatın diğer tarafı yerine kullananlara eyvahlar olsun. Onlar yanılğı içindedirler ve lanetlenenlerdir.

Din yedekte bir şey değildir, aksine ruhun diğer etkinliklerine eklenerek onları tamamlayan nihai gerçektir. Dini hayatının tümüne şamil kılacaksın ancak böylelikle kutsanır-sın." En son cümleyle beraber orgla yumuşak bir tonla çalışan müzik işitilir olmuştu. Bana sanki Wagner'in 'Ateş Büyüsü'nü (Feuerzauber) hatırlatıyordu. Evi terkederken alev alev yanan bir dağı temaşa ediyordum. Ve bunun söndürülemeyecek olan kutsal bir ateş olduğunu hissediyordum."

Bu rüyanın, kilise rüyasıyla paralellik arzettiğini görmek pek de zor olmasa gerek. Ancak bu defa kilise, 'Kutsalın Evi' ve 'toplanma evi' ile yer değiştirmiştir. Muhtemelen Katolik kültlerinden devşirilmiş olan sembolik formda düzenlenen yanan kandillerin haricinde, Katolik kilisesine ait bilinen davranışlar ya da tören işaretleri yoktur ⁽¹⁾. Onlar, muhtemelen son sahnedeki dörtlü yönü işaret eden yanan dağı önceden sezmeye yarayan dört piramidi ya da noktayı oluşturmuşlardır. Bununla beraber dört rakkamı onun rüyalarında sıklıkla görülmekte ve önemli bir yere sahip olmaktadır. İşaret edilen kutsal ateş düşgörenin kendisinin de gözlemlediği gibi Bernard Shaw'ın Aziz Joan'ına referanstır. Söndürülemez ateş ise uluhiyetin çok iyi bilinen bir özelliğidir ve bu özellik sadece Eski Ahitte değil aynı zamanda İsevi bir allegori olarak Origines'in *Hamil ilerinde* de geçmektedir. ⁽²⁾

"Ait ipse salvator: qui iuxta me est, iuxta ignem est, qui lange est a me, longe est a regno." (Her kim bana yakınsa ateşe de yakındır; her kim bana uzaksa kiralığa da uzaktır.) Heraclitus'tan bu yana hayat, *pir aizon*, ebediyyen yanan

ateş olarak tasvir edilmişti. İsa'nın kendini 'hayat' olarak adlandırdığı hatıra geldiğinde, kilisevari olmayan söz daha da bir anlaşılır olmaktadır. Ateş sembolü hayat anlamıyla rüyanın çerçevesine uymaktadır. "Hayatın olgunluğu"nun vurgulanması dinin yegane meşruluk kaynağıdır. Yanan dört nokta, Tanrı'nın ya da eşdeğeri bir fikrin varlığına işaret eden bir *ikona* tekabül etmektedir. Daha önce de belirttiğim gibi dört rakkamı bu rüyalarda önemli bir yere sahiptir ve Pisagor'un *tetraktis*'üne (dörtlüsüne) işaret etmektedir.⁽³⁾

Bu dörtlünün ya da dörtlülüğün uzunca bir tarihi vardır. Sadece Hristiyan ikonolojisinde veya mistik spekülasyonlarında ⁽⁴⁾ değil aynı zamanda Gnostik Felsefe'de ⁽⁵⁾ ve dahi Ortaçağ vasıtasıyla ta sekizinci yüzyıla kadar uzanmaktadır.⁽⁶⁾

Yorumladığımız rüyada, dörtlü, bilinçaltı zihni tarafından yaratılan en belirgin dini inanç olarak karşımıza çıkmaktadır. ⁽⁷⁾ Düşgören "toplama evine" kilise rüyasının tersine, arkadaşlarıyla beraber değil tek başına girmektedir. Kapıda, önceki rüyada kendine bilge olarak görünmüş olan ve rüyayı görenin ait olduğu yeryüzünde özel bir mevki belirlemiş olan yaşlı bir adamla karşılaşmıştır. Yaşlı adam ayinin özelliğini arınma ritueli olarak açıklamıştır. Bununla beraber rüya metninde ne tür bir arınmanın olacağı ya da neyin arınması gerektiği hususunda belli bir açıklık yoktur. Gerçekleşen tekritüelin, sesin vecd haline vardırıan temerküz ve tefekkür olduğu görünmektedir. Ses, rüyalar dizisinde sık sık karşılaşılan bir şeydir. Ve bu ses, ya şaşırtıcı bir hakikatin ya sağduyunun ya da derin felsefi bir anlamın yetkin bir açıklaması veya emri şeklinde ortaya çıkıyordu. Bunların hemen hemen tamamı çok keskin ifadelerdi ve genellikle rüyanın sonuna doğru ortaya çıkıyorlardı. O kadar açık ve ikna edicilerdi ki; rüyayı görenin bunlara karşı söyleyecek hiçbir şeyi kalmıyordu. Gerçekten de o kadar tartışılmaz ha-

kikat karakterine sahiptiler ki, bilinç altının uzun mütalaları ve ölçüp tartması sonucunda toparlayıcı bir şekilde ve mutlak geçerlilik olarak ortaya çıkıyorlardı. Ses çoklukla, bir ordu komutanının, bir gemi kaptanının ya da yaşlı bir fizikçinin sesi gibi amirane bir ağızdan çıkıyordu. Bazen de, sözgelimi bu durumda olduğu gibi, sesin nereden geldiği bilinmiyordu. Böylesine zeki ve şüpheli bir adamın nasıl olup da sesi kabul ettiğini görme bakımından bu kayda değer bir olgudur. Bunların hiçbirisi gerçek hayatta ona kesinlikle uymazdı; ancak, o sesi sorgusuz sualsiz ve hatta mütevazı bir şekilde kabullenmişti. Nitekim ses kendisini, dikkatlice kaydedilmiş yüzlerce rüyadan bilinçdışının önemli ve hatta karar verici temsilcisi olarak açığa çıkarmıştır. Bu hasta, hiçbir şekilde, rüyalarında sesin varlığını ve bilincin bazı biricik vasıflarını gösteren yegane hasta olmadığından, burada şunu teslim etmeliyim ki, bilinçdışı zihni zekanın, ve hedeflilik gösterilmesi hallerinde gerçek bilinçli kavramadan daha da yeteneklidir. Bilinçli zihni tutumunda dini fenomenler üretmeyeceği kesin olan bu kimsede, görülen bu gerçeğin dini bir fenomen olduğuna şüphe yoktur. Diğer örneklerde de gözlemlediğim bunlardan başka bir şey değildi ve açıkçası itiraf etmeliyim ki bu verileri bundan başka türlü de formüle edemezdim.

Sık sık bu sesin temsil ettiği düşüncelerin, bireyin kendi düşüncelerinden daha öte bir şey olmadığı yollu itirazlarla karşılaştım. Ancak birşeyi benim düşüncem olarak adlandıramam için onu ancak *benim* düşünmem gerekir; aynen benim param diyebilmem için onu benim bilinçli ve meşru yollardan kazanarak elde etmem gibi. Eğer bir kimse bana hediye olarak para verecek olsa verene kesinlikle "bana kendi paramı verdiğin için teşekkür ederim" diyemem. Ancak üçüncü bir şahsa "bu benim param" diyebilirim. Ses konusunda da durum aynı. Ses bana aynen bir arkadaşımın fikir-

lerini söylemesi gibi belirli bir içerik vermektedir. Ancak bu içerik onun söylediği şeylerin benim fikirlerim olduğunu tahmin etmede ne doğru ne de iyi hükmü taşımaktadır.

İşte bu, benim kendi bilinçli çabamla ürettiğim ya da kazandığım şeylerle, bilinçdışı zihni tarafından açık ve hatasızca üretilen şeyleri farklılaştırmamın nedenidir. Birileri çıkıp bilinçdışı diye adlandırılan şeyin sadece benim zihnim olduğu şeklinde bir itiraz yöneltip böyle bir ayrıştırmanın gereksizliğinden dem vurabilir. Oysa ben hiçbir zaman bilinçdışı zihninin sadece *benim* zihnim olduğundan emin değilimdir. Çünkü zaten bilinçdışının bizatihi anlamı benim onun bilincinde olmadığım şey demektir. Şurası bir gerçek ki, "bilinçdışı zihni" kavramsallaştırması sadece kolaylık uğruna yapılmış bir varsayımdır. Gerçekte sesin nereden kaynaklandığı hususundan tamamen habersizim -yani hiçbir şey bilmiyorum. Bu fenomeni canımın istediği şekilde üretmekten aciz olduğum gibi sesin zihni içeriğini tahmin etmekte de yetersizim. Bu şartlar altında, sesin kaynağının *benim* zihnim olduğunu söylemek haddini bilmezlik olurdu. Ve kusurlu da olurdu. Rüyalarımızda sesi algılamış olmanız hiçbir şeyi ispatlamaz, aynı şekilde caddede yürürken de sesler duyabilirsiniz ve sanki kendinizin gibi açıklayamayabilirsiniz.

Sesi, meşru olarak kendinin değerlendirebileceğin tek bir durum sözkonusudur, yani kendi bilinçli kişiliğini bütünün bir parçası saydığın ya da büyük bir dairenin içinde küçük bir daire saydığın zamanlarda. Küçük bir banka memuru, arkadaşına kasabayı gezdirirken banka binasını göstererek "işte bu da bizim banka" dediği zamanda aynı imtiyazı kullanmaktadır.

Biz insan kişiliğinin iki şeyi barındığını varsayıyoruz; birincisi bilinçlilik hali ve onun kapsadığı herşeyi, ikincisi de bilinçdışı psişesinin sınırları belli olmayan hinterlandı. Bi-

rincisinin şöyle ya da böyle açıkça tanımlanabilir olduğu, sınırlarının belirlenebilir olduğu kabullenilse de, insan kişiliğinin kamil bir tanım ve tasvirinden yoksun olduğu teslim edilmek zorundadır. Diğer bir deyişle kaçınılmaz olarak her şahsa bitişik olarak sınırlandırılmaz ve tanımlanamaz bir parça vardır. Çünkü ikincisi, bizim gözlemlenebilir gerçekleri açıklamada varlıklarına başvurduğumuz bildik faktörleri kapsamayan -fakat yine de- bilinçli ve gözlemlenebilir olan bir kısmı kapsamaktadırlar. Bu bilinmeyen unsurlar bizim bilinçdışı dediğimiz şeyi oluşturmaktadır.

Bu unsurlar hakkında bizim doğrudan fikirlerimiz yoktur, biz sadece onların etkilerini gözlemleyebiliriz. Bilinçli içeriklerle mukayese ettiğimizde onların doğasının psişik olduğunu varsaysak da yine de bunun hakkında herhangi bir kesinlik sözkonusu değildir. Bunu hayal edebildiğimiz takdirde bile daha ileri gitmekten şiddetle sakınmalıyız. Eğer zihni içerikler sadece egomuz ile bağdaştığı müddetçe bilinçli ve algılanabilir oluyorsa, o zaman, güçlü bir şahsi karaktere sahip olan ses fenomeni bir merkezden - ancak bilinçli egomuzunkıyla aynı olmayan bir merkezden geliyor olabilir. Böylesine bir akıl yürütme, ego'yu tanımlanamaz, sınırları belirsiz psişik kişiliğin bütünlüğünün bir merkezi olan üstten düzenli bir Ben'e tâbi ya da onun tarafından içerilen bir şey olarak görmekle mümkündür.

Kendi karışıklıkları tarafından avutulan felsefi argümanlardan hoşlanmıyorum. Her ne kadar benim argümanlarım karmaşık/muğlak görünse de, bu gözlemlenen gerçekleri formüle etmede içten bir çabadan başka bir şey değildir. Daha basit bir hale getirmek için şöyle de söylenebilir: Pratik olarak herşeyi bilemediğimiz için her deneyim, gerçek ya da obje içinde bilinmeyen birşeyleri barındırır. Dolayısı ile biz bir deneyimin bütünlüğünden söz ettiğimizde, "bütünlük" kelimesi sadece deneyimin bilinçli kısmına tekabül eder. Dene-

yimimizin, objenin tamamını kapsadığını iddia edemediğimizden, açıktır ki, onun mutlak bütünlüğünün henüz daha deneyimi elde edilmeyen kısmı da kapsamı gerekmektedir. Aynısı, bahsettiğim gibi, hem her deneyim için ve hem de mutlak bütünlüğü bilinçlilikten daha büyük bir yüzey kaplayan psişe için de varittir. Psişe; evrenin sadece bizim psişik organizmamızın mücadele ettiği müddetçe kurulabileceği genel hükmüne bir istisna değildir.

Psikolojik tecrübelerim defalarca gösterdi ki belirli konular, bilinçlilikten daha mükemmel olan psişeden kaynaklanmaktadır. Bunlar bilinçliliğin üretmekten aciz olduğu üstün bir analiz, içgörü ya da bilgiyi ihtiva etmektedirler. Bu durum için çok yerinde bir kelime vardır. Sezgi: Telaffuz etmede birçok insan, sanki bir şeyler yerli yerine oturtulmuş gibi onun üzerinde hissi -müşterekelere sahiptirler. Ancak sezgiyi senin *yapmadığını* hiçbir zaman dikkate almazlar. Aksine daima o sana gelir. Sen bir önseziye *sahipsindir*, o kendi kendini üretir ve sen sadece eğer yeterince zeki ve çeviksen onu yakalarsın.

Sonuç olarak kutsal ev rüyasındaki sesi, ben rüyayı görenin bilinçli beninin de parçası olduğu daha mükemmel bir şahsiyetin bir ürünü olarak açıklıyorum; çünkü, zaten bu bana göre sesin, rüyayı görenin gerçek bilinçliliğine niçin zeka ve açıklık bakımından üstün olduğunun sebebidir. Bu üstünlük de sesin mutlak otoritesinin nedenidir.

Sesin mesajı, düşgörenin tutumunun tuhaf bir eleştirisi ni içermektedir. Kilise rüyasında o, ucuz bir ödünle hayatın iki yakasını uzlaştırmaya çabalamıştır. Bildiğimiz gibi, bilinmeyen kadın, anima, bundan razı değildi ve orayı terketmişti. Şimdiki rüyada ise ses, sadece duygusal bir protesto ile yetinmeyip iki din hakkında buyruklarda bulunarak animanın yerini almış görünmektedir. Bu ifadelerle göre rüyayı gören, dini "kadın imgesi"nin yerine kullanmaya eğilimlidir.

"Kadın" anima'ya tekabül etmektedir. Bu, dinin "ruhi hayatın diğer kısmı" yerine kullanıldığını söyleyen öbür cümleyle açığa çıkmaktadır. Önceden de işaret ettiğim gibi anima "diğer kısım"dır. O, bilinç eşliğinin altına yani bilinçaltı zihnine gizlenen dışı azınlığın temsilcisidir. Dolayısı ile eleştiri şöyle de okunabilir: "Sen dini kendi bilinçdışından kaçmak için kullanıyorsun. Ruhi hayatının bir parçası olarak görüyorsun. Oysa din, her iki kısmı/yakayı da kapsayan hayatın tamamının bir toplamı, bir meyvesidir."

Diğer rüyalarla yapılan dikkatli bir mukayese bize "diğer kısmın" ne olduğunu hatasız bir şekilde gösterecektir. Hasta daima kendi duygusal ihtiyaçlarından korunmaya çalışmaktadır. Hastam, bu ihtiyaçların kendini sıkıntıya, evliliğe sürükleyeceğini, sevgi, sapma, güven, bağlılık, duygusal bağımlılık ve genel olarak ruhun diğer ihtiyaçlarına itaat etme gibi sorumluluklara yol açacaklarından korktuğu da bir gerçektir. Bunların hiçbirisi akademik kariyerle ya da bilimle ilgili değildir, dahası "ruh/maneviyat" kelimesi nefret edilecek bir zihin ahlaksızlığı idi ona göre.

Anima'nın "gizem"i dini bir kinayedir. Bu, doğal olarak dinin inanç olduğundan başka hiçbir şey bilmeyen hastam için büyük bir bilmeceydi. O aynı zamanda dini, birinin kilişeye gitmekle tuzağa düşürülebileceği bazı sakar duygusal arzular yerine koyulabilecek bir şey olarak anlıyordu. Çağımızın önyargıları düşgörenin kavrayışlarında görünür biçimde yansımaktadır. Öte yanda ses ortodoks değildir ve hatta başdöndürücü derecede gelenek-dışıdır: O dini ciddiye almakta, onu hayatın, "her iki kısmı" da içeren hayatın, zirvesine yerleştirmekte ve nitekim aziz tutulan zihni ve aklı önyargıların pekçoğunu ters yüz etmektedir. Bu öylesine bir altüst olmadır ki çoğu kez hastam çıldırıyor olmaktan korkmuştur. Tamam, biz- bugünün ve dünyanın ortalama zekasını bilerekten- onun bu vaziyetine kolayca sempati gösterebile-

ceğimizi söylemeliydim. "Kadın imajı" diğer bir deyişle, bilinçdışı zihnini ciddi bir şekilde dikkate alındığında, bu aydınlanmış zihne ne -büyük bir- darbe olur! (8)

Onun kişisel tedavisine ancak gözlemlemiş olduğu üçyüzlü rüyanın ilk yarısından sonra başladım. Ve onu altüst eden deneyimin etkilerini tamamen anladım. Onun bu maceradan kaçıp kurtulmak istediğinde hiçbir şüphe yoktu! Ancak talih eseri ki adamın "din"i vardı, yani, deneyimini "dik-katlice hesaba katmıştı" ve deneyime yapışacak, onu sürdü-recek yeterlilikte *pistis*'e ya da bağlılığa sahipti. Aynı za-manda, *nörotik olması da büyük şanstı onun için*, öyle ki de-neyimine itaat etmediği zamanlarda veyahut sesi inkar etti-ği zamanlarda nörotik durum derhal geri dönmekteydi. O, basitçe "ateşi söndüremiyordu" ve nihayetinde deneyiminin kavranamaz *numinous* karakterini kabullenmek zorunda kalmıştı. Söndürülemez ateşin "kutsal" olduğunu itiraf et-meliydi. Bu onun tedavisinin *sina qua non* (olmazsa olma-zı)u idi.

Birisi, belki de, bu durumu, gerçekte insanın ve mükem-mel kimselerin istisna olduğu kadar bu durumu da istisna olarak kabul edebilir. Ancak şurası bir gerçektir ki, eğitilmiş insanların kahir ekseriyeti bölünmüş kişiliklerdir ve deha yerine pekçok yedek şeylere sahiptirler. Böyle olması demek bu adamın nörotik olmasıdır. Ve diğer büyük insanlar için de bu aynı anlamdadır. Genel olarak 'din' diye adlandırılan şey bedel olarak başka şeylerin yerine o derece konmuştur ki kendi kendime ciddi olarak bu çeşit bir "dinin" -ki ben bunu inanç olarak adlandırıyorum- insan toplumunda önemli bir fonksiyonu icra edip etmediğini soruyorum.

Dinin bu vekaleti dolaysız yaşantı yerine sağlam düzen-lenmiş bir dogma ve ayin kuralları içinde seçilmiş uygun semboller koymaktır. Katolik kilisesi bunu, tartışılmaz otori-tesiyle sağlamakta, Protestan kilisesi ise (bu kavramın hala

bir geçerliliği varsa) inanç ve evanjelik mesaj üzerinde dura-rak sürdürmektedir. Bu iki prensip işlediği müddetçe, insan-lar (şok) vasıtasız/dolayısız dini deneyime karşı etkin bir biçimde savunulmakta ve muhafaza edilmektedir. (9) Böyle bir şey başlarına geldiğinde bile, bu deneyimin Tanrı'dan mı yoksa şeytandan mı geldiğini veyahutta kabul edilecek cins-ten mi, değil mi olduğunu kiliseye bakarak anlayabilirler.

Meslek hayatımda, böylesi şok deneyimlere sahip olan ancak dogmatik kararın otoritesine boyun eğmeyen, eğeme-yen pek çok insanla karşılaştım. Öyle ki, ben dogmanın ve rituelin -en azından zihin sağlığı metodları olarak- sıradışı önemimi tamamen anlamak/farketmek için onlarla beraber, aynı zamanda grotesk ve korkunç olan şiddetli çatışmaların krizlerinde, çıldırma nöbetlerinde acılı ve şiddetli depresyon-larda beraber olmak zorundaydım. Eğer hastam Katolik kili-sesine mensupsa, kendisine çok fazla gelebilecek olan şok deneyimden korunabilmesi için ona mütemediyen günah çı-karmasını ve iletişime açık olmasını salık verirdim. Eğer Protestan ise bu genellikle pek kolay olmazdı, çünkü dogma ve rituel donuk ve soluk bir hale gelmişti ve önemli derecede etkilerini kaybetmişlerdi. Aynı zamanda, kural olarak günah çıkarma yoktu, rahipler psikolojik problemlerin müşterek hoşnutsuzluklarına iştirak ediyorlar aynı zamanda da, ne yazık ki psikolojiyi de ihmal ediyorlardı.

Katolik "Vicdan yönetmeni" çok geniş derecede psikolojik yetenek ve içgörüyü sahipti. Protestan rahipler, dahası, teo-loji fakültesinde bilimsel eğitimle inancın tahtını sarsarken, Katolik rahiplerinin eğitimlerindeki güçlü tarihsel gelenek, kurumların otoritesini sağlamlaştırmaya yönelik idi.

Bir doktor olarak ben, tabi ki, nevrozların bastırılmış ço-cuk cinselliğinden ya da güç isteminden başka birşey olma-dığı inancını besleyerek "bilimsel" inanç olarak adlandırılan görüşe bağlanabilirdim. Bunların gücünü azaltarak ta birçok

hastayı şok deneyim riskinden önemli dereceye kadar korumak mümkün olurdu. Gelgelelim bu kuramın ancak bir kısmı doğrudur, yani nevroitik psişenin sadece belirli yüzeysel etkilerini formüle edebilmektedir. Ben kendimin tamamen inanmadığı birşeyi hastalarımaya söyleyemem.

Şimdi insanlar bana -benim Protestan olduğumu varsayarak şunu sorabilirler: "Peki sen nasıl oluyor da inanmadığın halde katolik bir hastandan rahibe gidip günah çıkarmasını isteyebiliyorsun?"

Bu eleştirel soruya cevap verebilmek için ilk olarak şunu beyan etmeliyim ki, eğer ona yardım edebilirsem, ben hiçbir zaman inançlarımı vaaz etmem. Fakat eğer inançlarımla kalacak olsaydım, bunlar benim gerçek (actual) bilgim dediğim şeylerin ötesine gitmezdi. Ben *bildiğim* şeylere ikna olurum. Bunun haricindekiler hipotezdir ve birçok şeyi ben Bilinmeyene (Unknown)a bırakabilirim. Onlar beni rahatsız etmezler. Ancak eminim ki, ne zaman onlar hakkında birşeyler öğrenmem gerekir diye hissetsem o zaman beni rahatsız etmeye başlayabilirler.

Dolayısı ile bir hasta, nevrozunun tamamen cinsel kökenli olduğunu düşünüyorsa, ben onun düşüncesini değiştirmeye yanaşmam, çünkü bilirim ki böylesi bir inanç, özellikle de kökleri derindeyse, şok deneyiminin korkunç derecedeki muğlak saldırısına karşı mükemmel bir savunmadır. Ve savunma işlediği sürece onu bozmam; çünkü, biliyorum ki hastanın böyle dar bir çerçevede düşünmesinin güçlü bir nedeni olmalıdır. Ancak onun rüyaları, koruyucu teorisine zarar vermeye başlayınca, rüyada tasvir edildiğinde yaptığım gibi daha geniş bir kişiliği desteklemek zorundaydım.

Aynı şekilde ve aynı sebepten, işlediği sürece Katoliğin hipotezlerini destekledim. Her iki durumda da savunmanın az ya da çok nihai hakikatin olup olmadığının akademik sorusunu sormaksızın, bu tehlikeli riske karşı olan savunma

araçlarını destekledim. O işlediği zaman ve işlediği sürece de memnunum.

Hastamda Katolik savunma, ben daha meseleye elimi sürmeden çok önce yıkılmıştı. Eğer ben ona günah çıkarmasını ya da benzeri bir şeyi öğütleseydim, cinsellik kuramında olduğu gibi bana gülerdi. Ancak ben tamamen onun gelecekteki kişiliğini tek taraflılıktan kurtarmaya yönelmiş bir şeyin parçası olarak gördüğüm sestem taraf olduğumu her zaman görmesini sağladım.

Meseleleri basitleştiren bilimsel kuram ve aydınlanmış rasyonalizm tarafından karakterize edilen belli bir entellektüel sıradanlık, herşeyin içerisinde "bilimsel" damgasını taşıyan, modern insanın devasa inancından dolayı oldukça güzel bir savunma aracıdır.

Böylesi bir etiket senin zihnini, "*Roma locuta cousa finita*" (Roma konuştu ve herşey halloldu) da olduğu gibi anında dondurur. Her bilimsel kuram kendi içerisinde ne kadar ince olup olmadığı mesele olmaksızın, sanıyorum, psikolojik hakikat noktai nazarından dini dogmadan daha az değere sahiptir. Nedeni basittir, kuram zorunlu olarak oldukça soyut ve tamamıyla rasyonel kalırken dogma hayal vasıtasıyla irrasyonel bir varlığı açıklamaktadır. Bu yöntem, psişe gibi irrasyonel gerçeklerin daha iyi gösterilmesini garanti etmektedir. Üstüne üstlük, dogma varlığını ve biçimini, bir yanda Tanrı-insan, Haç, Bakire Doğumu, Babasız Gebe Kalma, Teslis ve benzeri gibi "vahyedilmiş" ya da "Gnosis" ⁽¹⁰⁾ in dolayimsız deneyimine bağhyken öte yandan, yüzyılların ve zihinlerin durmaksızın devam eden işbirliğine borçludur. Bazı dogmaları neden "şok deneyim" olarak açıkladığım belki de o kadar sarıh değil; çünkü, zaten dogmanın kendisi bizatihi şok deneyimi dışlamaktadır. Ancak benim zikrettiğim Hristiyan dogmalar sadece Hristiyanlığa özgü değildir. Onlar pagan dinlerinde sık sık ortaya çıkarlar ve dahası, bunlar çok uzak

geçmişte görüntülerden, rüyalardan, vecd hallerinden kaynaklandığı gibi, psişik olgular olarak bütün çeşitlerin herbirinde eşzamanlı olarak yeniden görünebilirler. Bu tür düşünceler hiçbir zaman türetilemezler. Onlar, daha insan henüz zihnini amaçlı etkinliklerde kullanmayı öğrenmediği zamanlardan önce varlıklarını bulmuşlardır. İnsanlar düşünce üretmeyi öğrenmeden önce, düşünce onlara gelmiştir. Onlar düşünmemiş ancak zihni etkinliklerini kavramışlardır. Dogma, bilinçdışının, objektif psişenin özerk ve eşzamanlı etkinliklerini yansıtan bir rüya gibidir. Bilinçdışının bu ifadesi, çok deneyiminin daha fazla etkisine karşı bilimsel kuramdan daha etkili bir savunma aracıdır. Kuram, deneyimin duygusal değerlerini gözardı etmek zorundadır. Dogma ise, aksine, bu bağlamda oldukça duyarlıdır. Bilimsel kuram kısa bir zaman sonunda bir başkası tarafından iptal edilirken, Dogma yüzyıllar boyunca süregelmektedir. Tanrı-İnsan problemi en az beşbin yaşındadır. Teslis ise muhtemelen daha da eskidir.

Dogma, sadece bilinçli zihni açıklayan ve formüle eden bilimsel kuramdan daha yeterli bir biçimde, ruhu temsil etmektedir. Üstüne üstlük, kuram yaşayan şeyleri soyut kavramlarla formüle etmekten başka bir şey de yapamaz. Dogma ise, aksine, bilinçdışının yaşayan sürecini kurtulma, adama ve nedamet draması biçiminde açıklamaktadır. Bu bakış açısından, Protestan fırkanın iptal edilemeyeceği oldukça şaşırtıcıdır. Ancak Protestanizmin, meraklı, açgözlü, pervasız karakterli maceracı Alman gruplarının inancı olmaya başlamasıyla, onların özgün karakterinin, en azından uzun bir zamanda olmayarak, kilisenin barışı ile çok fazla hemfikir olmayacağı muhtemel gözükmekteydi. Onların, sanki, kendilerinin kurtulma süreçlerine ve kilisenin muhteşem yapısında billurlaşan ilaha boyun eğmede yeterince hazırlık yapmadıkları anlaşılyordu. **Muhtemelen kilisede çok fazla *Imperium***

Romanum ya da *Pax Romana* (*) vardı - çok fazlaydı, en azından onların enerjileri o zamanlar ve halen yeterince uysallaştırılamamıştır. Neredeyse, onlar, muhafazakarlık ve uysallık açısından oldukça delikanlı olan maceracı ve pervasız insanlara sık sık olduğu gibi tam ve daha az kontrol edilmiş bir Tanrı deneyiminin ihtiyacındaydılar.

Bundan dolayı onlar bazen daha çok, bazen daha az insan-Tanrı arasındaki Kilisenin şefaatinin, aracılığını kaldırmışlardı. Koruyucu duvarların kaldırılmasına minnettar olarak, protestanlar hatırlanmayan zamanlardan bu yana bilinçdışının tahmin edilemeyen güçleriyle en güvenli ilgilenme yolu olmuş olan rituel ile beraber, önemli bilinçdışı faktörlerini açıklayan kutsal imgelerden yoksun kaldılar. Büyük miktardaki enerji, nitekim, özgürleşti ve merakın ve açgözlülüğün eski oluklarına durmaksızın boşalarak Avrupa'nın, dünyanın büyük bir bölümünü yiyip yutan canavarların anası olmasını sağladı.

O gün bugün Protestanizm, bölünmelerin yuvası oldu ve aynı zamanda da, insan bilincini cezbden, bilinçdışının tahmin edilemeyen güçlerini unutmaya kadar vardırıran bilim ve teknikteki ilerlemeye ve gelişmeye yolaçtı. Gelgelelim büyük savaşın yıkımı ve daha sonra derin zihni rahatsızlıkların sıradışı bir biçimde ortaya çıkması, beyaz adamın zihnindeki herşey doğrudur inancının sorgulanması ihtiyacını doğurdu. 1914'de savaş patlak verdiği sıralarda bizlerin hala dünyanın rasyonel araçlarla düzeltileceğine ilişkin inancı sonsuzdu. Şimdilerde ise devletlerin, kaçınılmaz olarak özgür iradenin baskılanmasıyla sonuçlanacak olan teokrasisini totaliter iddialarını ele geçirdiklerini hayretle müşahade ediyoruz. Yine aynı şekilde insanların yeryüzünde cennet yaratma gibi çocukça teorilerini desteklemek için diğerlerinin boğazını na-

(*) Roma Yetkisi, Roma Barışı,

sıl kestiğine şahitlik ediyoruz. Eskiden devasa bir zihni yapının içerisinde az ya da çok başarılı bir biçimde birbirine bağlanan yeraltı güçlerinin - Cehennemin değil- şimdi yeniden herhangi bir zihni veya ruhi yükten mahrum olarak Devlet Köleliğini ya da Devlet hapishanesini yarattığını, yaratmaya çalıştığını gözlemlemek çok da güç değildir. Sırf insan aklını, volkanı, kontrol altına almak gibi büyük bir görevi yerine getiremediğine inanan günümüzde epey insan var.

Yazgıdır bu gelişimi meydana getiren. Bunun için Protestanlığı ya da Rönesansı suçlamıyorum. Ancak şurası açıktır ki modern insan, protestan ya da değil, Romalılar zamanından beri dikkatlice övülmüş ve sağlamlaştırılmış Kilise duvarlarının koruyuculuğunu yitirmiş, ve bu yitimi dünya-yıkan ve dünya-yapan kıvılcımın bölgesine yaklaşmıştır. Hayat daha hızlanmış ve daha yoğunlaşmıştır. Dünyamız açgözlülüğün ve korkunun dalgalarıyla doldurulmuştur.

Bir zamanlar Protestanlık hem büyük bir risk hem de büyük bir imkandı ve hala da öyledir. Eğer o kilise gibi çözülmelerini sürdürürse, bilinçaltında özgürlük için bekleyen güçlerin şok deneyimine karşı, insanı bütün ruhi koruyucularından ve savunma araçlarından mahrum bırakacaktır. Şu medeni dünya dediğimiz yerde devam eden, hepsinin insandan ve onun zihni durumundan türetilen inanılmaz yabancılıklara bir bakın! Şu şeytani yoketme araçlarına bir bakın! Onların hepsi, hepimizin olmayı tahayyül ettiği zararsız centilmenler, akıllı, makul, saygılı insanlar tarafından icad edilmişlerdir. Ancak herşey yerlerinden savrulmaya başlayıp, ortaya cehennemi bir tablo çıkınca bunun sorumluluğunu almaya hiç kimse yanaşmamıştır. O basitçe oluşmuştur ve tamamı insan-yapımıdır. Ancak herkes körlemesine, kendinin üzerine düşen vazifeleri yapan ve ortalama bir yaşantıyı kazanan oldukça ılımlı ve önemsiz bir bilinçlilikten başka birşey olmadıklarına inandıklarından, hiç kimse ulus ya da

devlet dediğimiz herhangi bir şey ya da kimse tarafından kontrol edilmeyen görünürde gayri şahsi, algılanamayan ancak dehşetli olan bir iktidar tarafından sürüklenen rasyonel şekilde örgütlenen bu kalabalığın farkında değildirler. Bu korkunç iktidar, çoğu kez hain şeytan tarafından ele geçirildiği varsayılan komşu milletin korkusuyla açıklanmaktadır. Hiç kimse kendi kendisinin nerede ve ne kadar sahiplenildiğinin ve bilinçdışını bilmediğinden, basitçe kendi durumunu komşusuna yansıtmakta ve bu daha büyük silahlara ve daha zehirli gazlara sahip olmak için kutsal bir görev halini almaktadır. En berbat olanı da kişinin bunda kendini haklı görmesidir. Bütün komşular kontrol edilmeyen ve edilemeyen korku tarafından yönetilirler artık. Akl hastanelerinde, korkudan muzdarip olan hastaların, nefret ya da hiddetten muzdarip olanlardan daha tehlikeli oldukları bilinen bir hâkikattir.

Protestan Tanrıyla başbaşa kalmıştır. Onun için ne günah çıkarma, ne affolunma, ne de opus divinum (*)un herhangi bir çeşidinin kefaleti mevzu bahistir. Günahlarını tek başına sindirmek zorundadır ve uygun bir rituelin eksikliğinden dolayı ulaşamaz olan ilahi lütuftan, rahmetten de çok fazla emin değildir. Bu gerçeğe bağlı olarak Protestan vicdan sürekli teyakküz halinde oldu ve bu kara vicdan insanları kronik olarak huzursuz eden, oyalayan, yatışmaz/uyuşmaz bir eğilim kazandı. Tam da bu sebepten dolayı Protestanlar, gerilimlerin fazlalığından kurtulmak için elde daima günah çıkarma ve affedilmenin bulunduğu Katoliklerin hilafına, onlarda gerçekleşmesi çok güç olan kendi günahlarının farkına varmada biricik şansı elde ettiler. Ancak Protestan kendi vicdanını keskinleştirmeyi sürdüren gerilimini olduğu gibi bıraktı. Vicdan, özellikle de kara vicdan, ay-

(*) İlahi Kitap

ricalıklı Nefs-muhasebesi olarak kullanıldığında daha bir hikmet; gökten uzatılmış bir hediye olabilir.

Nefs-muhasebesi, içedönüklük ve ayırtedici bir etkinlik olarak, kişinin kendi psikolojisini her türlü anlama çabasında kaçınılmazdır. Kendinizi şaşırtan bir şey yaptığınızda ya da böylesi bir eylemde sizi teşvik eden şeyin ne olduğunu kendinize sorduğunuzda, kara vicdanın motivasyonuna ve hareketinizin gerçek sebebini ortaya çıkarmak için onun müteakabili tefrik melekesine ihtiyacınız vardır. O, senin amellerini nelerin belirlediğini görmeyi sağlayan şeydir. Kara vicdanın sızsı önceden bilinçdışı olan şeyleri bulmaya teşvik bile eder ve böylelikle bilinçdışı zihninin eşğini atlayabilir ve sizi, insandaki toptan öldürücülüğün bilinçdışı aracı vasıtası yapan gayri şahsi güçlerin farkına varmanıza neden olabilir. Eğer bir Protestan kendi kilisesini tamamıyla bırakıyor ve hala Protestan kalıyorsa yani Tanrı'ya karşı savunmasız olup duvarlar ve cemaatler tarafından korunmuyorsa çok dini deneyim için kendine has bir ruhsal imkan var demektir.

Bilinçdışı zihninin ne anlama geldiğini hastama nakletme hususunda başarılı olup olmadığımı bilmiyorum. Bununla beraber bu tür deneyimler için nesnel bir ölçüm yoktur. Biz, deneyimi yaşayan kimse için ne önemliyse onu almak zorundayız. Nitekim, size anlamsız gelebilecek türden bazı rüyalar zeki birisi için bazı şeyler ifade edebilir. Eğer onun söylediklerini kabul edemez ya da kendini onun yerine koyamazsan, onun içinde bulunduğu durumu değerlendirmemelisin. Dini deha, istediği yerde esen bir rüzgar gibidir. Değerlendirmek için Arşimedyen bir nokta yoktur, çünkü psişe kendi tezahüründen ayırtedilemez. Psişe, psikolojinin nesnesidir ve -ölümcül derecede de- onun öznesidir, bundan gerçekten de kurtuluş yoktur.

"Şok deneyim" olarak adlandırdığım şeyi örneklendirmek için seçtiğim bir kaç örnek bu işlere yabancı olan bir göz için

o kadar da kayda değer değildir. Onlar o kadar da harikulade şeyler değildirler. Sadece bireysel bir deneyimin mütevazı tanıklarındırlar. Tüm bir süreç zarfında ortaya çıkan sembolik malzemenin hepsini onun kendi düzeninde sunabilseydim, o zaman daha iyi bir figür belirginleşebilirdi. Ancak, rüyalar dizisinin tamamı bile, güzellikte ve anlamlılıktaki, geleneksel dinin herhangi bir kısmıyla boy ölçüşemez. Çünkü bir inanç daima, bireysel deneyimlerin eksiklerinden, gediklerinden ve tuhafliklarından arınmış olarak yüzyılların ve birçok zihnin bir meyvesi, bir sonucu olarak gelmiştir. Ancak tüm bunlar için bireysel deneyim, bütün sefaletine rağmen, dolayımız bir hayattır. Günümüzün nabzını tutan ılık kırmızı kandır. Araştırmacı için hakikatten sonra en iyi gelenekten bile daha inandırıcıdır. Dolayımız hayat daima bireysel olduğundan, ve hayatın taşıyıcısı da birey olduğundan, bireyden özgürleşen herşey bir ölçüde biricik, geçici ve eksiktir. Özellikle de rüyalar ve benzerleri gibi gayri ihtiyari zihni ürünler söz konusu olduğunda bu daha da açıklık kazanmaktadır. İnsanların birçoğu aynı problemlere sahip olmasına rağmen hiç birisi aynı rüyaları görmez.

Ancak mutlak biriciklik noktasında hiç bir bireysel farklılaşma olmaması gibi, mutlak biricik keyfiyetin de bireysel sonuçları yoktur. Rüyalar bile, mitolojide farklı insanların folklörlerinde kendini hep aynı biçimde tekrar eden ortak biçimler gibi, büyük ölçüde kolektif materyallerden yapılmışlardır. Ben bu motifleri *Arketipler*" ⁽¹¹⁾ olarak adlandırıyorum ve onlarla bütün yeryüzünde mitlerin bileşenleri olarak ve aynı zamanda da bilinçdışı kökenin kadim ve bireysel ürünleri olarak tezahür eden kolektif doğanın biçimlerini ve görüntülerini kastediyorum. Arketipik motifler sadece gelenek ve aktarmayla değil aynı zamanda kalıtımsal olarak da taşınan insan zihninin yapılarından/örüntülerinden türetilmiş şeylerdir. İkinci hipotez kaçınılmazdır; çünkü tamam-

lanmış arketipik görüntüler doğrudan bir gelenek ihtimali olmaksızın bile eşzamanlı olarak üretilebilirler.

Bilinçötesi ve ilksel fikirler kuramı, "arketip" kavramının zamanımızın ilk yüzyıllarına ait olması gibi, hiçbir şekilde benim keşim değildir. ⁽¹²⁾ Bu kuramın psikolojiye has kullanımını Adolf Bestion ⁽¹³⁾'in çalışmalarında ve daha sonra da Nietzsche ⁽¹⁴⁾'de buldum. Fransız geleneğinde ise Hubert Mauss ⁽¹⁵⁾ ve Lévy-Bruhl ⁽¹⁶⁾ benzeri fikirleri beyan etmişlerdi. Ben sadece, daha önceden ilksel ya da temel fikirler, "*catégorie*"ler, "*habitudes directrices de la conscience*", "*représentations collectives*" vs. olarak adlandırılan şeylerin daha detay araştırmalarını yaparak onlara empirik bir zemin kazandırdım.

Önceden zikretmiş olduğumuz rüyaların ikincisinde, henüz dikkate almadığımız bir arketiple karşılaşmıştık. Bu yanan kandillerin dört-piramitleri nokta şeklindeki özel diziliydi. Bu düzenleme, kutsal imajların bulunması ümit edilen mihrabın ya da ikonostasis'(*)'in yerine dört rakkamının sembolizmini koyarak onun önemini vurguluyordu. Tapınak "toplanma evi" olarak adlandırıldığından, bu karakteri tapınma yerinde görünen sembol ya da imge tarafından açıklanıyor diye varsayabiliriz. Dörtlü -Pisagor'un kavramını kullanırsak- hastamızın, rüyasının açıkça gösterdiği gibi gerçekten de "nefse hakimiyete" tekabül etmektedir. Sembol, diğer rüyalarda çoğunlukla bölünen bir çember ya da dört ana parçanın içerildiği biçimlerde tezahür etmektedir. Serinin diğer rüyalarında ise yine bu sembol, bölünmez bir çember, bir çiçek, kare bir mekan ya da oda, dörtgen, küre, saat, ortasında çeşme bulunan simetrik bir bahçe, bir masada, bir uçakta ya da bir botta bulunan dört kimse, masa etrafında

(*) Doğu kiliselerinde en kutsal yeri halk yerinden ayıran üç kapılı ve üstü azizlerin resimleri dolu kısım.

dört sandalye, dört renk, sekiz çubuklu bir tekerlek, sekizışınılı yıldız ya da güneş, sekize bölünmüş yuvarlak şapka, dört gözlü bir ayı, kare bir hapishane hücresi, dört mevsim, içinde dört fındık bulunan bir kase, 4x8=32 parçaya bölünmüş bir dünya saati, vb olarak ortaya çıkmıştır. ⁽¹⁷⁾

Bu dörtlü sembol, dört yüz rüya içerisinde en az yetmiş kere görünmüştü. ⁽¹⁸⁾ Bu anlamda benim durumum bir istisna değildi. Dördün ortaya çıktığı pek çok durum gözlemlemiştim ve hepsi de bilinçdışı kökene sahipti, yani, rüyayı gören onu ilk kez rüyadan öğrenmişti ve dördün sembolik önemi/anlamı hakkında daha önceden hiçbir şey işitmemişti. Şüphesiz ki bu üçten farklı olmalıydı; çünkü, Teslis herkes tarafından bilinen sembolik bir rakkamı temsil etmekteydi. Lakin bizim için dördün, hassaten de modern bir bilim adamı için herhangi bir sayıdan farkı yoktu. Sayı sembolizmi ve onun kutsal tarihi, rüyayı görenin zihninin ilgilerinin tamamen dışındaydı. Eğer, bu şartlar altındaki rüyalar dördün önemini vurguluyorsa, o zaman onun kökeninin bilinçdışı olduğunu söylemeye her zaman hakkımız vardır. Dörtlünün *numinous* karakteri ikinci rüyada daha belirgindir. Bu haki-katten yola çıkarak, onun "kutsal" demek zorunda kaldığımız bir anlama işaret ettiği sonucuna varmamız gerekmektedir. Rüyayı görenin, bu özgün karakteri herhangi bir bilinçli kaynağa yaslayamadığından, sembolizmin anlamını daha da aydınlatmak için karşılaştırmalı bir yöntem uyguladım. Bu karşılaştırmalı uygulamanın tamamını bu kitabın çerçevesinde vermem mümkün görünmemektedir. Bunun için kendimi sadece bazı değinilerle sınırlamak zorundayım.

Bilinçdışı içerikleri çoğu tarihsel zihni durumun bir tortusu olarak görüldüğünden, bilinçdışı içeriklere paralel formları geliştiren bilinçli düzeye varmak için sadece ve sadece birkaç yüzyıl geriye gitmemiz yetmektedir. Bizim durumumuzda, üç yüzyıl bile geriye gitmeksizin, kendimizi kare-

leşen dairenin muammasını tartışan doğa filozoflarının ve bilim adamlarının aralarında buluruz. ⁽¹⁹⁾ Bu muğlak mese-
lenin bizatihi kendisi dahaca eski ve tamamen bilinçdışı şey-
lerin psikolojik bir projeksiyonuydu. Ancak o günlerde daire-
in Tanrı anlamına geldiği biliniyordu: "Dous est figura intel-
lectualis, cujus centrum est ubique, circumferentia vero nus-
quam." (Tanrı, merkezi her yer olan ve çerçevesi hiçbir yere
değmeyen zihni bir figürdür) diyordu filozoflardan biri, St.
Augustine'i tekrarlayarak. Emerson ⁽²⁰⁾ kadar içe dönük ve
içgözlemi önemseyen bir kimse St. Augustine'den iktibas edi-
len bu düşünceye varmadan edemiyor. Daire imgesi; -Her-
metik Felsefenin büyük otoritesi, Plato'nun *Timaeus*'tan bu
yana olan en mükemmel biçim göz önüne alındığında- en
mükemmel öze, altına, *anima mundi*'ye ya da *anima media
natura* ve ilk yaratılan ışığa bahşedilmiştir. Makrokozmos,
Büyük dünya yaratıcı tarafından "yuvarlak ve küre şeklin-
de" ⁽²¹⁾ yaratılmıştır. Bütünün küçük parçaları ise bu mü-
kemmel doğayı yansıtmaktadır. Filozofun dediği gibi "Omni-
um fufurarum simplicissima et perfectissima primo est ro-
tunda, qua in puncto requiescit." ⁽²²⁾ (Şekillerin en yalını ve
en mükemmeli bir noktada yatan küredir.) Donuk ve madde-
de gizli olan bu Tanrı imgesi simyacıların ilk kaos dedikleri,
yeryüzü cenneti dedikleri, denizdeki yuvarlak balık ⁽²³⁾ de-
dikleri, sadece yuvarlak ya da yumurta dedikleri şeyin ken-
disiydi. Öyle ki yuvarlak şey, maddenin kapalı kapılarını
açacak olan anahtardır. *Timaeus* ta denildiği üzere, sadece
demiurgos (*) mükemmel bir varlık olarak, dörtlüyü çözme
yeteneğine ⁽²⁴⁾, dört elementi kuşatmaya, yani yuvarlak dün-
yanın dört unsurunu kuşatmaya muktedir. Onüçüncü yüz-
yıldan bu yana en büyük otoritelerden biri olan, *Turba Phi-*

(*) Eflatun Felsefesinde dünyayı yaratan unsur, kainatın yaratıcısı.

losophorum, yuvarlağın bakırı dörde ayırmaya gücünün
yettiğini söylemekteydi. ⁽²⁵⁾ Nitekim aranıp duran *aurum -
philosophicum* (Filozof altını)'a yuvarlaktı. ⁽²⁶⁾ Fikirler, yu-
varlak *demiurgos*'u tedarik etmek için olan prosedürde oldu-
ğu gibi bölünmüştü. Bazıları onu özel bir karışım ya da bu
özün uygun bir çeşidini içeren *prima materia*'nın bir for-
munda ele geçirmeyi ümit etmiş, diğerleri "*conjunctio*" dedik-
leri bir çeşit sentezle yuvarlak özü yaratmaya gayret etmişti.
Rosarium philosophorum'un anonim yazarı şöyle demekte-
dir: "Kadın ve erkekten yuvarlak bir çember yap, ondan bir
dörtgen çıkar ve ondan da bir üçgen. Çemberi yuvarlar yap.
Böylelikle Filozofların taşına malik olacaksın." ⁽²⁷⁾

Empedoklesyan *sferos*'a ve Plato'nun bütünüyle yuvarlak
biseksüel adamına tekabül eden hermafrodit karakterin ya-
şayan en mükemmel varlığını sembolize etmektedir. Ondör-
düncü yüzyılın hemen başlarında, *lapis*, *Hristiyan allegorisi*
olarak Petrus Bonus tarafından İsa ile mukayese ediliyordu.
⁽²⁸⁾ Ancak, onüçüncü yüzyılın Pseudo-Thomasian risalesi
Aurea Hora'da taşın gizi, Hristiyan dininin gizlerinin en üs-
tünde yer alıyordu. ⁽²⁹⁾

Bu olguları, sadece, dördü içeren daire ya da kürenin, bil-
gili atalarımızın çoğu için Tanrı'yı ifade ettiğini açıklamak
için gösteriyorum.

Latin broşürlerinde, örtük *demiurge*'nin, yuvarlak ve
maddede gizli olan şeyin *homo-philosophicus* (felsefe adamı)
diye adlandırılan ikinci Adem ile özdeş olduğu oldukça açık-
tır. ⁽³⁰⁾ İkincisi, İsa ile özdeş kılınan daha üstün, daha ruha-
ni biri olan Adem Kadmon'dır. Birinci Adem bozulabilir dört
unsuru ihtiva ettiğinden ölümlüyken, İkinci Adem, saf ve bo-
zulmaz özü taşıdığından ölümsüzdür. Nitekim Pseudo-Tho-
mas şunu demektedir: "Secundus Adam de puris elementis
in aeternitatem transivit. Ideo quia ex simplici et pura es-
sentia constat, in aeternum manet." ⁽³¹⁾ (İkinci Adem... saf

unsurlardan sonsuzluğa dahil oldu. Bunun içindir ki yalın ve saf özden hasıl olan şeyler ilelebed öyle kalacaklardır." Senyör diye bilinen ve Ortadoğu'nun en meşhur otoritelerinden olup ilk Latinleşmiş Arap yazarlarından olan birinin, lapis hakkında şöyle dediği rivayet olunur: "Hiçbir zaman ölmeyecek tek birşey vardır. Çünkü o, sürekli bir büyüme içinde azimle devam etmektedir." Bu Tek şey, İkinci Adem olarak yorumlanmaktadır. (32)

Alıntılardan da anlaşıldığı üzere, filozoflar tarafından araştırılan yuvarlak şeyler, bizim rüya sembolizminimize çok benzer bir şekilde, doğanın bir projeksiyonudur. Elimizde, rüyaların, görüntülerin ve hatta halusinasyonların büyük felsefi eserlerle karışıyor olduğunu ispatlayan tarihsel dökümanlar mevcuttur. (33)

Dahaca naif bir zihni yapıya sahip olan atalarımız bilinç dışı içeriklerini doğrudan maddeye yöneltmişlerdir. Madde, bununla beraber, böyle bir projeksiyonu kolayca kabul edebilmiştir, çünkü o zamanlarda, o pratik olarak bilinmeyen ve kavranamayan bir varlık idi. Ne zaman ki insan tamamıyla gizemli bir şeylerle karşılaştı, o zaman kendini uzak ta olsa herhangi bir eleştiriye tabi tutmaksızın, bütün varsayımlarını onun üzerine yöneltti. Gelgelelim, günümüzde kimyasal maddeleri daha iyi bildiğimizden, cedlerimizin yapabildiği kadar özgür bir şekilde bu yansımaları yapamıyoruz. En azından şunu teslim etmeliyiz ki, dörtlü psişik bir şeydir; ve biz bunun, yakın veya uzak gelecekte bir projeksiyon olarak ispatlanıp ispatlanamayacağını henüz bilmiyoruz. Ancak zaman geçtikçe, modern insanın bilinçli zihninde hiçbir şekilde mevcut olmayan Tanrı fikrinin üçyüz ya da dörtyüz yıl önce bilinçli bir şekilde bilindiği gerçeğiyle tatmin oluyoruz.

Rüyayı görenin bu tarihsel dilimden tamamen habersiz olduğunu vurgulamaya gerek duymuyorum. Şu klasik şiire bir bakın:

"Naturam expellas furca tamen sisque recurret." (34)

(Doğayı ne kadar savunursanızda o geriye dönecektir.)

Bu eski filozofların fikri, Tanrı'nın kendi kendini ilk olarak dört unsurun yaratmasında açığa çıkardığı idi. Onlar dairenin dört parçası ile sembolize ediliyorlardı. Nitekim *Codex Bruionus* (35) un Kıptî (*) Gnostik risalesinde, Biricik-sebep (Monegenes ya da Antrophos) hakkında şunları okumaktayız:

"Bu, Setheus (yaratıcı)'da olan Monad'da ikamet eden ve nereden geldiğini hiç kimsenin bilmediği şey ile aynıdır... Ondan, tamamen güzel şeylerle dolu bir gemi, her çeşit ağacın bulunduğu bir tarla ya da bütün insan ırklarının yaşadığı bir şehir şeklinde gelen şey Monad'ın kendisidir... savunma biçiminde onu kuşatan peçenin oniki tane kapısı vardır. Bu biricik-sebep'in Ana-Şehri (*metropolis*) ile aynıdır." Başka bir yerde Antrophos'un kendisi bir şehirdir ve uzuvları dört kapı. Monad ışık (.....) kılıcımından, Tanrının bir Atomundan başka bir şey değildir. Monogenes ise, Evanjelistlerin Hristiyan dörtlüsüne tekabül eden dört sütun tarafından payandalandırılan platforma yaslanan, ya da melek, kartal, öküz veya buzağı ve aslan gibi dört Evanjelist sembolder müteşekkil kilisenin sembolik binek hayvanı *Tetramorphus*'a yaslanan düşüncedir. Bu metnin, *Vahyin Yeni Kuds*'ü ile olan ilişkisi oldukça açıktır.

Dörde bölünme, dördün sentezi, dört rengin mucizevi görünümü ve çalışmanın dört basamağı -*nigredo*, *dealbatio* *ruberfatio* ve *citrinitas* (*) - eski filozofların zihinlerini durmaksızın meşgul eden şeylerdi. (36) Dört, Bir'in özelliklerini, parçalarını ve niteliklerini sembolize etmektedir. Ancak bu eski spekülasyonları, benim hastam neden tekrarlamak zorunda kalsın ki?

(*) Kıptî: Mısır asıllı Hristiyan.

(*) Siyahlık, Beyazlık, Kırmızılık, yeşillik ve sarılık.

Niye zorunda kaldığını bilmiyorum. Bildiğim şey sadece bunun başka olaylardan yalıtılmış runda kalsın ki?

Niye zorunda kaldığını bilmiyorum. Bildiğim şey sadece bunun başka olaylardan yalıtılmış bir durum olmadığıdır; benim ve meslektaşlarımla gözlemlediği pekçok durum hep aynı sembolizmi üretmiştir. Bunun gerçekten de üçyüz ya da dörtüzyıl öncesinden alındığını zannetmiyorum. Söz konusu çağ, basitçe, arketipik fikirlerin önplanda yer aldığı ayrık-sı bir dönemdi.

Timaeus'un kanıtladığı gibi bunun Ortaçağdan daha eski olduğu bir gerçektir. O ne klasik döneme ne de Mısır kalıntılarına aittir, çünkü pratik olarak her yerde ve her dönemde bulunur. Sözgelimi Kızılderililerin dörtlülüğe ne kadar çok önem atfettikleri burada hatırlanmalıdır. ⁽³⁷⁾

Tahminen tarih öncesi bir sembol ⁽³⁸⁾ olan dört çağlarca eskidir ve daima dünyayı-yaratan ilah fikriyle ilişkilendirilir, bununla beraber modern insanlar tarafından pek nadiren böyle anlaşılır. Ben özellikle kendi araçlarını bırakan ve sembolizm tarihi hakkında bilgisi olmayan insanların onu kendilerine nasıl yorumladıklarını anlamakla ilgilendim. Bunun içindir ki onları kendi fikirlerimle incitmemek için son derece dikkatliydim ve kural olarak onu kendilerine nasıl sembolize ettiklerini veya kendilerinde nasıl bir anlamı olduğunu keşfetmeye çalıştım. Onlar sembolü kendileri yakından bağlı olan bilinçdışı zihnin derinliklerindeki hayat üreticisi bir güneş, yaratıcı bir arkaplan olarak hissediyorlardı. Aslında onun Ezikiel'in görüntüsüyle hemen hemen aynı şey olduğunu görmek çok kolaydı, ancak insanlar görüntüyü tanısalara bile oldukça nadiren bu analojinin farkına varıyorlardı- bu arada günümüzde hangi bilginin daha çekici olduğu da o kadar açık değildir. Neredeyse sistematik bir körlük olarak adlandırılabilir olan şey; basitçe, ilahın insanın dışında olduğu önyargısının bir sonucudur. Söz konusu

önyargı tamamen Hristiyanvari olmamasına rağmen, bu inancı benimsemeyen birçok din vardır. Tam tersine onlar, Hristiyan mistiklerinin yaptığı gibi, ya *a priori* bir kimlik biçiminde ya da sözgelimi bazı yoga yöntemlerinden bahsetmeye gerek kalmaksızın Apuleius'un metamorfozlarından bildiğimiz bazı pratiklerle kesbedilen hedefler biçiminde Tanrı'nın ve insanın temel özdeşliği üzerinde ısrar ederler.

Karşılaştırmalı yöntemin uygulanması Dörtlülüğün, kendini yarattığı şeylerde tezahür ettiren Tanrı'nın öyle yada böyle doğrudan temsili olduğunu şeksiz şüphesiz göstermektedir. Dolayısı ile modern insanın rüyalarında sürekli olarak üretilen sembolün aynı anlama -*İçkin Tanrı* anlamına- geldiğini sonuçta kabullenebiliriz. Her ne kadar pekçok durumda bu analogi tanınmasa da, yorum yine de doğru olabilmektedir. Eğer Tanrı fikrinin "bilimsel olmayan" bir hipotez olduğunu kabul edersek, insanların neden böyle şeyleri düşünmeyi unuttuklarını rahatça açıklayabiliriz. Onlar Tanrı'ya bazı kutsallıklar atfetseler bile, daima bu fikri "mistik" diye horgördüklerinden dini eğitimlerinde, Tanrı düşüncesinden ürkerler. Bu mistik dedikleri fikir tam da bilinçdışı zihninin rüyaları ve görüntüleri tarafından güçlendirilen şeyin kendisidir. Ben kendim ve arkadaşlarımla çoğu, varlığından zere kadar şüphelenmediğim ve hep aynı çeşit sembolizmi geliştiren tonlarca olayla karşılaştık. Dahası benim gözlemlerim ta 1914'lere kadar geri gitmektedir ve onları kamuoyuna açıklamadan ondört yıl bekledim. ⁽³⁹⁾

Eğer bir kimse kalkıp da benim gözlemlerimi Tanrı'nın varlığının bir delili olarak değerlendirirse bu bağışlanmaz bir hata olurdu. Onlar ancak, benim en fazla psikolojik olarak iddia edebileceğim, Tanrı'nın Arketipik imgesinin kanıtı olabilirler.

Ancak o çok önemli ve çok etkili bir arketip olduğundan onun görece olarak sık sık tekrarlanması herhangi bir *theo-*

logia naturalis tarafından kaydadeğer bir gerçektir. Onun deneyimi *numinosum* bir niteliğe sahiptir ve çoğu zaman da büyük ölçüde dini deneyim katında yer alır.

Esas Hristiyan sembolizmi Teslis olmasına rağmen, bilinçdışı zihninin formülünün Dörtlü olması gerçeğinin ilginçliğine dikkat çekmeden yapamıyorum. Öyle ki Ortodoks Hristiyan formülünün bile tamamlanmış olduğu söylenemez, çünkü günah ilkesinin dogmatik yönü Teslis'te mevcut değildir. Ve bu ilke, şeytan olarak kendi kendine kaba bir varoluşa yolaçar. Tanrı ile insanın özdeşliği sapkın bir varsayım olduğundan, ⁽⁴⁰⁾ "İçkin Tanrı" dogmatik bir güçlüğü yansıtmaktadır. Ancak modern zihin tarafından anlaşılan dörtlü doğrudan doğruya sadece içkin Tanrı'ya değil fakat Tanrı-insan özdeşliğine işaret etmektedir. Dördüncüsünün şeytanı temsil ettiği kolaylıkla çıkarsanabilir bir şeydir. İsa'ya atfedilen "Ben kendim ve Baba biriz. Beni gören kimse Babamı da görmüş olur." sözü, kişinin kendini İsa ve onun yapıldığı öz ile aynılaştırabildiği dereceye varan İsa'nın dogmatik hümanizmini vurgulamak için delilik ya da küfür olarak görülebilirdi. ⁽⁴¹⁾ Ancak bu kesinlikle bir çıkarsamadır. Dolayısı ile Ortadoks bakış açısından doğal dörtlü *diabolic fraud* (*) olarak açıklanabilir ve delilin en büyük parçası Hristiyan kozmosun tekdir edilebilen kısmını temsil eden dördüncü yönünün asimilasyonu olabilirdi. Kilise, tahminimce, bu sonuçları ciddiye alan her türlü çabayı yürütmek zorundaydı. Hatta bu tür deneyimlere karşı her türlü yaklaşımı lanetlemeye mecburdu. Çünkü doğanın, kendinin ayırdığı şeyleri birleştirmesini kabul edemezdi.

Doğanın sesi dörtlü ile ilişkili her olayda açıkça işitilebilirdi, ve bu bilinçdışı zihni ile ilgili herhangi bir şeye karşı olan bütün eski şüpheleri, güvensizlikleri uyandırıyordu.

(*) Şeytan

Rüyaların bilimsel keşfi eski rüya falcılığı idi ve simya kadar da karşı çıkılan birşeydi. Eski Latin simya risalelerinde rüya sembolizmine yakın şeyler bulmak mümkündü, ancak bunlar en az rüyalar kadar sapkın şeylerdi. ⁽⁴²⁾ Öyle görünmektedir ki bir zamanlar gizlilik ve koruyucu mecazlar gerekiyormuş herhalde. ⁽⁴³⁾ Modern rüyalarda olduğu gibi aynı bilinçdışı zihinden kaynaklanan eski simyagerlerin sembolik ifadeleri doğanın sesi ile oldukça benzer şeylerdi.

Eğer yüce varlık hakkında hiçbir şüphenin olmadığı ve her Dünya tarihinin Yaradılış (Tekvin) ile başlıyor olduğu Ortaçağ'da yaşıyor olsaydık, rüyaları ve benzeri şeyleri kolayca bertaraf edebilirdik. Oysa ne yazık ki yüce varlığın sorgulandığı, büyük yayılmanın tarih öncesinin olduğu ve insanların herhangi bir *numinous* deneyim yaşadığında, onun psişenin bir deneyimi olduğundan tamamen haberdar oldukları modern bir çağda yaşamaktayız. Onun için Tanrı'nın tahtı çevresinde dönen göğün en yüksek tabakasını (gökler) düşünemeyiz ve onu galaktik sistemler ötelerinde bir yerde aramayı hayal edemeyiz artık. Ancak insan ruhu gizemler limanıdır; oysa emprisistler için bütün dini deneyimler zihninin biricik durumuna indirgenmişlerdir. Eğer ki dini deneyimin onu yaşayan için anlamının ne olduğunu öğrenmek istiyorsak, günümüzde onun hayal edilebilir her formunu çalışmak için elimizde her türlü şansımız vardır. Eğer onun herhangi bir anlamı varsa onu yaşayan için her anlama gelebilmektedir. Bu, en azından kanıtlar dikkatlice incelendiğinde varılabilecek en kaçınılmaz sonuçtur. Bir kimse kalkıp dini deneyimi, onun içeriği her ne olursa olsun, yüksek değerlerle mutabık olan bir çeşit deneyim olarak da tanımlayabilir. Modern zihniyet, "extra ecclesiam nulla salus", (kilise dışında kurtuluş yoktur.) mısraında formüle edildiği gibi en son umut olarak ruha sığınacaktır. Yaşantı nereden ele geçirilir ki başka? Cevap az ya da çok benim tas-

vir ettiğim biçimde olacaktır. Doğanın sesi cevap verecektir ve insanın ruhi problemleriyle ilgili olanların hepsi yeni ve şaşırtıcı problemlerle karşılaşacaklardır. Hastalarımın ruhsal ihtiyaçlarından dolayı bilinçdışı zihninin ürettiği sembolizmin sıradışı etkilerinin en azından bazılarını anlamak maksadıyla ciddi teşebbüslerde bulunmaya mecbur kaldım. Ahlaki sonuçlarda olduğu gibi, entelektüel tartışmaya çok fazla gireceğinden, kendimi sadece bir ima ile sınırlayacağım.

Bir dinin en önemli sembolik figürü daima ahlakın ve zihnin içerildiği şeyi açıklar. Sözgelimi ben haç'tan ve onun çeşitli dini anlamlarından bahsettim. Diğer önemli bir sembol ise Teslis'tir. O münhasıran erkeksi bir karaktere sahiptir. Bilinçdışı zihin onu Dörtlülüğe çevirmiştir. Tesliste üç kişinin bir ve aynı Tanrı olduğu gibi Dörtlü de Birliği ifade ediyordu. Antikite'nin Tabiat Filozofları Teslisi, "*Imaginata natura*" (*) olarak, üç *asomea* (**) ya da "*spiritus*" olarak veya "*volatilia*" (***) olarak adlandırdıkları su, ateş ve hava ile temsil ediyorlardı. Dördüncü unsur, diğer yanda to somaton (****) toprak ya da bedendi. Beden, Bakire Meryem ile sembolize ediliyordu. (44)

Onlar böylelikle Fiziksel Teslise Dörtlüyü ya da hermafroditik *Rebisin* (45) *filius sapientia* (*****)'nın sembolü olan dairesel dörtgeni üreterek kadınsı bir karakter katıyorlardı. Ortaçağ tabiat filozoflarına gelindiğinde, dördüncü elementle kastedilen şey kesinlikle kadın ve topraktı. Günah prensibi çok açıkça bahsedilmemişti, ancak o *prima materianın* öldürücü niteliğinde ve diğer değinilerde görünüyordu. Modern rüyalarda dörtlü bilinçdışının bir ürünü olarak açığa çı-

(*) Hayal edilen tabiat
(**) Bedensizlik
(***) Uçan
(****) Beden
(*****) Bilge oğul.

kıyordu. Birinci bölümde de açıkladığım gibi bilinçdışı sık sık kadın figür, anima şeklinde kişileşiyordu. Açıkça dörtlü bu kadından kaynaklanıyordu. Bu, dörtlünün döl yatağı, bir *teotkos* (*) veya *mater Dei* (**) dir, tıpkı toprağın Tanrının anası olduğu düşünüldüğü gibi. Ancak kadın, günah gibi, Teslis dogmasında Tanrı'dan çıkarıldığından, günah unsuru, eğer sonuncusu dörtlü olmak zorundaysa, dini sembolün bir parçasını oluşturmalıydı. Böylesi bir ruhsal gelişmenin varacağı uzak yerleri tahmin etmeyi hayal için çok fazla çaba sarfetmeye gerek yoktur.

(*) Tanrıyı doğuran
(**) Tanrının anası

İKİNCİ BÖLÜM

Dipnotlar

1) Bir rahibe özel bir Aşai Rabbani için dört kandile izin verilmiştir. Ayinlerin daha kutsal biçimlerinden bazıları, mesele *Missa Cantata* da dörde sahiptir. Halen yüksek formlar altı ve yediye sahiptirler.

2) Origen, In *Jeremiam hamilae*, XX, 3, P.G. Migne, c. 13 col. 532. Aynı zamanda James'te, *The Apocryphal New Testament*, s. 35.

3) Bkz. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, bütün kaynaklar burada toplanmıştır. "Dört kökendir ve ebedi tabiatın köküdür." (I. s. 291). Platon insan bedeninin dört unsurdan meydana geldiğini belirtir. Neo-platonistlere göre, Pisagor'un kendisi ruhu bir kare olarak adlandırır." (Zeller, III, II, s. 120)

4) "Dört" Hristiyan ikonografisinde, başlıca dört evangelist formunda tezahür etmektedir ve bir gül, bir daire, bir melothesia ya da Landsberg'in Herrad'ının *Hortus Deliciarum*'unda ve mistik spekülasyonların çalışmaları örneklerinde olduğu gibi dört biçimin de sembolleri vardır. Bunlardan sadece birkaçını zikredeceğim: (1) Jakob Böhme, XL, *Question Concerning the Soule* (1697). (2) Hildegard of Bingen, Codex Luccennis, fol. 372, Codex Heidelbergensis, "scivios" mistik evrenin temsilleri; bkz. Singer, *Studies in the History and Method of Science*. (3) Codex Palatinus Latinus 1993'te Opucinus de Canistris'in değerli sonuçları, Vatican,

Bkz. Salomon, *Weltbild und Bekenntnisse eines avignonesischen klenikers des 14. Jahrhunderts*. (4) Heinrich Khunrath, *Vom hylealischen, das ist, pri-materialischen catholischen, oder allgemeinen natürlichen chaos* (1597) s. 204 ve 281, orada, o "monas catholica"nın "Dörtlülüğün" kendi etrafında dönderilmesinden çıktığını söylemekte ve, onu İsa'nın bir alegorisi ve görüntüsü olarak yorumlamaktadır. (Daha fazla bilgi için Khunrath, *Amphitheatrum sapientiae aeternae*, (1604) (5) Haç hakkındaki spekülasyonlar: "Denilir ki.... haç dört çeşit ağaçtan yapılmıştır." St. Bernard, *Vitis Mystica*, cap. XLVI, Migne'de c. 184, col. 752; bkz. W. Meyer, *Die Geschichte des Kreuzhalbes vor Christus*, s. 7 Dörtlü için aynı zamanda bkz. Dunbar, *Symbolism in Medieval Thought and Its Consummation in the Divine Comedy*.

(5) bkz. Isidoruz'un, Valentinus'un, Marcus'un ve Secundus'un sistemleri. En yol gösterici örnek, Burcianus Yazmalarındaki Monogenes sembolizmidir. (Bodleian Kütüphanesi, Oxford, Ms. Burce 96). çev. C.A. Beynes, *A Coptic Gnostic Treatise*, ss 59-70 [bkz. *Psychology and Alchemy* par. 138]

6) Dört "kök hakkındaki mistik spekülasyonları (Empedokles'in rhizomatasını) yani, dört unsuru veya dört niteliği (ıslak, kuru, sıcak, soğuk) düşünüyorum. Bunlar Hermetik ya da simyasal felsefeye özgüdürler. Petrus Bonus'taki tanımlamalar, Pretiosa margerita novella (1546); Joannes Pantheus, *Ars transmutationis metalicea*. (1519). s. 5, *quaternatio*'ya bağlıdır; Raymond Lutly, "Theorica et practia" (*Theatrum Chemicum*, IV, 1613, s. 174) *quaternatio elementorum* ve kimyasal süreçleri; Michael Meier, *Scrutinium chymicum* (1687), dört unsurun sembolleri. Adı en son geçen yazar, "De circula physico-quadroto" adında ilginç bir kitapçık yazmıştır. (1616) Mylius'ta da benzeri bir sembolizm vardır, *Philosophia Reformata* (1622). Dört evangelist sembolle dörtlü biçimindeki Hermetik kurtarmanın tasvirleri (Reus-

ner'in Pandora'sından ve Germanicus Monacensis yazmalarından 598) *Psychology and Alchemy* de gösterilmiştir. fig. 231, 232; dörtlü sembolizmi için age. par. 327. Daha fazla bilgi için Kuekelhaus, *Urzahl und Gebärde*, Doğulu benzerleri için de bkz. Zimmer, *Kunstform und Yoga im indischen Kultbild*; Wilhem ve Jung. *The Secred of the Golden Flower*. Haç sembolizm, üzerine olan literatür de burayla ilgilidir.

7) Bu cümle çok iddialı görülebilir, burada biricik ve tek bir rüyayı dikkate aldığımız halde gidilemeyecek sonuçlara vardığımız düşünülebilir. Ancak sonuçlarımız sadece bu rüyaya bağlı değil diğer yerlerde de değindiğim pek çok benzeri rüyaya dayalıdır.

8) Bkz. Hypnerotomachia Poliphili (1499). Bu kitabın 15. yüzyılda bir rahib tarafından yazıldığı farzedilmektedir. Anima-romansı'nın mükemmel bir örneğidir. [Fierz-David'in çalışması *The Dream of Poliphilo* da aynı şeyden bahsetmektedir.]

9) Kilise elbisesi sadece bir ziynet değildir. Onlar aynı zamanda, ayini yöneten rahibi korumaya da yararlar. "Tanrı Korkusu" temelsiz bir metafor-değildir, onun ardında oldukça gerçek bir fenomenoloji vardı. Bkz. Exodus 20: 18f.

10) Bilginin özel bir türü olarak Gnosis, "Gnostisizm" ile karıştırılmamalıdır.

11) Bkz. *Psychological Types*, Def. 26. [Aynı zamanda "On the Nature of the Psyche" *Toplu Eserler* C. 8 ss 212-EDITOR]

12) "Archetypus" terimi Cicero, Plinly ve diğerleri tarafından kullanılmıştır. *Corpus Hermeticum*'da görünmüştür, Lib. I (Scott, *Hermetica*, I, s. 116, 8a) kesin felsefi bir kavram olarak: "Zihninizde arketipik formlarda bilirsiniz [...], başlangıçtan önceki başlangıç bağlardan kurtulmuş olarak."

13) *Das Beständige in den Menschenrassen*, s. 75; *Die*

vorstellungen von der Seele, s. 306; *Der Volkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen; Ethnische Elementargedanken in der Lehre vom Menschen*.

14) "Uykuda ve rüyada eski insanların düşüncelerinin tamamından geçeriz... Diyorum ki, rüyalarda akıl yürüten bir adam olarak, insanlık ta binlerce yıldır uyandığında muhakeme etmişti: Açıklama gerektiren herhangi birşeyin açıklaması olarak akla gelen ilk sebep tatminkar ve hakikat için geçici idi... İnsanın tabiatındaki söz konusu atavistik unsurlar, rüyalarımızda kendini tezahür ettirmeyi sürdürüyordu, o üzerinde daha yüksek bir muhakemenin geliştiği ve halen de her bireyde gelişiyor olan temeldi. Rüyalar bizleri insan kültürünün uzak durumlarına geri götürürler ve bizlere daha iyi anlamamanın araçlarını sunarlar." Nietzsche, *Human, All-to-Human*, I, ss. 24-25. çev. Zimmern & Cohn.

15) Hubert ve Mauss, *Mélanges d'Histoire des Religions* s. xxix: "Dilde bizden önce yapılanan, düşünce onun içerisinde zorunlu olarak görünür değildir... Kategoriler ... genellikle kendileri daima bilinçdışı olarak kalan ve bilince rehberlik eden alışkanlıklar biçimi altında varolurlar. *Mana* kavramı bu prensiplerden bir tanesidir; O dilin başlangıç noktasıdır. O, mananın olan yüklemeleri dikkate alındığı yargıların ve muhakemelerin tamamında ortaya çıkar. *Mana*'yı bir kategori olarak tanımlayabilir, ancak primitif düşünceyle sınırlanmayan bir kategori olarak, günümüzde, zayıflayan derecede, o hala, zihinlerimizde işliyor olan diğer kategorilerin üzerini kaplamış olduğu birincil formdur: Bunlar cevher ve illetinkidir..." vs.

16) Lévy-Bruhl, *How Natives Think*.

17) *Tetraktys* (Dörtlü) için bkz. benim "*The secret of the Golden Flower* üzerine bir yorum" par. 31; ["Teslis Dogması" par. 246-268] ve Hauer, "Indo-Aryan Mistiklerindeki Sembol ve Tecrübe".]

18) [Bu rüyaların dökümü için bkz. *Psychology and Alchemy* par. 329,]

19) Maier'de proslemin mükemmel bir sunuluşu vardır. *De circula* (1616)

20) Bkz. "Daireler" makalesine (*Essays*, Everyman, s. 167)

21) Plato, *Timaeus*, 7, Steeb, *Coelum Sephiroticum Hebraeorum* (1679), s. 15.

22) Steeb, s. 19, Maier (*De Circula*, s. 27) şöyle demektedir: "Daire sonsuzluğun ya da bölünemez bir noktanın sembolüdür." "Yuvarlak element"e ilişkin bkz. *Turba philosophorum*, Sermo XLI (der. Ruska s. 148) orada "yuvarlağın bakırı dörde böldüğü" ifade edilmektedir. Ruska Yunan kaynaklarında aynı sembolün olmadığını söylemektedir. Bu, çok kesin bir doğru görünmemektedir, çünkü biz Zosimos'ta bir (yuvarlak element) bulduk. (Berthold, *Alch. greccs*, III, xlix, 1). Aynı sembolizm onda (Berthelot, III, V, bis), Berthelot'un "object circulaire" diye çevirdiği biçimde ortaya çıkabilmektedir. (Bu çevirinin doğruluğu şüphelidir). [Bkz. "Zosimos Vizyonları" par. 86, n. 12]. Daha uygun bir benzerlik muhtemelen "Omega unsuru" olabilir. Kendisi onu "yuvarlak" olarak tasvir etmiştir. (Berthelot, III, xlix, 1).

Mesele olan yaratıcı nokta fikri sendivogius'ta zikredilmiştir, "Novumlumen" (*Museum hermeticum*, 1678, s. 559) bkz. *The Hermetic Museum Restored and Enlarged*, çev. A.A. Naite, II, s. 89: "Herkeste bir merkez, bir çekirdek ya da spermatik bir nokta vardır." Bu nokta "Tanrının dogma noktası"dır. Burada "pansperma" (bütün tohumlukları kapsayan) öğretisi ile karşılaşırız. S.J. Athanassus Kircher onun hakkında şöyle demektedir, (*Mundus Subterraneus*, 1678, II, s. 347): "Nitekim, Musa'nın Kutsal kelimelerinden... Göründü ki, herşeyin yaratıcısı Tanrı, başlangıçta Yoktan, bizim kaos olarak niteliyemeyeceğimiz maddeyi ya-

rattı... öyle ki onun içindeki bazı şeyler... pansperma'nın bir çeşidi gibi gizlenerek karışmış idi... Sanki, zaten kutsal ruh tarafından döllenmiş olan herşeyi, bu maddeden sonradan hasıl etmişti... Fakat Kaotik maddeyi hemen yoketmemiş dünyanın tamamen oluşumuna kadar onun durmasını istemişti, eşyanın ilk başlangıcından ta günümüze kadar, pansperma herşeyi doldurmuştur..." Bu fikir bizi Gnostik sistemdeki "Uluhiyetin düşmesine" ya da "gerilemesine" kadar götürmektedir. Bkz. Bussel, *Religious Thought and Heresy In the Middle Ages*, ss 554; Kestzenstein, *Poimondres*, s. 50; Mead, *Pistis Sophia*, ss 36, ve *Fragments of a Faith Forgotten* s. 470.

23) "Denizde, omurgası olmayan ve iriliği kendiliğinden olan yuvarlak bir balık vardır." (*humidum radicale - anima mundi* konusunda). "Allegoriae super Turbam"dan, Art. aurif., I (1593), P. 141. [bkz. *Aion*, par. 195]

24) *Timeaus* 7.

25) Yukarıya bakınız n. 26.

26) Biçimi ve hareketin görünür olan Cennet yuvarlaktır... ve de Altın'dandır" (Maier, *De circula* s. 39).

27) *Rosarium philosophorum* (Art. aurif., II. s. 261). Bu risale yaklaşık 13. yüzyılın ortalarında Toledo'da yaşamış Petrus Toletanus'a aittir. Onun meşhur fizikçi ve filozof Vilanova Arnold'un kardeşi ya da eski bir çağdaşı olduğu söylenmektedir. *Rosarium*'un şimdiki biçimi, 1559'deki ilk basımı temel alınarak hazırlanmıştır. Bir derlemedir ve bu derleme, belli bölümlerinin onüçüncü yüzyıla ait olmasına rağmen muhtemelen çoğu onbeşinci yüzyıldan daha geriye uzanmamaktadır.

28) Januis Locinius'ta Petrus Bonus, *Pretiosa Margarita Novella* (1946). *Allegoria Christi* için bkz. *Psychology and Alchemy*, "Lapis-Isa Paralelliği".

29) *Beati Thomae de Aquino Aurora sive Aurea hora*. Met-

nin tamamı, nadir bulunan 1623 baskısında: *Hormoniae Inperscrutabilis Chymico-Philosophicae sive Philosophorum Antiquorum consentientium Decas I* (Froncofurti apud Conrad Eifridum, Anno MDCXXV). (British Museum 1031 d. 11) Bu risalenin en ilgi çekici bölümü, 1572 ve 1593 *Artis auriferae* baskılarında "zındıkça" bir bölüm olduğu gerekçesiyle atlanan "Tractatus parabolarum" olduğu birinci bölümdür. Codex Rhenoviensis'te de (Zürich Merkez Kütüphanesi) "Parabolarum" a ait dört bölüm atlanmıştır. Codex Porisinus Fond. Lat. 1406 (Bibl. nat.) metnin tamamını içermektedir. [İngilizce çevirisi için bkz. Aurora Consurgens, derleyen, M.L. von Franz.]

30) Hikmet'in yorumunun güzel bir örneği için "Tractatus aureus Hermetis", *Theatr. chem*, IV, ss. 672; Manget Bibl. Chem., I, ss. 400.

31) Aurora Consurgens (der. von Franz), s. 129. Zosimos (Berthelot, *Alch. grech*, III. xlix, 4-5), Hermetik yazma şöyle demektedir: Adem ya da Thoth idi ve dört unsurdan veya dört iri noktadan müteşekkildi. Bkz. *Psychology and Alchemy*, par. 456 bölüm 6.

327 Aurora Consurgens (der. von Franz) s. 129.

33) Bkz. *Psychology and Alchemy*, par. 347.

34) Horace, *Epistles*, I, X, 24.

35) Baynes, der. *A Coptic Gnostic Treatise* ss. 22, 89, 94.

36) *Rosarium Philosophorum* Ortaçağ dörtlüsünü oldukça kuşatıcı olarak veren en güzel örneklerden birisidir.

37) Bkz. Örneğin, Smithsonian Kurumunun 5. ve 8. yıllık Raporları, Etnoloji Bürosu, Washington (1887 ve 1892).

38) Bkz. Rodezya'nın paleolithic (avcılık dönemi) "Güneş Tekerlekleri".

39) [*The Secret of the Golden Flower*'in yorumunun ilk baskısı (Almanya'da) 1929'dadır. EDITOR]

40) Burada İsa'nın insani tabiatının doğmasından bah-

setmiyorum.

41) Buradaki özdeşleştirmenin, bireyin hayatını İsa'nın hayatında eriten ya da kilisenin *Corpus Mysticum*'unda eriten Katolik kavramsallaştırmayla ilgisi yoktur. Hatta onun tam tersidir.

42) Daha çok simyasal efsaneleri ve didaktik hikayeleri kapsayan çalışmaları düşünüyorum. Güzel bir örnek için Maier'in *Symbola aureae mensae* (1627)'ye ve onun sembolik peregrinatio (s. 569)'suna bakılabilir.

43) Bildiğim kadarıyla simyasal literatürde kilisenin baskılarıyla ilgili şikayetlere rastlanmamaktadır. Yazarlar kut-sallık fikrinden dolayı büyü'nün muhteşem gizine sık sık değinmektedirler.

44) Bkz. *Psychology and Alchemy* Bakire şeklindeki beden'in yüceltilmesini gösteren fig. 232. (Reusner'den, Pandora, 1588). St. Agustine, yeryüzünü Bakire'yi sembolize etmek için kullanmıştır: "Hakikat yeryüzünden yükselmiş, İsa bir bakireden doğmuştur." (*Sermones*, 189 II, Migne'de, c. 38, col. 1006). Tertullaiamus'da da benzeri şeyler vardır: "Bakire yeryüzü, henüz ne yağmur tarafından sulanmış ne de sağanaklar tarafından bereketlendirilmiştir." (*Adversus Judaeos*, 13, Migne'de, c. 12, col. 655).

45) *Rebis* (ikiden oluşan) filozof taşıdır ve içerisinde erkek ve kadın karakter yekvücut olmuştur. [Bkz. *Psychology and Alchemy*, fig. 125 ve "Transferin Psikolojisi" par. 525]

3. BÖLÜM

DOĞAL SEMBOLÜN TARİHİ VE PSİKOLOJİSİ

Felsefi tecessüsün cesaretini kırmayı arzulamasam bile kendim dörtlü sembolün ortaya çıkardığı problemlerin zihni ve ahlaki yanlarının tartışmaları içerisinde kaybolmak istemiyorum. Onun psikolojik önemi elbette anlamlı ve pratik tedavide de yeterince önemli. Burada psikoterapi ile değil psişik olguların dini yönleriyle ilgileniyorsak da, psikopatolojideki çalışmalarım beni, tarihsel sembol ve figürleri yattıkları yerden kaldırıp, tozlarını silkeleyerek, ortaya çıkarmaya zorladı. ⁽¹⁾ Genç bir doktorken böyle bir şeyle uğraşacağım aklımın ucundan bile geçmezdi. Bundan dolayı, dörtlü sembolü, *Circulus quadratus*, Teslis dogmasının gelişmesi için yapılan sapkın uğraşlar üzerindeki uzun tartışmaların ulaşılmaz, abartılı şeyler gibi görünmesi umrumda değil. Ancak dörtlü üzerine söylediklerim, maattessüf, paradigmatik vakamın nihai ve tamamlayıcı kısmına sadece bir giriş olmaktan öte gidebilmiş değildir.

Düş serimizin daha en başında daire ortaya çıkmıştı. Ve bu, düsgöreni kuşatan ve daireyi tasvir eden ⁽²⁾ yılankevi bir biçim almıştı. Sözelimi daha sonraki rüyalarda, saat, daire, atış talimi için yuvarlak bir hedef, top, küre, yuvarlak masa, *perpetuel mobil* olan masa saati, yuvarlak kap gibi şekillerde ortaya çıkıyordu. Eşzamanlı olarak kare de ortasında bir çeşme olan bahçe ya da kasaba meydanı olarak görünüyordu. Çok geçmeden kare, dairevi hareketle bağlantılanıyordu. ⁽³⁾ Bir kare etrafında dolaşan insanlar; köşelerinde dört yıla-

nın olduğu ve insanların etrafında dolaştığı kare bir bölgede yapılan büyüsel tören (hayvanların insana dönüşmesi); düş-görenin bir taksiyle dörtköşe bir yerde dolanması; dörtgen bir hapishane hücresi; kendi etrafında dönen boş bir kare, vs. Diğer rüyalarda ise, daire kendi etrafında dönme ile temsil ediliyor, örneğin, dört çocuk "karanlık bir halka" taşıdıkları halde bir dairenin içinde geziniyorlardı. Daire aynı zamanda dörtlüyle bağlantılı olarak, dört önemli noktasında dört fındık olan gümüş bir kase, ya da dört sandalyeli yuvarlak bir masa şeklinde de görünüyordu. Merkez, hassaten vurgulanıyor gibiydi. Bir halkanın ortasındaki yumurta ile, bir daire etrafında dört mevsimi sembolize eden dönen yıldızlarla, kutupla, ya da değerli bir taşla temsil edilmekteydi.

Bütün bu rüyalar, hastaya ani bir görsel izlenim biçiminde gelen tek imge biçiminde belirliyordu. Farklı farklı durumlarda hastanın böyle şeyler gördüğü ya da hayal ettiği vaki idi, lakin bu sefer izlenimi çok etkileyici bir deneyim olmuştur. Kendisinin de dediği üzere: "Çok ulu bir ahengin izlenimi" idi. Böylesi bir durumda, *bizim* izlenimimizin ne olduğu ya da *bizim* onun hakkında ne düşündüğümüz hiç mi hiç önemli değildir. Önemli olan hastanın onun hakkındaki hisleridir. Bu tamamiyle onun deneyimidir ve eğer deneyimin onun koşullarını derinden dönüştürücü etkisi varsa, buna sözle karşı koymanın bir anlamı yoktur. Psikoloğun burada yapacağı iş, eğer yetkinse, durumun tesbitidir, o, böyle bir görüntünün böyle bir kimse üzerinde böyle bir etkide bulunduğunun nedenini anlamaya da uğraşabilir. Hastanın psikolojik gelişmesinde görüntü dönüm noktasıdır. Dini lügatte bunun adı ihtidadır.

İşte görüntünün (vision) tam metni:

"Ortak merkezleri olan yatay ve dikey daireler var. Bu dünya saatidir. Kara bir kuş tarafından taşınmaktadır (Hasta burada, kara bir kartalın altın bir yüzüğü götürüyor oldu-

ğu evvelki rüyaya atıfta bulunuyor). Dikey daire, $4 \times 8 = 32$ parçaya bölünmüş, beyaz kenarlı mavi bir diskti. Üstünde dönen bir el vardı. Yatay daire dört renkten müteşekkildi. Sarkaç taşıyan daire üzerinde dört küçük adam ayakta duruyor, eski görüntünün altın halkası da çevresinde.

Dünya saatinin üç ritmi ya da nabız atışı vardı.

1- Küçük Nabız: Mavi dikey diskin kolu bir kerede saniyenin otuzikide biri ($1/32$) hızıyla hareket ediyor.

2- Orta nabız kolun kendi etrafında tam bir dönmesidir. Aynı zamanda yatay daire saniyenin $1/32$ hızıyla hareket ediyor.

3- Büyük nabız: Otuz-iki orta nabız altın halkanın tam bir dönmesine tekabül eder."

Bu görüntü önceki rüyalarda değinilen sembollerin tamamını hülasa ediyor. Bunlar bana, önceden parçalı semboller olarak sunulan daha sonra daire, küre, kare, çevrim, saat, yıldız, haç, dörtlü, zaman vs. gibi karakterize edilen şeylerden anlamlı bir bütün oluşturma çabası gibi geliyor.

Tabi ki, "çok yüksek ahenk" duygusunun neden bu soyut yapıyla birlikte üretilmesi gerektiğini anlamak güç. Ancak, Platon'un *Timaeus*'undaki iki daireyi düşündüğümüzde ya da, *anima mundi*'sinin ahenkli tam yuvarlağını düşünecek olursak, anlamaya ulaştıracak bir yolu bulmuş oluruz. Yine aynı şekilde, 'dünya saati' terimi, kürelerin müzikli ahenginin antik kavramını hatırlatmaktadır. Kozmolojik bir sistem olmalıdır bu. Eğer o göğün ve yıldızlarının sessiz dönüşünün ya da güneş sisteminin düzenli hareketi olaydı imgenin mükemmel ahengini hemen anlar ve takdir ederdik. Aynı zamanda kozmos'un platonik görüntüsünün yarı bilinçli bir zihin durumunun sisi arasında hafiften parıldadığını farzedebiliriz. Ancak platonik resmin ahenkli mükemmelliği ile büsbütün uyumlu olmayan bazı şeyler vardır görüntüde. İki daire, doğasında farklı farklılar. Farklı olan sadece onların ha-

reketleri değil, renkleri de dikey olan daire mavi, altından olan yatay daire ise dört renkten müteşekkildir. Mavi daire göğün mavi yarım küresini sembolize ederken, yatay daire dört küçük adamla kişileştirilen ve dört renkle karakterize edilen dört önemli noktalı ufku temsil ediyordu (önceki rüyalarda, dört nokta bir keresinde dört çocukla, bir keresinde de dört mevsimle sembolize edilmişti). Bu resim insana anında, dünyanın daire veya dört evangelistle birlikte sembolize edildiği *rex gloriae*'yi veyahutta, ufkun zodiak ile biçim bulduğu *melothie siae* ⁽⁴⁾ biçimindeki ortaçağ temsillerini hatırlatıyordu. Muzaffer İsa'nın temsili, Horus ve onun dört oğlunun benzeri ve resimlerinden uyarlanmış gibiydi. ⁽⁵⁾ Benzerlerini Doğu'da da görmek mümkündü. Genellikle Tibet kökenli olan Budist mandala ve dairelerde. Bunlar dört önemli noktaya ya da mevsime tekabül eden dört kapılı kutsal kare binayı ihtiva eden dairevi *padma* ve *lotus*'tan oluşmuşlardı. Merkez'de Buda, ya da daha sıklıkla şiva ve onun şakti'sinin bir bitişimi veya buna denk *dorje* (yıldırım) sembolü yer alırdı. ⁽⁶⁾ Bunlar, *yantras* ya da tefekkürü, temerküzü yoginin bilincinin ilahi bilince nihai dönüşümünü amaçlamış olan ayinlerin aletleriydi. ⁽⁷⁾

Benzerlikler ne kadar güçlü olursa olsunlar, onlar yeterince tatmin edici değildir, çünkü hepsi de merkezi figürün üzerinde o kadar duruyorlar ki, sanki bunlar sadece merkezi figürün önemini belirtmek için oradalar. Bununla beraber bizim vakamızda merkez boştur. Sadece matematiksel bir noktayı barındırıyordu. Söz konusu ettiğimiz paralellikler, dünya-yaratan veya dünya-yöneten Tanrı'yı ya da gökteki burçlara bağlı insanı tanımlamaktadır. Bizim sembolümüz, zamanı sembolize eden saattir. Böylesi bir sembole benzetilebilecek düşünebildiğim yegane şey, yıldız falıdır (zayıf). Onun da dört önemli noktası ve boş bir merkezi vardır. Hatırı sayılır bir diğer mütakabiliyeti daha vardır. Önce-

ki rüyalarda sık sık zikredilen kendi etrafında dönme çoğu kez sola doğru hareket ediyor olarak açıklanıyordu. Yıldız falında da sola doğru, yani saat yönünün tersine doğru hareket eden oniki tane ev vardır.

Lakin, yıldız falı sadece bir tek daireyi ihtiva etmektedir ve üstüne üstlük açık mı açık olan iki farklı sistem arasında herhangi bir karşıtlığı barındırmamaktadır. Bundan dolayıdır ki, yıldız falı, sembolümüzün zaman cephesine ışık salsada, yeterince güzel bir benzetme olmaktan beridir. Bereket ortaçağ sembolizm evi oldukça zengin de, bu çabalarımızı büsbütün terkedip psikolojik paralellikler aramamız gerekmiyor. İyi bir tesadüf eseri, XIV yüzyıl başlarında yaşamış az tanınan Ortaçağ yazarı, (Chalis manastırı, baş rahibi Normandiyalı şair, üç -hac- sahibi)Guillaume de Dıgullerille'nin eseriyle karşılaştım. ⁽⁸⁾ 1330-1355 yılları arasında yazılmış bu üç eserin adları *Les pèlerinage de la Vie Humaine, de l'Ame et de jesus Christ* (İnsan hayatının, ruhunun ve İsa'nın Haccı). *Pèlerinage de l'ame*'nin son bölümünde bir cennet görüntüsü bulmaktayız.

Cennet kendi etrafında dönen kırkdokuz küreden müteşekkildir. Bunlar, dünyevi yüzyılların, arketipleri ya da prototipleri olan "siecles" olarak adlandırılırlar. Ancak, bu, Guillaume'ye rehberlik eden meleğin de açıkladığı gibi, kilise ifadesi olan "in saecula saeculorum"* sıradan zaman değil de sonsuzluk anlamına gelmektedir. Altın bir bir gökküre, bütün küreleri çepeçevre sarmaktadır. Guillaume altın gökküreye bakar bakmaz, sadece üç fit (1 m.) genişliğinde ve safir renginde küçük bir dairenin farkına varır.

Bu daire için: "Il s'ertait du ciel d'or en un point et y rentrait d'autre part et il en faisast tout le tour." (Altın, göğün bir noktasından çıkıp, çepeçevre dolaşarak başka bir nokta-

* Bütün çağlar boyunca

sından tekrar içeri giriyor.) Görünen o ki, mavi daire bir disk gibi göğün altın küresini bölümleyen büyük daire üzerinde yuvarlanıp duruyordu.

Burada, iki farklı sistemi, biri diğerini kesen mavi ve altın rengini buluyoruz. Nedir bu mavi daire? Melek tekrar şöyle açıklıyor şaşkın Guillaume'ye:

"Ce cercle que tu vois est le calendrier

Qui est faisant son tour entier,

Montre des Saints les journées

Quand elles doivent être fêtes.

Chacun en fait le cercle un tour,

Chacune e'toile yest pour jour,

Chacun salet pour l'escape

De jours trente ou zodiaque."

"Takvimdir gördüğün daire,

Dönüşünü tamamlarken

Azizlere bayram günlerini gösteren,

Ve hangilerinin kutlanması gerektiğini.

Her bir aziz bütün yollardan bir kez geçer.

Herbir yıldızın bir gün kaldığını görürsün,

Ve her güneşin bir müddeti,

Otuz günün ya da Zodiakın"

Mavi daire kilisenin takvimidir. Nitekim burada bir diğer paralelliği müşahade ediyoruz -zaman unsurunu. Anımsanacağı üzere, bizim görüntümüzde üç nabız ile karakterize edilip, ölçümlenmişti o. Guillaume'nin takvim dairesi de üç fit genişliğindeydi. Dahası, Guillaume mavi daireye bakarken, birden atlar içindeki üç ruh sükün etmişti. Melek, bu anın üç azizin bayram zamanı olduğunu açıklıyor ve zodiakın tamamı hakkındaki konuşmasını sürdürüyordu. Balıkçıların işareti gelince oniki balıkçının bayramından bahsediyor, daha sonra da kutsal Teslis'ten. Sözün burasında Guillaume devreye giriyor ve Teslis sembolünü hiçbir zaman büsbütün anla-

madığını söylüyor. Ondan, bu esrarı kendisine yeterince açık bir biçimde anlatmasını istiyor. Bunun üzerine melek şöyle diyor: "Or, il y a trois couleurs principales: le vert, le rouge et l'or". (Asıl üç renk vardır: Yeşil, kırmızı ve sarı.) Birisi bunları tavuskuşunun kuyruğunda tekleşmiş halde görebilir. Ve devam ederek: "Le roi de toute puissance qui met trois couleurs en unité peut-il faire aussi qu'une substance soit trois?" (Üç rengi birleştiren ulu kral, bir özü üç yapmaya muktedir olamaz mı?). Sarı (altın) rengi, diye açıklar melek, Baba'ya aittir, kırmızı oğula ve yeşil de Kutsal Ruha.⁽⁹⁾ Biraz sonra melek, şairin daha fazla soru sormamasını uyararak gözden kaybolur.

Meleğin öğretisinden, sevinçle biliyoruz ki, üç, Teslisle bağlantılı. Ve yine biliyoruz ki, teslisin mistik spekülasyon alanına girdiğimiz eski değiniler, amaçlanan şeyin çok da uzağında değildir. Bir başka şey ise Renkler motifıyla karşılaşmamız, lakin hastamız dört renkten bahsederken, Guillaume, ya da melek sadece üçünden sarı, kırmızı ve yeşilden bahsetmektedir. Burada *Timaeus*'un ilk sözlerini zikretmek istiyorum: "Üçü var, peki dördüncü nerede?" Yine benzeri şekilde, Goethe'nin *Faust*'unun ikinci bölümündeki meşhur kabireler sahnesinde de aşağı-yukarı aynı sözleri görmekteyiz. Burada, kabireler, denizden 'severe imge' ile verilen gizemli "streng Gebilde" görüntüsünü getiriyorlar.

Görüntümüzün dört küçük adamı cüceler ya da Kabirelerdir. Onlar dört önemli noktayı, dört mevsimi ve dört rengi temsil ediyorlardı. *Timaeus*'ta da *Faust* ve Pélérinage'de olduğu gibi dört rakkamı kaçırılmıştı. Olmayan renk apaçık olarak mavi idi. Bu, sarı, kırmızı ve yeşil serisini tamamlayan bir renkte peki mavi neden kaçırılmıştı? Takvimle olan mesele neydi? Ya da zaman ile? Yahutta mavi renkle olan⁽¹⁰⁾

Zavalı yaşlı Guillaume'nin da ayağı aynı meseleye takıl-

mişti. Üç vardı ama dördüncü neredeydi? Kendisinin söylemiş olduğu gibi hiçbir zaman anlamamış olduğu teslis hakkında birşeyler duymaya kararlı idi. Meleğin, Guillaçması derdemez bir şüphe uyandırıyor insanda.

Sanıyorum ki Guillaume göğe çıktığında tamamiyle bilinçsizdi, aksi takdirde gördüklerinden birtakım kesin sonuçlar çıkarırdı. Peki gerçekte ne görmüştü o? Evvela, ebedi huzura erişmiş insanların ikamet ettikleri küreleri, "siecles" görmüştü. Daha sonra, altın göğü "ciel d'or"u seyretti, orada Gökler Kralı altın bir tahtta oturuyordu. Hemen yanbaşında kahverengi kristalden yuvarlak bir taht üzerinde Gökler Kraliçesi oturmaktaydı. Kraliçe, bedeniyle göğe çekilmiş olarak farzedilen Meryem'e tekabül ediyordu. Meryem, ölülerin dirilmesinden önce bedenle birleşmesine izin verilen tek ölümlü varlıktı. Böylesi bir temsilde, kral genellikle, gelin olarak kilise ile birleştiği muzaffer İsa idi. Ancak en önemlisi suydu ki Kral, İsa olarak, aynı zamanda Teslis'e işaret ediyordu ve dört rakkamı onun kraliçesiydi.

Kraliyet çifti, *Bir'in* hakimiyeti altında *İkinin* birleşmesinin ideal bir biçimini temsil ediyordu. Bu, Dorn'un dediği gibi "binarius sub monarchia unarii" idi. Dahası kahverengi kristalde, içine "dört-boynuzlu ikilinin" fırlatılmış olduğu, "unsurların ve dörtlülüğün alanı", ulu şefaatinin Meryemin tahtına yükseltilmişti.

Sonuçta, doğal elementlerin dörtlülüğü, sadece kilisenin ya da göklerinin kraliçesinin *corpus mysticum* ile olan yakın bağlantısında değil, Teslis ile olan dolayimsız ilişkilerde de görünmeye başladı. ⁽¹¹⁾

Mavi, Meryem'in göksel gelinliğinin rengidir: O, gökyüzünün mavi çadırıyla örtülmüş 'yeryüzü'dür. ⁽¹²⁾ Ancak Tanrının Annesinden bahs olunmamasının hikmeti ne ola ki? Dogmaya göre o sadece *beata* (kutsal) idi, yoksa ilahi değildi. Dahası, o, beden ve karanlılığı olan "yeryüzü"nü temsil edi-

yordu. İşte bu yüzden Meryem, merhametli ve bütün günahkarların savunucusuydu. O aynı zamanda kendi ayrıcalıklı konumuna rağmen, (melekler için günah işleme diye birşey yoktur) rasyonel olarak kavranamayan hem uzak hem de yakın olan Teslisle ilişkide bulunmasının nedenidir. Matriks, damar, yeryüzü olarak, o, dört önemli nokta tarafından nitelendirilen yuvarlak olarak yorumlanabilirdi, dolayısı ile dört çeyrekle Tanrı'nın ayak taburesi ile Küre olarak, ya da "dört-kare" Tanrısal şehir olarak ya da kelime "içerisinde İsa'nın saklandığı, deniz gülünde" ⁽¹³⁾ mandala olarak. Bu, lotus'un tantrik düşüncesine göre kadınsıydı ve sebepleri de hemen anlaşılabilirdi. Lotus, tanrıların ebedi doğum yerleriydi. Bu, içinde Yüce Tanrının oturduğu ve sıklıkla dört çeyreğe tekabül eden dört evangelist tarafından desteklenen Batılı gül ile örtüşüyordu.

Bu değerli Ortaçağ Psikolojisi kırıntıları sayesinde, hastamızın mandalasının anlamına biraz nüfuz etmiş bulunuyoruz. O dörtlüyü birleştirmekte ve uyum içerisinde iş görmektedirler. Hastam katolik olarak yetişmişti ve istemeye istemeye, yaşlı Guillaume için ufak-tefek bir mesele olmayan şeyle karşılaşmıştı. Gerçekten de Ortaçağ için büyük bir meseleydi Teslis meselesi, Meryem'in rahmi biçiminde, Tanrı'nın kutsal evi ve Tanrısal kurtuluş görevinin zincirinde vazgeçilmez bağ olan dişi unsurun toprağın ve bedenin dışta tutulması, ya da en azından şartlı tanınması meselesi. Hastamın gördüğü şeyler yüzyılların sorusuna sembolik bir cevap niteliğindedir. Dünya saatinin "ulu ahenk" imgesini yaratmasının daha da derindeki sebebi budur belki de. Bu, madde ile ruh arasındaki, bedenin arzularıyla Tanrı sevgisi arasındaki yıkıcı çelişkinin muhtemel bir çözümünün ilk işaretiydi. Kilise rüyasındaki sefil ve etkisiz uzlaşım içerisinde bütün zıtlıkların kaybolduğu bu mandala görüntüsüyle tamamen halledilmişti. Eğer ki ruhun bir kare olduğu şeklindeki Pisa-

goryan fikre dönecek olur isek ⁽¹⁴⁾ o zaman mandala Tanrı'yı üçlü ritim yoluyla; ruhu da onun durağan dörtlü ile yani, dört renge bürünmüş daire yoluyla açıklayabilirdi. Onun en derin anlamı böylelikle yalın olarak, *Ruhun Tanrı ile birleşmesi* olurdu.

Dünya saati hem *quadratura circuli* hem de *perpetuum mobile*'yi temsil ettiğinden, Ortaçağ zihnini meşgul eden bu iki problem tam ifadelerini mandalamızda bulmaktaydı. Altın halka ve muhtevası, dört *kabiri* ve dört renk biçimindeki dörtlüğü, mavi daireyi, Teslisi ve zamanın hareketini temsil ediyordu. Guillaume'ye göre. Bizim vakamızda altın daire yavaş hareket ederken en hızlı hareket eden mavi dairenin koluydu. Mavi daire, Guillaume'nin altın göğünde biraz uygunsuz da dursa, bizim vakamızda daireler ahenkli bir biçimde kaynaşmış vaziyetteydi. İmdi Teslis artık hayattır, tüm sistemin üç ritimli "nabızı"dır. Bununla birlikte, dördün katı olan otuz-ikiye dayanmaktadır. Nitekim bir yanda daire ve dörtlü diğer yanda, üçlü ritim birbirine girmekte öyle ki biri diğerini kapsamaktadır. Guillaume versiyonunda Teslis oldukça açık, ancak dörtlü, Göklerin Kral ve Kraliçesinin ikiliğinde gizlidir. Üstüne üstlük, mavi renk kraliçeye bağlı değil zamanı temsil eden ve Teslisvari özellikler taşıyan takvime bağlıdır. Öyle görünmektedir ki bizim vakamıza benzer biçimde, birbirine-geçme meselesidir bu.

Niteliklerin ve içeriklerin birbirine-geçmesi sembollerin özelliğidir. Bunu Hristiyan Teslis'te görmek pekala mümkündür. Baba-oğul'un içinde, Oğul Baba'nın içinde, kutsal Ruh hem Baba'nın hem de Oğul'un içinde, her ikisinin de içine girmiş olarak bulunmaktadır. Babadan oğula geçişi zaman unsurunu temsil ederken, mekan unsuru *Mater Dei* tarafından kişileştirilir. (Anne niteliği başlangıçta kutsal Ruha (Ruhu'l Kudüs) atfolunuyordu, sonraları bazı ilk Hristiyanları tarafından Sophia Sapientia, olarak isimlendirildi ⁽¹⁵⁾)

Bu kadını özellik hiçbir zaman ortadan kaldırılmadı. Ve hala da Kutsal ruh sembolüne, *columba spiritus sancti* * olarak bağlıdır.) Lakin dörtü sembolü, ilk kilise sembolünde görünmesine rağmen dogmadan tamamıyla çekilmiştir. Yani, daire içerisindeki dört kollu haçı, dört Evangelistle birlikteki İsa'yı, tetramarphus'u vs. kasdediyorum. Daha sonraki kilise sembolizminde, *rosa mystica*, *vas devationis*, *fons signatus* ve *hortus conclusus* ** *Mater Dei*'nin ve onun ruhanileşmiş toprağının sıfatları olarak görünmektedir. ⁽¹⁶⁾

Eğer Teslis kavramsallaştırması insan aklının marifetinden daha farklı birşey değilse, o zaman bütün bu ilişkilere psikolojik açıdan bakmak oldukça güç olurdu. Biz bunların hepsinin Koepgen'in son zamanlarda Gnosis (Gnostisim ile karıştırılmasın) adını verdiği bir çeşit ilhama, vahye ait olduğunu kabulleniyoruz. Vahiy, ilk evvel insan ruhunun derinliklerinin bir "açılımı", "peçe"sinin kaldırılmasıdır"; temelde psikolojik bir olay olmasına karşın, bize şüphesiz ki, onun başka ne olabileceğini söyleyemez. Bu bilimsel alanının dışında yatmaktadır. Benim düşüncem Koepgen'inkine çok yakınlaşmaktadır. Bu fikir kilisenin ruhsatını da taşımaktadır: "Teslis sadece Tanrı'nın değil insanın da vahyidir." ⁽¹⁷⁾

Bizim mandalamız Ortaçağ Hristiyan felsefesinde bolca tartışılan asli meselelerden bazılarının matematiksel temsilleri kadar soyuttur. Söz konusu soyutlama o kadar ileri gidiyordu ki, Guillaume'nin vizyonu'nun yardımı olmaksızın insan tarihine yayılmış köklerin sistemine sadece kuşbakışı bir bakış atabilirdik. Hasta herhangi bir gerçek tarihsel bilgiden yoksundu. Onun bildikleri sadece çocuk yaşlarda öğrenilen dini bilgilerden başka birşey değildi. Onun için, dünya

* Kutsal Ruhun güvercinle temsili

** Mistik gül, dindarlık vazosu, temel sembol, Tanrının Anasının kapalı bahçesi.

saati ile dini sembolizm arasında herhangi bir bağıntı görememişti. Bir kimse bunu hemen anlayabilirdi. Çünkü görüntü ilk bakışta insana dini hiçbir şey hatırlatmıyordu. Görüntü, "toplanma evi" rüyasının hemen sonrasında kısaca sahneye çıkmıştı. Ve sözkonusu rüya önceki rüyalarda ortaya çıkmış olan üçlü ve dördümlü problemine bir cevap olarak geliyordu. Mesele, orada dört kenarında renkli su ile dolu dört kaseinin olduğu dikdörtgen alandı. Bir tanesi sarı, bir tanesi kırmızı, bir tanesi yeşil ve diğeri de renksiz su idi. Açıktr ki, mavi yine eksikti ve o, mağaranın derinliklerinden bir ayı çıktığı önceki rüyaların birinde diğeri üç renkle ilişkilennmişti. Ayının sarı, kırmızı, yeşil ve mavi ışık saçan dört gözü vardı. Şaşılası bir şeydir ki daha sonraki rüya da da mavi kaybolmuştur. Aynı zamanda kare önceden hiç görülmeyen, dikdörtgen şekline dönüşmüştü. Bu açık rahatsızlığın sebebi anima tarafından temsil edilen diş unsura karşı bir direnme idi. "toplanma evi" rüyasında ses bu gerçeği pekinleştirmektedir. Orada "yapmakta olduğun şey tehlikelidir. Din, kadın imgesinden kurtulmak için ödediğin bir vergi değildir, çünkü bu imge kaçınılmazdır." denmekteydi. "Kadın imgesi" ile murad olunan kesinlikle "anima"nın ta kendisiydi. (18)

Bir erkeğin animasına karşı koyması normaldir, Çünkü, önceden de dediğimiz gibi, o şimdiye değin bilinçli hayattan dışlanmış olan bütün içerikleri ve eğilimleriyle bilinç dışını temsil ediyordu. Dışlanmasının pek çok gerçek ve görünür nedeni vardı. Kimileri ortadan kaldırılmış, kimileri bastırılmıştı. Kural olarak, insanın psişik doğasındaki toplum karşıtı unsurların miktarını temsil eden sözkonusu eğilimler -ki ben bunlara herkeste bulunan istatistik suç" diyorum- bastırılmış ve dikkatle ortadan kaldırılmışlardı. Ancak sadece bastırılmakla yetinilen eğilimler nitelik olarak genelde şüphe duyulan şeylerden ibaretti. Onlar toplumsal olmasına toplumsal değillerdi ama daha çok geleneklere ters ve toplu-

mun tuhafına giden şeylerdi. Kişinin bunları neden bastırdığı hala şüphelidir. Kimileri onları sırf korkaklıktan bastırırken, kimileri geleneksel ahlaktan, kimileri de saygınlıklarını zedelememekten ötürü bastırmaktadırlar. Bastırma, şeylerin, yarı istekli yarı isteksiz gitmeye koyuluvermesidir; sıcak ekmeğin elden düşürölmesi, uzanılmayacak kadar yüksek olan nefis üzümü beğenmeyiş, ya da iştahını kabartmak için başını çevirip başka yöne bakmak gibi bir şeydir bu. Freud, nevrozların en önemli nedeninin bastırma mekanizması olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ortadan kaldırma bir ölçüde bilinçli ahlaki seçimdir, oysa bastırma hemfikir olunamayan kararları yoketmek için olan oldukça gayri ahlaki bir "temayül"dür. Ortadan kaldırma endişeye, çatışmaya, acı çekmeye mahal verebilir. Lakin asla bildiğimiz tür örneklerdeki nevroza sebebiyet vermez. Nevroz, meşru acı çekme kabiliinden bir şeydir.

Eğer birisi "istatistik suç"u gözardı ederse, olmasını istediğimizden daha az ideal ve daha ilkel bir insanın psişik yapısına ait olan bayağı niteliklerin ve ilkel eğilimlerin geniş bir alanı geride kalır. Eğitilmiş, medeni ve ahlaki bir varlığın nasıl yaşaması gerektiği hakkında bazı fikirlerimiz vardır ve çoğu kez de bu beklentilerimizi tatmin etmek için elimizden geleni ardımıza koymayız. Lakin doğa, çocuklarının hepsine aynı şeyleri bahşetmediğinden kimi az kimi çok başarılı oluyorlar. Nitekim insanların sadece bazıları düzgün ve saygın bir şekilde herhangi görünür bir kusuru olmaksızın yaşamayı becerebilirler. Onlar ya ufak tefek günahlar işlerler, eğer günah işlerlerse; ya da günahlarından kendi bilinçleri bile haberdar olmaz. Kişi kendi günahlarından haberdar olmayan birisine karşı oldukça hoşgörölü olur; ancak, doğa bilinçli olmayan günahkarlara karşı asla hoşgörölü değildir. Günahı bile işleyenlere yaptığı kadar acı bir azap verir onlara. Böylelikle, bir zamanlar ihtiyar muttaki Drummond'un

gözlemlediği gibi ⁽²⁰⁾ diğer yanlarından habersiz olan insanların kendi akrabalarına karşı dayanılması güç, cehennemi bir haleti ruhiye yaratan insanların çoğu yüksek ahlaklı kimselerdi. Azizliğin ünü belki erişilemez birşeydir, ama bir azizle birlikte yaşamak insanda bir bayağılık kompleksine ya da ahlak fukarası insanlarda korkunç bir ahlaksızlığa sebebiyet verebilir. Ahlak zeka gibi bahşedilmiş bir istidattır. Onu yoketmek sizin elinizde olmasına rağmen, doğuştan olmayan bir sisteme onu boşaltmanızın imkanı yoktur.

İnsanın, ne yazık ki, bir bütün olarak, kendini sandığından ya da olmayı istediğinden daha az iyi olduğuna şüphe yoktur. Herkes bir *gölge* taşır, ve bireyin bilinçli hayatında ne kadar az yer alıyorsa o kadar koyu ve kesiftir. Aşıklık hissi eğer bilinç düzeyindeyse her zaman onu düzeltmenin imkanı vardır. Üstüne üstlük daimi olarak diğer menfaatlerle ilişki halindedir ve durmadan değişime maruz kalmaktadır. Lakin bastırıldıklarında ve bilinçten yalıtıldıkları takdirde bu şansı hiçbir zaman yakalayamamaktadırlar. Dahası en olmadık bir anda patlak verebilirler. Bütün olaylarda en anlamlı teşebbüsleri bile bilinçdışı çatlaklar biçiminde ortaya çıkarak engellerler.

Maziye beraberimizde taşıyoruz, yani duygu ve arzularıyla ilkel ve bayağı insanı, ve bizi bu yükten ancak hatırı sayılır bir çaba kurtarır. Eğer bu nevroza kadar varırsa o zaman kaçınılmaz olarak sözkonusu keşif *gölge* ile uğraşmak zorundayız demektir. Eğer bu vaka tedavi edilmek isteniyorsa, içinde kişinin bilinçli kişiliğinin ve gölgesinin birlikte yaşayabileceği bir yol bulunmak zorundadır.

Bu, ister kendileri böyle bir durumda olsun, ister diğer hasta insanları normale döndürmeye yardımcı olan için çok ciddi bir meseledir. Bu *gölgenin* sadece ortadan kaldırılması başağrısını dindirmek için kafayı uçurmak gibi bir çözümdür. İnsanın ahlakını tarumar etmek, onsuz *gölgenin* de bir

işe yaramayacağı, iyi benliğini öldüreceğinden bir işe yaramaz. Zıtlıkların uzlaştırılması gerçekten de büyük bir problemdir; öyle ki antikitede dahi bazı zihinleri rahatsız etmekteydi. Nitekim ikinci yüzyılın efsanevi şahsiyeti Karpokrates örneğini biliyoruz. Irenazur'a göre o yeni-Eflatuncu ekole mensuptu ve onun okulu iyilikle kötülüğün temelinde insanın fikri olduğunu, ve ruhun bedenden ayrılmadan önce, insan deneyiminin tamamı vasıtasıyla, eğer bedeninin hapishanesine geri düşmezse, en sonuna kadar gitmesi gerektiğini öğretiyordu. O sanki demiurge (dünyayı yaratan ilk neden)nin somatik dünyasında hayatın bütün arzularını tatmin ederek kendi kendini rehnederek hapisten kurtulabilirdi. Kendimizi içinde bulduğumuz bedensel varoluşumuz, evvela şartları bilinmesi gereken bir çeşit düşman kardeştir. Bu anlamda Karpokrates Matta 5:25'i (Luka 12:58)'i şöyle yorumlamıştır: "Hasmınızla çabucak anlaşınız; henüz onunla aynı yoldayken; hasmın seni hakime teslim etmesin, hakim seni memura vermesin, o da seni hapsedmesin diye. Hakikatte sana diyeceğim, oradan, bedelini son kuruşuna kadar ödemeksizin, çıkamazsın." Diğer Gnostik doktrinler hatırlanırsa orada, hiçbir kimse işlediği günahın bedel verip kurtulamazdı, biz burada, Gnostik şeylere olan Hristiyan nefreti ile çok önemli şeylerin engellenmesiyle karşılaşyoruz. Bedensel insanda olduğu kadar, hasım "içimdeki diğeri"nden başka bir şey değildir. Açıktır ki Korpokration düşünce tarzı Matta 5:22'yi şöyle yorumlardı:

Sana şunu derim ki, herkim sebepsiz yere *kendine* kızarsa, yargılamanın tehlikesinde olacaktır: Her kim *kendisine* Raca derse, meclisin tehlikesinde olacaktır: Ancak herkim, aptal olduğunu söylerse, cehennem ateşinin tehlikesinde olacaktır. Dolayısı ile eğer istidadını altara götürürsen ve orada kendine karşı bir şeylere sahip olduğunu hatırlarsan istidadını altardan önce orada bırak ve kendi yoluna git; ilk

olarak *kendinle* barış, daha sonra gel ve istidadını sun. Kendinle çabucak anlaş, henüz *kendinle* aynı yoldayken; hiçbir zaman kendi kendini hakime verme diye." Buradan kiliseye aykırı şeylere bir basamak kalmaktadır: "İnsan, gerçekten de ne yaptığını biliyorsa, kutsanır, eğer bilmiyorsa lanetlenir." (21) Lakin problem birçok anlamda engel teşkil eden adil olmayan vekilharç örneğine çok yaklaşmıştır. "Ve efendi adil olmayan vekilharçı övüyordu, zira o akıllıca iş görüyordu" (Luka 16:8) Vulgate'de 'akıllıca' kelimesi *prudenter* idi, Yunanca metinde ise basiretli, duyarlı, zeki anlamlarında kullanılmaktaydı. Pratik zekanın burada ahlaki kararların mahkemesi olarak işlediğine hiçbir şüphe yoktur. Muhtemelen, İrenaeus'a rağmen, Karpokrationları bu basiretlerinden ve adil olmayan vekilharç gibi, onlara izin verdiklerinden dolayı değer verebiliriz. Doğaldır ki kilise Babalarının sağlam zihniyetlerinin, ince ve modern görüş açısından son derece pratik fikir inceliğini ve başarısını takdir etmeyeceği aşikardır. O aynı zamanda tehlikeliydi de, çünkü insanın hayatını niçin feda etmesi gerektiğini, yani insandan daha büyük bir düşünceye kendini adamasını unutmuş bir uygarlığın en hayatı, aynı zamanda da en tehlikeli sorunudur. İnsan eğer onları kendisi için anlamlı kılabiliyorsa en büyük şeyleri yaşayabilir. Çünkü asıl güçlük onları anlamlı kılabilmektedir. Bu bir delil olmalıdır, ama insanın icat ettiği en inandırıcı şeylerin ucuz ve hazırlop olduklarını görürsün ve onlar hiç bir zaman kendi kişisel arzu ve korkularına karşı onu ikna edemezler.

Eğer, bizim *gölge* dediğimiz, bastırılmış eğilimler tamamen kötü olsaydı, ortada hiçbir problem kalmazdı. Lakin *gölge* bir ölçüde bayağı, ilkel, uyumsuz ve münasebetsiz olsa da tamamiyle kötü değildi. Hatta ve hatta insan varoluşunu canlandıran ve güzelleştiren çocuksu, bayağı ve ilkel nitelikleri bile barındırıyordu, ama-gelenek yasaklıyordu! Eğitilmiş

kesim, şimdiki uygarlığımızın çiçekleri, kendini köklerinden koparmıştı ve yeryüzü ile olan bağlantısını kaybetmek üzereydi. Günümüzde halkın alt sınıflarının rahatsız ve huzursuz olmadığı hiç bir uygar ülke yok. Pekçok Avrupa Devleti'nde bu vaziyet üst tabakaya dahi sirayet etmiş. Bu hal psikolojik sorunlarımızın devasa boyutlarda gösterilmesinden başka bir şey değildir. Topluluklar bireylerin bir toplamı olduğundan, onların problemleri de bireysel problemlerin bir toplamından ibarettir. İnsanların bir kısmı kendilerini üstün insanlarla özdeşleştirip, aşağı inmek istemezken, diğer bir kısmı da düşük insanlarla özdeşleştirip, yukarı çıkmayı istemektedirler.

Böylesi sorunlar kanunlarla ya da hilelerle asla çözülmezler. Onların çözümü genel bir tutum değişikliğinden geçmektedir. Bu değişim, propagandayla, kalabalık gösterilerle ya da şiddetle başlamaz. Bireyin içindeki değişimle başlar. Kişinin sevdiklerinin ve beğenmediklerinin dönüşümüyle, hayat hakkındaki değerlendirmelerin ve değerlerin değişimi ile de devam eder ve böylesi bireysel değişimlerin toplamı ancak kolektif bir çözüm üretebilir.

Okumuş kimse kendisindeki bayağı şeyi bastırmaya uğraşır, ama bilmez ki bu güçler eninde sonunda başkaldıracak. Bu, rüyasında "sol cepheyi tamamen boğmak" niyetindeki askeri bir grubu görmüş olan hastanın bir özelliğidir. Birisi çıkıp sol cephenin zaten zayıf olduğunu hatırlatabilir, ama askeri birlik, sol cephenin işte bu yüzden tamamen yok edilmesi gerektiğini söyleyecektir. Rüya hastamın, kendi bayağı kişiliği ile nasıl başa çıktığını göstermektedir. Bunun doğru bir yöntem olmadığı apaçıktır. Bunun tersine "toplanma evi" rüyası soruya doğru bir yanıt olarak, dini tutumu sergilemektedir. Mandala, öyle görülmektedir ki, hususi bir noktanın büyütülmesiydi. Tarihsel olarak, önceden gördüğümüz gibi, mandala uluhiyetin doğasını felsefi olarak açıkla-

mak için sembol olarak ya da aynı şeyi perestij amacıyla görünür bir biçimde göstermek için veyahutta doğuda olduğu gibi yoga pratikleri için yantra olarak hizmet görmüştü. Göksel dairenin bütünlüğü ve içinde dört ilkeyi, unsuru ya da psişik nitelikleri birleştiren yeryüzünün kareliliği, (22) tamlığı ve birliği ifade ediyordu.

Böylelikle mandala "uzlaştırıcı sembol" (23) onurunu taşıyor. Tanrının ve insanın uzlaşması İsa veya haç sembolünde (24) açıklandığından hastanın dünya saatinin de benzeri uzlaştırıcı bir öneme sahip olduğunu bekleyebilirdik. Tarihsel benzetmelerle kazandığımız önyargılar sayesinde tanrının, mandalanın merkezini işgal ettiğini umabilirdik. Gelgelelim ki merkez boştu. Eğer mandalayla tarihsel modellere göre inceleyecek olursak Tanrı'nın daire ile Tanrıçanın da kare ile sembolize edildiği hususuna varmamıza rağmen, Tanrı'nın yerinin boş olduğuna müşahade ederiz. "Tanrıça" yerine "yer" ya da "ruh" da diyebilirdik. Mamafih, tarihsel önyargılara karşı, uluhiyetin köklerini mandala da bulamadığımız gerçeğini vurgulamalıyız. (İlahi imgenin dörtlü ile temsil edildiği yer olan "toplanma evi" rüyasında olduğu gibi). Aksine bir mekanizmadır o. Bunun için böylesi önemli bir gerçeği önceden kazanılmış bir fikir lehine gözardı etmeye hakkımız olmadığına inanıyorum. Bir rüya ya da görüntü, olması gerektiği gibidir sadece. Başka bir şeyin kılık değiştirmiş hali değildir. Kesinlikle gizli bir amacı olmayan doğal bir mahsuldür. Hemen hemen hiç etki altında kalmamış hastaların ürettiği yüzlerce mandala gördüm. Ve vakaların kahir ekseriyetinde bulduğum şey hiçbir tanrının merkezi işgal etmediği idi. Kural olarak merkez vurgulanır. Lakin bizim orada bulduğumuz şey birbirinden oldukça farklı anlamların sembolleriydi. O bir yıldızdı, bir güneşti, bir çiçektir, eşit kollu bir haçtı, değerli bir taşı, su ya da şarap dolu kase idi, çöreklenmiş bir yalandı, bir insandı, ama hiçbir zaman Tanrı değildi.

Ortaçağ kilisesinin gül penceresinde muzaffer İsa sembolünü bulduğumuzda haklı olarak bunun Hristiyan kültürün en önemli sembolü olması gerektiğini düşündük. Aynı zamanda yine farzettik ki, insanlık tarihine kök salmış herhangi bir din, sözgelimi insanların geliştirmiş oldukları siyasal hükümetler gibi, insanların psikolojik durumlarının bir ifadesidir. Eğer aynı yöntemi, insanların rüyalarında ve vizyonlarında görmüş oldukları ya da "etkin muhayyile" ile ürettikleri modern mandalalara uygulayacak olursak, mandalaların "dinsel" demekten kendimizi alamayacağımız belirli tutumların ifadeleri olduğu sonucuna varırız. Din, olumlu ya da olumsuz, en yüksek ve en güçlü değerlerle kurulan bir ilişkidir. İlişki gönüllü de olabilir, gönülsüz de, yani bilinçsiz olarak size sahip olan bir değeri bilinçli olarak da kendine mal etmiş olabilirsiniz. Sistemdeki en büyük güç olan bu psikolojik unsur Tanrıdır, çünkü Tanrı diye adlandırılan bu şey en başat unsurdur. Bir Tanrı eğer başat olmaksızın çıkarsa, isminden başka bir şeyi kalmaz. Özü boşahr, gücü gider. Antikite Tanrıları itibarlarını ve insan ruhu üzerindeki etkilerini neden yitirdi ki? Çünkü, Olimpik tanrıları zamanlarını doldurmuş ve yeni bir gizem başlamıştı:

Tanrı insan olmuştu.

Eğer modern mandalalardan bir takım sonuçlar çıkarsak, ilk önce, insanlara yıldızlara mı, çiçeklere mi, güneşe mi, yoksa yılanlara mı taptıklarını sormamız gerekmektedir. Bunu hemen yalanlayacaklar ve kürelerin, yıldızların, haçların ve benzeri sembollerin *kendi içlerindeki merkez* olduğunu iddia edeceklerdir. Merkezle ne kasdettikleri sorulduğunda kekelemeye başlayacaklar, dünya saati görüntüsünün onda mükemmel bir ahenk hissi yarattığını söyleyen hastaminkine benzer bir sürü deneyimden, yaşantıdan bahsedeceklerdir. Bir kısmı ile benzeri görüntünün kendilerine kutsal bir acı ve gerilim anında geldiğini itiraf edeceklerdir.

Yine bir kısmı için uzun ve sonuçsuz endişelerin sona erip barış döneminin hüküm sürdüğü bir anın ya da yüce rüyaların hatırlanmasıdır o. Eğer insanların yaşantıları hakkında söylediklerini toparlarsak, onları söyle formüle edebiliriz: Kendilerine geldiler, kendilerini kabul ettirdiler, onlarla uzlaşmaya muktedirler, böylelikle düşman durumlarla ve olaylarla bile uzlaştılar. Eskiden olsa aynı şey şöyle ifade olunurdu: Tanrı ile selamet sağladı, kendi iradesini kurban etti ve kendini Tanrı'nın iradesine boyun eğdirdi.

Modern mandala biricik zihni durumun gönülsüz itiraflarıdır. Mandalada uluhiyyet yoktur ve ne boyun eğme ne de Tanrıyla uzlaşma vardır. Tanrı'nın yeri, öyle görünmektedir ki, insanın yekpareliği ile yer değiştirmiştir. (25)

Insandan bahsedildiği zaman, herkes kendi ego-kışılığını kastediyor- yani kendi bilincinde olduğu şahsiyetini- diğerlerinden bahsolunduğunda ise kişi onların da çok benzeri kişiliğe sahip olduğunu farzediyor. Ama modern araştırmalar bize hatırlatmıştır ki, bireyin bilinci tanımlanamayacak kadar büyük bir alana yayılan bilinçdışı psişesinin kuşattığı bir şey üzerine kuruludur; onun için insan kendi bilinçliliği kadardır şeklindeki eski moda önyargılarımızı gözden geçirmek zorundayız. Bu naif varsayım ilk elde eleştirel bir soruya muhataptır: *Kimin bilinçliliği? Kendi bilinçliliği mi yoksa başkanının onun hakkındaki bilinçliliği mi?*

Doğrusu benim kendim hakkımdaki kanaatlerimle, başkalarının benim hakkımdaki kanaatlerini uzlaştırmak oldukça güç. Kim haklı? Gerçek birey kim? Daha ileri gidip kişi ne kendini farzettığı gibi ne de başkalarının onu bildiği gibidir -varlığı henüz ispatlanan, bilinmeyen birşeydir- diye değerlendirirsek, kimlik problemi daha da çetrefil hale gelecektir bu sefer. Psişik varlığın nihai karakterini ve alanını tanımlamanın neredeyse imkansız olduğu bir hakikattir. İmdi, biz insandan söz ederken, onun tanımlanamaz lütünlü-

günü sadece sembolik olarak formüle edilebilecek tarifsiz yekpareliğini kastediyoruz. Ben insanın yekpareliğini, yani bilinçli ve bilinçsiz varlığını ifade etmek için "benlik/nefs (self)" kavramını seçtim. (26) Bu terimi, kendini, tanrılar insan olmayı durdursalar bile devam edecek olan problemlerde yüzlerce yıl uğraşmış olan Doğu Felsefesi'nden (27) aldım. Upanişadlar'ın felsefesi, Tanrıların relativizmini uzun zaman önce farketmiş bir psikolojiye tekabül eder. (28) Bu ateizm olarak aptalca bir hata ile sınırlandırılmamalıdır. Dünyaya nasılsa öyle devam ediyor, ama bilincimizde acayip değişiklikler olmakta. Evvela, çok eski zamanlarda (yaşayan il-kelerde hala görülebilir) psişik hayatın ana gövdesi görünür bir biçimde insan ve insan olmayan nesnelerdi: Bugün diyeceğimiz gibi yansıtılmıştı. (29) Bilinçlilik tam bir yansıtma durumunda zorlukla varolabilir. En fazla bir duygular yığını olabilirdi. Yansımaların çekilmesiyle, bilinçli bilgi yavaş yavaş gelişmeye başladı. Bilim, tuhaftır ki, pratik olarak dünyanın kutsallığının (despiritualization) bozulmasının ilk basamağı olan astronomik yasaların keşfiyle hayatiyet kazandı. Bir adım, yavaşça bir diğerini izledi.

Antikite'de tanrılar dağlardan ve nehirlerden, hayvanlardan ve ağaçlardan çekilmeye başlamışlardı bile. Bilimimiz yansıtma- larını hemen hemen tanınmayacak derecede inceltti. Lakin bizim günlük psişik hayatımız hala yansıtma- larla koyun koyunaydı. Gazetelerden, kitaplardan, dedikodulardan, günlük toplumsal söylentilerden başlarını uzattıklarını görmek pekala mümkündü. Gerçek bilgideki bütün boşlukları hala yansıtma- larla dolduruyorlar. Bizler hala diğer insanların ne düşündüklerini ya da onların hakiki karakterlerinin ne olduğunu neredeyse kesinlikle biliyoruz. Bazı kimselerin kendimizde olmadığını bildiğimiz bütün kötü niteliklere sahip olduklarını veya hiçbir zaman kendimizin olamayacağı bütün kötülükleri yaşadıklarına inanıyoruz. *Gölge-*

mizi utanmasızca yansıtmamak için aşırı dikkat etmeliyiz; çünkü hala yansıtılmış yansımlarla koyun koyunayız. Bu yansıtılmaların topunu çekip alacak kadar cesur birini hayal ederseniz, oldukça geniş olan *gölgesinin* farkında olan birisini bulursunuz karşınızda. Böylesi bir kimse yeni çatışmalar ve problemlerle yüklemiştir kendini. Bu durum kendisi için büyük problemdir artık, çünkü *onların* bunu mu yoksa şunu mu yaptıklarını, *onların* hatalı olduklarını, *onlara* karşı savılması gerektiğini söylemekten acizdir. O "toplanma evi"nde yaşamaktadır. Böyle bir adam bilir ki, dünyada yanlış her ne varsa, kendisindedir ve eğer sadece kendi gölgesiy-le başa çıkmayı öğrenirse, o zaman dünya için gerçek bir şey yapmış olacaktır. O en azından günümüzün çözülmemiş devasa toplumsal sorunlarının küçük bir kısmını halletmiş olacaktır. Kontrolü güç ve karşılıklı yansıtımlarla zehirlenmişlerdir bu meseleler. Kendini ve bütün uğraşlarında bilinçdışı ile birlikte taşıdığı karanlığı bilmeyen bir kimse nasıl olur da doğruyu bilir?

Modern psikolojik gelişmeler insanın gerçekte nelerden oluştuğunu anlamamıza yarıyor. Tanrılar önceden insanüstü güçte ve güzellikle doruğu karlı dağlarda, denizlerin, ormanların ve mağaraların karanlıklarında yaşarlardı. Sonradan hepsi bir Tanrı oldu ve derken bu Tanrı insan oldu. Ama günümüzde Tanrı-insanlar bile tahtından düşmüş ve kendini ortak insanda eritmiş görünmektedir. İşte Tanrı'nın yerinin boş olmasının muhtemel sebebi budur. Bunun yerine, ortak insan hastalığının sınırlarında dolaşan bilincin *hybris*'inden acı çekmektedir. Bireydeki bu psişik durum, genellikle hipertropi* ye ve idealize edilmiş Devlet'in totaliter iddialarına tekabül etmektedir. Devletin bireyi yakaladığını düşündüğü gibi, birey de psişesini yakaladığını ve avucunun içine

* Bir organın anormal irileşmesi.

aldığını hayal ediyor. Hatta onu, kendisi de psişenin bir işlevinden ve parçasından başka birşey olmayan zekanın, büyük bütünleri kavramaya yeterli olacağı, saçma varsayımlarıyla, biliminin konusu yapıyor. Oysa psişe aslında, hem yapan, hem de doğuran öznedir ve bilinçliliğin imkanının ta kendisidir. Psişe bilinç sınırlarının çok ötesine gider, öyle ki bilinçlilik okyanusta bir ada gibidir. Ada küçük olmasına rağmen, okyanus büyük ve derindir, ada üzerinde bilinen şeylerin çok fazlası yaşar orada -sorun mekan sorunuysa, tanrıların "içeride" mi yoksa "dışarıda" oldukları mesele değildir. Bilinçliliğin okyanustaki bir ada gibi olduğuna dair hiç bir delil yoktur diye bir itiraz gelebilir. Kesinlikle, bunu ispatlamak imkansızdır. Zira, bilincin bilinen çerçevesi, bizim sadece varolduğunu bildiğimiz ve varlığı bilincin ve onun özgürlüğünün üzerinde sınırlayıcı bir etki yaptığı bilinçdışının bilinmeyen alanı ile karşılaşır. Nerede bilinçdışı hüküm sürerse orada sahib olma ve esaret vardır. Okyanusun büyüklüğü sadece bir kıyastır, bilinci tehdit eden ve sınırlayan bilinçdışı alanının mecazi bir anlatımıdır. Empirik psikoloji, son zamanlara kadar, "bilinçdışını" bilincin yokluğu olarak açıklamayı çok seviyordu -terimin kendisinin de işaret buyurduğu üzere- aynen ışığın yokluğundaki gölge gibiydi. Oysa artık günümüzde, bilinçdışı sürecin keskin gözlemleri, bizden önceki bütün dönemlerle beraber, bilinçdışının, sadece bir gölgenin sahip olamayacağı, yaratıcı bir özerkliğe sahip olduğunu teslim etmektedirler. Carus, von Hartmann ve Schopenhauer bilinçdışını dünya-yaratan ilkeyle müsavi kılarken, aslında, sadece, iç yaşantıda temellenmiş ve gizemli şeylerin tanrılar olarak kişileştirildiği eski öğretilerin tamamını hülasa ediyorlardı. Bu bizim, bilinçdışının tehlikeli özerkliğine karşı umursamaz olan ve ona bilinci, yokluğu hali olarak olumsuz davranan, hypertrophik* ve hybristik modern bilinçliliğimi-

ze uygun düşmektedir. Ancak, bilincin gelişmesinin, elimizi dokundurabildiğimiz yansımaların çekilmesine bağlı olması hasebiyle, tanrılar hakkında psikolojik-olmayan herhangi bir doktrini sürdürmenin imkanı yoktur, Eğer dünyanın büyü-bozumu süreci şimdiye değin sürüyorsa, dışımızdaki ilahi ve şeytanî nitelikli ne varsa psişeye, yani bilinmeyen insanın içine, bir zamanlar çıktığı yere dönmesi gerekir.

İlk bakışta materyalist hata muhtemelen kaçınılmaz görünüyor. Çünkü Tanrı'nın tahtı yıldızların arasında keşfedilememişti. Dolayısı ile bunun anlamı Tanrı'nın hiç bir zaman varolmadığı idi. İkinci kaçınılmaz hata ise psikolojizm idi: Eğer Tanrı hiçse, o zaman bazı saiklerden -güç istemin-den, sözgelimi ya da bastırılmış cinsellikten çıkarsanmış bir yanılsama olmalıydı. Bu argüman yeni bir şey değildi. Putperest tanrılarının putlarını yıkan Hristiyan misyonerleri tarafından benzeri şeyler söylenmişti. Lakin eski misyonerler eski tanrılarla savaşarak yerine yenilerini koyarken, modern put kırıcılar eski değerleri yıkarken yerlerine bir şey koyup koymadıklarının bilincinde değildiler. Nietzsche, eski yazıtları yıkarken kendi sorumluluklarını ve bilincini pekala bildiğini düşünüyordu. Ve bir çeşit alterego (öteki ben) olan, büyük trajedisi *Böyle buyurdu Zerdüş* te kendisini özdeşleştirdiği yeniden dirilmiş Zerdüş ile kendini ayağa kaldırmaya tuhaf bir ihtiyaç hissediyordu. Nietzsche bir ateist değildi, tanrısı ölmüş birisiydi o. Bunun sonucunda ikiye bölündü. Nietzsche, öteki benine bazen "Zerdüş" bazen de Dionysus demeye icbar ediyordu kendini. Ölümcül hastalığı sırasında da mektuplarını, Trakyalıların uzuvları olmayan tanrısı "Zagresus" diye imzalıyordu. Zerdüş'un trajedisi, sudur ki, tanrısı ölmüştür ve Nietzsche'nin kendisi tanrı olmuştur, bunun böyle olması onun ateist olmadığındandır. Olumsuz

* Bir organın anormal irileşmesi.

bir inançla, ateizmin nevrozuyla yetinmeyecek derecede olumlu bir nitelikteydi o. Böyle birisi için "Tanrı öldü" demek çok tehlikeli görünüyor: Çünkü o hemen şişinmenin bir kurbanı olabilir. (27)

Bir değilleme olmanın uzağında Tanrı, gerçekten de Paul'un insanlar hakkında "onların Tanrıları belleridir." demesi gibi, ruhun varabileceği en güçlü ve etkin "pozisyon"dur. Bireysel psişedeki güçlü ve kati unsur, dolayısı ile, Tanrı'nın insandan istediği kulluk ve feda edişi, inancı ve korkuyu çıkarır ortaya. Despotik ve zorunlu olan herşey Tanrı olur. Özgürce seçilmiş ahlaki bir tercihle, kişi bu doğal fenomene karşı eşdeğer güçte bir konum inşa etmeye muktedir olmazsa, mutlaklaşmaya başlar. Psişik pozisyon eğer mutlak etkiyi sağlayabiliyorsa, o zaman kesinkes Tanrı olarak adlandırılmayı hakketmiş demektir, daha ötesi, bunlar ahlaki kararın özgürlüğünden, yani zihinden, neşet ettiklerinden ruhi, bir Tanrı olur. Bunun içindir ki insanlar, Tanrının "ruh" mu yoksa morfin bağımlılığı gibi doğal bir fenomen mi olacağını seçmede, yani Tanrının "velinimet" olarak mı yoksa yıkıcı bir güç olarak mı fiiliyat göstereceğine karar vermede özgürdürler.

Açıkça anlaşıldığı üzere bu psişik olaylar ve kararlar, insanları yanlış yapmaya sürükleyen şeyler olarak, kendileri ya da başkaları için bir Tanrı yaratmaya karar vermede onlarla iç rahatlayan, psikolojik olmayan bir sonuçtur.

Herbirimiz, özgürlüğümüzü büyük ölçüde kısıtlayan ve onu pratik bir yanılsamadan ibaret kılan psişik eğilimlerle donatılmış olduğumuzdan, bunun sorguya tabi tutulması sökonusu değildir. "İrade özgürlüğü" sadece felsefi olarak hesaplanamaz bir mesele değildir. Aynı zamanda da, pratik anlamda yanlış bir isimlendirmedir. Çünkü arzuları, alışkanlıkları, uyarıları, önyargıları ve her türlü ikna edici kompleksleri tarafından etkilenip, hakimiyet altına alınma-

yan pek az kimse vardır.

Doğal gerçeklerin tamamı, sadece bu çeşitli *panteon*'un bireysel sahipleri tarafından değil, etraflarındaki kimseler tarafından ululanmak, kulluk edilmek, korkulmak ve tapılmak isteyen Olimpos dağındaki tanrılar gibi işlev görmektedirler. Kölelik ve Efendilik eşanlamlıdır. Bunun içindir ki psişede bizim ahlaki özgürlüğümüzü sınırlayan, bastıran ve sahiplenilen birşeyler vardır. Bu inkar edilemez ve fazlasıyla hoşnutsuz gerçekleri kendimizden saklamak için ve aynı zamanda da özgürlüğü sahte bir bağlılık için, kötülüğe karşı koruyucu olarak, daha hakiki olan "şu şu arzular, alışkanlıklar ve gücenme hissi *bana sahiptir*" yerine "ben şu şu arzulara, alışkanlıklarına ve gücenme duygusuna *sahibim*" demeye alışmalıyız. Birinci formülasyon bizi kesinlikle özgürlük yanılsamasından bile mahrum edecektir. Lakin kendi kendime bunun son tehlide, kendimizi kelimelerle sarhoş etmekten daha evla olup olmadığını sürekli soruyorum. Hakikat şudur ki biz efendisiz özgürlükten tad almıyoruz; sürekli olarak, "doğal fenomen" kisvesinde bile her an sahiplenilen psişik faktörlerin tehditi altındayız. Metafizik projeksiyonların çekilmesi bizi olanlar karşısında savunmasız bir şekilde bıraktı, böylelikle bizler her saiki onlara "diğerleri"nin adını vermeksizin tanımladık "diğeri"nin adı hiç olmazsa onu ellerinin arasında tutuyordu ve egonun kalesinin fırtınalarından koruyordu. "İlkeler ve güçler" daima bizimle beraberdir; becerebilsek bile onları yeniden yaratmaya ihtiyacımız yoktur. Bize düşen sadece, seçmediğimiz "diğer" efendilere karşı bizim koruyucumuz olsun için, kulluk etmeyi arzuladığımız efendiyi seçmektir. Biz "Tanrıyı" yaratmayız, onu seçeriz.

Seçimimizin Tanrı'yı tanımlamasına ve nitelemesine rağmen, o insan yapımı olmaktan ve tanımının da sonlu, kusurlu olmasından kurtulamayacaktır (mükemmel fikri bile mükemmelliği ikame edemez). Tanımlama bir imgedir, lakin bu

imge açıklanabilirlik alanına işaret etse de, bilinmeyen gerçeği açığa çıkartamaz, aksi takdirde bir "Tanrı" yaratmış olduğumuzu söyleyemezdik; seçtiğimiz "efendi", bizim zaman ve mekanda yansıttığımız imge ile özdeş değildir. O, psişenin derinliklerindeki bilinmeyen nitelikler gibi, önceden olduğu vechiyle işlemeye devam eder. Bırakın psişenin nihai ilkelerini, en basit bir düşüncenin bile doğasını bilmiyoruz. Aynı şekilde onun içsel hayatı üzerinde de kontrol sahibi değiliz. Çünkü bu içsel hayat içgüdüsel olarak özgürdür ve bizim irademize niyetimize bağlı değildir. Bundan dolayı, tarafımızdan seçilen, tanımlanan, yaşayan şeylerin, irademize rağmen, yerlerinden, insan-yapımı imgelerden ayrılacağı muhtemeldir. Bundan sonra, belki, Nietzsche ile birlikte "Tanrı öldü" diyebiliriz. Ama hala "O, imgemizden ayrıldı, O'nu tekrar nerede bulacağız?" demek daha doğrudur. Söz konusu fetret devri, tehlikelerle doludur, öyle ki doğal gerçekler iddialarını, anarşinin ve yıkıcılığın üretiminden başka birşey olmayan çeşitli -izm'ler biçiminde tezahür ettirmektedirler. Bu yıkıcılığı sağlayan da, şişinmenin ve kibirin, ego-yu, bütün gülünç değersizliği ile, evrenin efendisi olarak seçmesidir. Bir dönem boyunca kâvranamayan, Nietzsche'nin tellallık ettiği şey budur işte.

Yeryüzünden çekilen tüm projeksiyonları içine almada, bireysel ego çok küçük, onun beyni de çok dermansızdır. Beyin ile ego parçalanarak kopmuşlardır. Psikiyatristler bu durumu şizofreni olarak adlandırırlar. Nietzsche "Tanrı öldü" dediği vakit Avrupa'nın büyük bir bölümünde geçerli olan bir hakikati dile getiriyordu. Öyle söyledikleri için değil, yaygın bir psikolojik hakikati dile getirdiği için insanlar onlardan etkilenmişlerdi. Sonuçlar çok fazla gecikmemiştir: -izm'lerin karanlığından sonra kadastropi. Hiç kimse Nietzsche'nin ifadelerinden suya-sabuna dokunmaz sonuçlar çıkarmayı düşünmedi. Bazıları için bu, doğa tanrılarının sonunun

geldiğini işaret etmek için deniz üzerinde yankı yapan eski zaman cıgırları gibi, ürkünç anlamlara gelmekteydi: "Büyük Pan öldü." (28)

Kilise İsa'nın hayatını bir yandan tarihsel olarak bir yandan da ebedi varlık yani, gizem olarak tasarlıyordu. Özellikle, Aşa-i Rabbani'de çok açıktır bu. Psikolojik olarak şöyle tercüme edilebilir: İsa, somut şahsi, ve biricik bir şekilde, aynı zamanda da arketipik bir karakter olarak yaşadı. Bu karakter dünya çapındaki mit-motifleriyle biyografik detayların sayısız bağlantılarıyla tanımlanabilirler. İşbu inkar edilemez bağlantılar araştırmacıların İsa'nın hayatını, İncil'in söylediklerinden kalkarak, mitlerden yoksun bireysel bir hayat olarak kurmalarında ne kadar zorlandıklarının sebebidir. İnciller'de, olayların anlatımı, efsaneler ve mitler bütünlük içerisinde birbirlerine sarmalanmış biçimde bulunurlar zaten. Bu İnciller'in anlamını nelerin oluşturduğunu gösterir tam olarak ve eğer biri kalkıp, bireysel olanları onun arketiplerinden kopartarak ayırmaya uğraşırsa, derhal yekparelik sıfatını yitirir. İsa'nın hayatı bir istisna değildir. Öyle ki, gerçekleşen tarihsel büyük figürlerin sayısı hiç de azımsanacak gibi değildir. Kahraman hayatının arketipik özellikleriyle beraber baht değiştirebilmektedir.

Lakin sıradan insanlar dahi, bilinçsizce, arketipik biçimleri yaşarlar ve eğer bunlar uzun zaman değerlendirilemiyorsa, sadece önceki psikolojik ihtimallerden dolayıdır bu. Gerçekten de, rüyaların fani olgusu bile sıkça arketipik yapıları çıkarır ortaya. En altta, bütün psişik olaylar, arketipte derinlemesine yerleşmişler. Ve onunla çok fazla sarmaş dolaş olmuşlardır, öyle ki artık her durumda, biricik olanı tipik olandan herhangi bir kesinlikte ayırdetmek için hatırı sayılır bir eleştirel çaba gerekmektedir. Nihayetinde her bireysel yaşam, aynı zamanda türlerin ebedi yaşamıdır. Birey daimi olarak "tarihsel"dir. Çünkü sıkı sıkıya zaman-bağımlıdır; ti-

pin zamanla ilişkisi, öte yandan, alakasızdır. İsa'nın hayatı büyük ölçüde arketipik olduğundan, bir arketipin hayatını ne kadar olursa o kadar temsil etmektedir. Lakin arketip, her insanın yaşamının bilinçsiz önkoşulu olduğundan, onun hayatı, açığa çıktığında, aynı zamanda her bireyin gizli, bilinçsiz kök-hayatını da açığa çıkarır. Yani bu, şu demeye gelir. İsa'nın hayatında meydana gelenler herhangi bir yerde ve zamanda da meydana gelebilir. Hristiyan arketipinde buna benzer bütün yaşantılar, önceden hayal edilmiş ve tekrar tekrar ya da ilk ve son olarak açıklanmıştır. Ve onun içerisinde, bizi burada ilgilendiren sorun olarak, Tanrı'nın ölümü çok mükemmel bir biçimde tahmin edilmiştir. İsa'nın kendisi, Tanrının kendi-dönüşümünün ve ölümünün resmiydi.

Bizim başladığımız psikolojik durum "sizler neden yaşayanları ölümler arasında arıyorsunuz? O burada değildir." (Luka 24:5) ifadesi ile eşittir. Ancak, göğe yükselen İsa'yı nerede bulacağız?

Herhangi bir inançlı Hristiyan'ın benim fikirlerimi çok fazla izlemesini beklemiyorum. Çünkü bu onlara muhtemelen saçma görünebilir. Bunun içindir ki kendimi mutlu inanç sahiplerine değil, kendileri için ışığın karardığı, gizemin olduğu, Tanrı'nın öldüğü kimselere sunuyorum. Pek çoğu için geriye dönüş yoktur, ve hiç kimse geriye dönüşün iyi olup olmadığını bilemez.

Muhtemelen günümüzde bizi yüzüstü bırakan şeylerin tamamını, dini meseleleri anlamaya kazanma psikolojik bir meseledir. İşte bu, benim tarihsel olarak kemikleşmeye başlamış tarihsel düşünce-formların, alışımın ve onları eritip tekrardan şok deneyimin kalıbına damlatmaya uğraşmamın nedenidir. Dogma ile psikolojik arketiplerin şok deneyimi arasındaki bağlantıları keşfetmek gerçekten de güç bir sorumluluktur. Lakin, bilinçdışının doğal sembollerini çalışmak bize zorunlu hammaddeyi verir.

Tanrı'nın ölümü, ya da kaybolması hiç bir şekilde sadece Hristiyan sembolü değildir. Ölümü izleyen arama günümüzde de hala Dalai Lama'nın ölümünden sonra tekrarlanmaktadır ve eski zamanlarda, o yıllık araştırmada Kore (?) için kutlamırdı. Böylesi geniş bir dağılım bu tipik psikik sürecin evrensel oluşumlarının lehinedir. Anlam ve hayat veren en yüksek değer kaybolmuştur. Bu defalarca tekrar edilmiş olan tipik bir deneyimdir ve onun ifadesi Hristiyan gizeminde merkezi bir yeri işgal etmektedir. Ölüm ya da kayıp kendini sürekli tekrarlamalıdır: İsa daima ölmekte ve daima da doğmaktadır; arketipin psikik hayatı, bizim zaman-bağlılığımızla karşılaştırıldığında zamansızdır. Arketiplerin bu ya da şu yönünün etkin bir tezahüre girdiğinin neye göre gerçekleştiğini, ben bilmiyorum. Bildiğim sadece -burada diğer insanların bildikleri sayısız şeyleri ifade ediyorum- şimdinin, Tanrı'nın ölümünün ve kaybolmasının zamanı olduğudur. Mit, bedeninin yattığı yerde bulunamayacağını söylemektedir. "Beden"in anlamı, zahir, görünür, sabık fakat yüksek değer için geçici bir mekandır. Mit ayrıca, değerın mucizevi bir şekilde dönüşerek, tekrar yükseldiğini söylemektedir. O, değer kaybolduğunda, bir daha ele geçirilemez olan mucizeye benzemektedir. Onun içindir ki geri dönmesi gerektiği tamamiyle beklenmedik bir şeydi. Ölüm sırasında Cehenneme üç günde iniş, karanlığın gücünün fethedilerek yeni bir düzenin kurulduğu bilinçdışına, kayıp değerın batması olarak tasvir edilirdi, daha sonra cennete yükselir ve bilinçliliğin üst bir Vuzuhuna kavuşur. Sadece bazı insanlar Göğe Çekilen kimseyi görür gerçeğinin anlamı, yeni bir yol bulmada ve değişen değeri farketmedeki güçlük hiç de azımsanacak bir şey değil anlamındadır.

Rüyaların yardımıyla daha önceden bilinçdışının; zıtların birliğinin ya da aracılığının fonksiyonel önemine sahip olan doğal sembolü -teknik adıyla mandalay- nasıl ürettiğini gös-

termiştim. Sözkonusu spekülatif düşünceler yani etkin arketiplerin belirtileri, simya risalarında, *Deus terrenus* yani, filozofların taşınının doğasını ifade etmeyi araştıran sembolik geometrik figürler olarak formüle edilmiş bir biçiminde bulduğumuz reformasyon zamanlarına kadar geri giderler. Sözgelimi, *Tractatus aureus*'un yorumunda şunları okumaktayız:

Unsurların indirgenmesi gereken bu tek şey. Kareleşmiş figürün merkezinde yer alan küçük dairedir. O, düşmanlar ya da unsurlar arasında barışı temin eden aracıdır. O şimdiye kadar pek çoğunun aradığı ancak pek azının bulduğun, dairenin kareleşmesini tek başına getirmektedir. (29)

Bu "aracı"dan, muhteşem taş, Orthelius demektedir ki, "... doğa üstü ve ebedi iyi İsa mesih, bizim şefaathımız ve kurtarıcımızdır. Bizi ebedi ölümden, şeytandan ve tüm kötülüklerden korur, ilahi ve insani olan çift niteliklidir, öyle ki yeryüzüne ait kurtarıcı iki kısımdan müteşekkildir; göksel ve yersel. Bununla bizleri sağlıklı kılar, yersel ve göksel, ruhsal ve bedensel, görünür ve görünmez hastalıklardan beri tutar." (30)

Burada "kurtarıcı" gökten inmemekte bilakis yerin derinliklerinden yani bilincin altında yatan yerlerden çıkmaktadır. Bu filozoflar "ruhun" orada yani maddenin damarlarında olduğundan şüphe etmişlerdir, Hermes kraterindeki idrak ile kıyaslanan "Beyaz Güvercin" şöyle denmektedir orada "Eğer becerabilirsen, ne amaçla yaratıldığını bilerek (31) ve krateri yeryüzüne göndermiş olan O'na yükseleceğine inanarak, kratere dal" (32)

Bu idrak ya da ruh "merkür" olarak bilinirdi. (33) ve bu muammaya simya risalelerinde şu atıflar yapıldı: "Aranan değerli herşey merkür" dedi... Zosimos tarafından efsanevi Ostan'es'e atfedilen çok eski bir ifade şunları söylemektedir:

"Nil nehrinin sularına gir, orada, ruhu (pneuma) olan bir taş bulacaksın." Yorumcular bunun civa (hydrargyron, mercury) olduğunu söylerler. (34) Tanrı'dan gelen bu ruh, simyacılar tarafından çokça övgüye mazhar olan "yeşillik" *benedicta viriditas*'ın da illetidir.

Mylius onun hakkında şöyle demektedir: "Tanrı yaratılmış şeylere nefesinden üfledi... Yeşillik olan bir çeşit filizlenme." Bingen'in hildegard'ının ilahisinde, Kutsal Ruh'a sesleniş şöyle başlamaktadır: "Ey şefaatçi Ruh" ve şöyle devam eder: "Bulutların yağmur yağdırması, göklerin hareket etmesi, taşların nemi, suların akıntıları, yeryüzünün yeşilliklerini çıkarması sendendir." Kutsal Ruh'un suyu, çok eski zamanlardan bu yana, Heraklitus'a göre suya dönüşen, ruhun maddeye özümsemişi sembol olan *oqua permanens* olarak simyada önemli bir rol oynamıştır. Doğal olarak bunun Hristiyanlıktaki karşılığı İsa'nın kanıdır, çünkü filozofların suyu "sipiritualis sanguis" (ruhların kanı) olarak adlandırılmıştır. (35)

Herkes tarafından bilinmesi caiz olmayan öz, basitçe yuvarlak olarak bilinir, bununla, *anima mundi* ile özdeş olan *anima media natura* anlaşılır. Anima mundi, Tanrı'yı kuşatan alan ya da organ olan *virtus Dei* (Tanrı'nın Erdemi)dir. Mylius ise şöyle demektedir: "Tanrı etrafını saran bir sevgiye sahiptir. Diğerleri onu zihni ve hummalı bir ruh olarak (36) biçimi olmayan, lakin kendini istediği şeye dönüştürebilen ve kendini herşeye müsavi kılabilen birşey olarak beyan ettiler; o tezahür edici bir ilişkiyle, yarattıklarıyla sınırlandırılmış kesin bir ölçü içerisinde." (37) Anima ile sarmalanan bu Tanrı imgesi, Kilise'nin ve İsa'nın büyük allegorisi, Gregory ile aynıdır: "Kadın erkeği içine alacaktır (Yeremiya 31: 22) (38) Bu tamı tamına şaktisinin kucaklayışındaki Şiva'nın Tantrik kavramsallaşmasıyla paralellik arz etmektedir. (39) Kadın-erkek karşıtlığının bu aslî imgesi "hermafrodit" ola-

rak Lapis'in bir diğer düzenlenmesinden müştak, merkezde birleşmişlerdir: Bu aynı zamanda mandalanın da bir motifi- dir. Tanrının, *anima media natura* olarak birer birer yaratıklara yayılmasının anlamı, zifiri karanlıkta, ölü maddelerde bile ikamet eden ilahi bir kıvılcımın (40) ateş parçasının olduğudur. Ortaçağ doğa filozofları bu kıvılcımı "çevreleyen damar"dan çıkan ilahi bir imaj olarak yükseltmeye çalışmışlardır. Böylesi fikirler sadece ve sadece bilinçdışı psikik sürecin varlığına bina edilebilir. Çünkü aksi takdirde aynı fikirlerin nasıl olup da her yerde neşv ü nema bulduğunu anlayamazdık. Bizim rüya-örneğimiz göstermektedir ki, böylesi fikirler zihnin bir icadı değildir; bilakis onlar doğal ilhamlardır. Simyagerler *arcanum*'un rüyalarda bazen ortaya çıktığını söylemişlerdir. (41)

Eski doğa filozofları, aslî doğasının dört parçaya bölünen daire ile sembolize edildiği mucizevi özün, insanın bizihi kendisi olduğunu sadece hissetmekle kalmamış, açıktan açığa söylemişlerdir de. "Aenigmata ex visione Arislei" (42) hermetik damarda biçimlenen *homo albus*tan bahsetmektedir. Bu "beyaz adam" Zozimos vizyonlarındaki rahip figürüne denktir. "Krates Kitabı"nın (43) Arapça çevirisinde, ruhani ve dünyevi adam arasındaki diyalogta (Gnostiklerin *pneumatikos* ve *sarkikos*'una tekabül etmektedir.) buna eşdeğer hatırı sayılır bir değini görmekteyiz. Ruhani adam, dünyevi adama şunları söylemektedir: "Tam manasıyla ruhunu bilmeye muktedir misin? Onu uygun olarak bildiğinde ve onu neyin daha iyi yaptığını bildiğinde, filozofların ona önceden verdikleri isimlerin hakiki isimler olmadığını farkedebilirsin. Ey hakiki isimleri anıştıran sahte isimler, insanların arasında sizi kışkırtan hatalar ve acılar ne?" Buna mukabil isimler filozof taşına atıfta bulunurlar.

Zosimos'a atfedilen bir risale, Arap-Latin edebiyat ekolünden müştak görünmesine rağmen, şüphe götürmez bir bi-

çimde taştan bahsetmektedir: "Nitekim o senden gelmektedir, ve sen onun mineralisin (ham maddesi); senin içinde bulunur o, ve senden çıkarılır... ve senin kopmaz bir parçan olarak kalır." (44) Bunu en açık şekilde dile getiren Solomon Trismosin'dir:

Ne olduğunu ara
Neyin parçası olduğunu
Bunun ne olduğunu bilmen
Gerçekte kendinin ne olduğundur.
Sensiz her şey
İçkindir de
Böyle buyurdu Trismosin (45)

Gerhard Dorn vargücüyle şöyle haykırmaktadır: "Kendinizi canlı filozof taşlarına dönüştürün." (46) Taşın kutsal doğasının insanın bizatihi kendisi olduğu aydınlatıcı bilgisine mazhar olan araştırmacıların pek azının böyle olduğuna inanmak güçtür. Bu "ben" açıklığı hiçbir zaman ego ile özdeş olan bir varlık olarak düşünülmemiştir, bu sebebe binaen de cansız maddelerde ikamet eden bir "gizli nitelik" olarak, ruh, cin (47) ya da parlak kıvılcım olarak telakki edilmiştir. Çoğu kez zihni birşey olarak düşünülen (48) felsefi *opus* sayesinde bu varlık karanlıktan ve mahpusluktan kurtulacak ve nihayetinde ilahlaştırma biçiminde temsil edilen ve İsa'nın yeniden diriltilmesine eşit olan bir dirilmeden hoşlanacaktır. (49) Açıktır ki, bu fikirler empirik ego ile ilgili hiçbir şeye sahip değildir, fakat ondan epeyce uzak olan "ilahi nitelik" ile alakadar olmakta ve bundan dolayı da, eğer psikolojik terimlerle ifade edersek, bilinçdışı olandan bilinçli-aşkınlaştırıcı muhtevayı çıkarmakla meşgul olmaktadır.

Bununla, modern deneyimimize geri dönmekteyiz. Bunlar görünür bir biçimde doğası gereği Ortaçağ ve klasik temel düşüncelerin benzeridirler ve dolayısı ile, aynı ya da en azından benzeri sembollerle ifade edilmektedirler. Dairenin

Ortaçağ temsilleri, taş için de geçerli bir kavram olan mikrokozmos fikrine dayanmaktadır. (50) Taş, insanın bizatihi kendisi gibi, "küçük dünya"dır, ölçülemez mesafelere ulaşmayan ancak bunun eşdeğeri olan derinlik-boyutuna yani küçükten, tahayyül edilemez derecede küçüğe varabilen, kozmosun bir çeşit içsel imgesidir. Nitekim Mylius bu merkezi "punctum cordis" olarak adlandırmıştır. (51)

Modern mandala ile formüle edilen deneyim, artık tanrısal imgeyi yansıtamayan kimselerin özelliğidir. Onlar gerçek şişirme ve çözüme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Yuvarlak ve kare çitler, bundan dolayı patlamayı ve çözülmeyi önlemek için koruyucu duvar ya da *vas hermeticum* (kapalı vazoz) oluşturan büyüsel araçların değerine sahiptirler. Nitekim mandala, bir kimsenin kendi üzerine temerküz etmesini ifade eder, destekler. Bu durum ben-merkezlilik değildir, aksine şişirme ve çözülmeye sakınmak için çokça gerekli olan nefis-hakimiyetidir.

Önceden gördüğümüz gibi, çitin, Yunanca'da *temenos* diye adlandırılan bir tapınağın ya da kutsal bir bölgenin sınırı anlamı da vardır. Bu durumda, daire dışındaki şeylerle karıştırılmaması gereken, içerideki oluşumları korumak ve yalıtımla görevlidir. Mandalanın, bir zamanlar somut gerçeklikler olan arkaik yol ve yordamları sembolik olarak tekrar etmesi bundan dolayıdır. Önceden de belirttiğim üzere, *temenos*'un sâkini Tanrı'ydı. Ancak mandaladaki mahpus ya da iyi-korunmuş ikametçi tanrı olarak görünmüyordu, çünkü yıldız, küre, haç gibi kullanılan semboller Tanrı'ya değil olsa olsa insan kişiliğinin önemli bir kısmına işaret ediyorlardı. Herhangi bir kimse mahpusun insanın kendisi ya da iç ruhu olduğunu veyahutta mandalanın korunmuş sakini olduğunu söyleyebilir. Çünkü modern mandalalar, genelde merkezde Tanrının durduğu eski büyüsel dairelerle, şaşırtıcı paralellikler arzemektedirler. Ancak açıktır ki, modern mandalada

insan -kamil insan- Tanrıyla yer değiştirmiştir.

Sözkonusu yer değiştirme, doğal, kendiliğinden ve daima bilinçdışı olduğundan dikkate değerdir. Eğer Tanrı fikrinin artık otonom bir varlık olarak yansıtılmadığı durumlarda neler olduğunu öğrenmek istiyorsak, bu insanın bilinçdışı zihninin bir cevabı olacaktır. Bilinçdışı, hapsolünmüş, gizlenmiş, korunulmuş, kişi-üstüleştirilmiş ve soyut sembollerle ifade edilen ilahlaştırılmış insan fikri üretecektir. Semboller, hastanın dünya saati örneğinde olduğu gibi, Ortaçağ'ın makrokozmos ve mikrokozmos kavramlarını imliyordu. Mandalaya götüren süreçlerin pek çoğu ve mandalanın kendisi Ortaçağ spekülasyonlarının doğrudan pekiştirmelerinden ibaretti. Sanki insanlar, filozof taşı, kutsal su, yuvarlak, dairenin kareleşmesi, dört renk vs. üzerine yazılmış eski risaleleri okumuşlardı. Oysa onların hiçbirisi ne simya felsefesinin ne de onun anlaşılması güç sembolizminin yanından geçmişlerdir.

Bu olayları tam olarak değerlendirmek güçtür. Eğer bir kimsenin en büyük kaygısının Ortaçağ sembolizmi ile olan açık ve etkili paralelliği ise, o zaman onların arkaik düşünme yöntemine bir dönme olduğu söylenebilirdi. Lakin arkaik modele dönmenin mesele olduğu yerde, sonuç sıradan bir uyarılma ve bütün müteakibi verimlilik eksikliğidir. Böylece bir sonuç, yine de bu gelişmelerin bir özelliği değildir. Aksine, nevrotik ve kişiliğin çözüldüğü durumlar gözle görülür derecede gelişir ve insanın karakteri tümünden iyiye doğru gider. Uyarılma oldukça gelişir ve herhangi bir şekilde yaranmaz. Bu sebeplerden dolayı, sorgulanan süreç geriye gidiş olarak açıklanmamalıdır diye düşünüyorum. Ben onları daha çok Ortaçağ'da ve belki de daha eski zamanlarda yeni Hristiyanlığın ilk dönemlerinde başlamış psikolojik oluşumların hakiki bir sürekliliği olarak anlıyorum. (52) İlk yüzyıllarda varolan temel sembollerle ilgili yazılı belgeler var eli-

mizde. Örneğin, "Başrahıp Komarios, Kleopatra'ya İlahi Sanatı öğretiyor" adlı Yunan kitabı bunlardan birisidir. (53) Metin Mısır kökenlidir ve herhangi bir Hristiyan etkisinin izini taşımamaktadır. Bundan başka, üçüncü yüzyılın Gnostiklerinden Zosimos'un da mistik metinleri mevcuttur. Gelgelelim, burada, ana sembollerin açıkça pagan olmaları ve *Corpus Hermeticum* felsefesiyle yakından bağlantılı olmasına rağmen, Yahudi ve Hristiyan etkileri gözle görünür hale gelmeye başlamıştır.

Mandala ile bağlantılı sembolizmin yakın akrabalarını pagan kaynaklara kadar götürmesi, günümüzde görünen psikolojik olaylara önemli bir ışık tutmaktadır. Doğrudan bir gelenek tarafından desteklenmeksizin Gnostik bir düşünce eğilimini sürdürüyorlar görünmektedirler. Eğer, her dinin belirli baskın psikolojik durumların kendiliğinden açığa çıktığı şeklindeki faraziyemde haklıysam, o zaman Hristiyanlığın, miladın ilk zamanlarında ortaya çıkmış ve daha sonraki yüzyıllarda da geçerliliğini sürdürmüş bir durum olduğunu söyleyebilirim. Ancak bu durum, dinsel ifade ile eşdeğer güçte olan diğer durumların varoluşlarını dışarıda bırakmıyordu. Hristiyanlık kendi hayatıyeti için bir süre "Hristiyan" önkoşullarıyla neredeyse müsavi olan ve hepimizin bildiği bir psikolojik durum ile yani Gnostisizm ile savaşmıştı. Gnostisizm tamamiyle silinip süpürüldü. Kalıntıları tarumar edildi ve bundan dolayı onun iç anlamlarını kavrayabilmek için özel çalışmalar gerekir. Ancak eğer sembollerimizin tarihsel kökenleri Ortaçağı aşıyorsa, o zaman elbette, Gnostisizm içinde bulunurlar.

Daha önceden bastırılmış olan psikolojik durumların, baskıcı durumun temel fikirlerinin gücünü yitirmeye başlamasıyla tekrardan günyüzüne çıkması bana hiç de mantıksız görünmüyor. Gnostik sapkınlık bastırılmasına rağmen tüm ortaçağ boyunca simyacılık adı altında parıldamaya devam

etmiştir. Simyanın, birbirinin mütemmimi iki kısımdan müteşekkil olduğu bilinen bir gerçektir. bir yanda doğru dürüst kimyasal araştırmalar öte yanda ise "theoria" ya da "philosophia".⁽⁵⁴⁾ İlk yüzyıllardaki Pseude-Demokritos yazmalarından, Ta pvoixa kai ta mustixa⁽⁵⁵⁾ açıkça anlaşıldığı üzere, bu bölümlerden her ikisi de miladın başlangıcıyla birlikte varittiler. Aynı hakikat Leyden Papirusleri ve Zosimos'un yazılarında da geçerlidir. Antik simyanın dini ya da felsefi görüşleri apaçık olarak Gnostik idi. Bu son görüşler, muğlak ve özgün fikirler etrafında öbeklenmekteydi. Bir başka söyleyişle şöyle de ifade edilebilirdi bu: Başlangıcın kaotik sularını kuluçkaya yatıran Anima mundi, demiunge, (yaratıcı amil) ya da kutsal ruh, potansiyel bir şekilde madde de kalmış, ilksel kaotik durum onunla sürmüştür.⁽⁵⁶⁾

Nitekim filozoflar, ya da kendilerini "hikmetin oğulları" olarak adlandıranlar, meşhur *prima materia* larını, ruh tarafından gebede bırakılmış başlangıçtaki kaosun bir parçası olarak düşündüler. Ruh ile, bir çeşit "nazik beden" olan "volatile" (uçabilen) diye adlandırdıkları ve kimyasal olarak oksitlerle ve diğer çözünürlüğü olmayan bileşiklerle özdeşleştirilen, yarı-maddi bir pneuma (ruh, can)ı anlıyorlardı. Ruh, kimyasal olarak civa, felsefi olarak da Hermes olan Merkür diye adlandırmışlardı. Vahiy tanrısı olan Hermes, Simyada baş-otorite olan Hermes Trismegistus idi.⁽⁵⁷⁾ Onların niyetleri, kaostan esas tanrısal ruhu çekip çıkarmaktı, ki bu *quinta essentia aqua permanens, itirtiton vafı* ya da *tinctura*, denilen şeydi. Meşhur bir simyacı olan Johannes de Rupescissa (1378) esas öze, "le ciel humain" yani insan göğü ya da gök demektedir. Ona göre öz, mavi sıvıydı ve gök gibi bozulmaz nitelikteydi. Esas özün gök renginde olduğunu söylüyor ve "güneşin gökyüzünü süslediği gibi, bizim güneşimizin de onu süslediğini" ilave ediyordu. Güneş, altının bir allegorisidir. "Güneş hakiki altındır" diyor ve şöyle sürdürüyordu,

"birbirine kaynaşmış bu iki şey, içimizde, göklerin göğünün durumunu ve göksel güneşin durumunu etkilemektedir." Onun düşüncesi, besbelli ki, özün özünün, mavi göğün ve onun içindeki altın güneşin, bizim içimizdeki göksel güneş ve gökyüzü imgelerine tekabül eden şeyleri uyandırdığı şeklindedir. Mavi ve altın bir mikrokozmosun⁽⁵⁹⁾ resmidir ve Guillaume'nin göksel görüntüsünü hatırlatmaktadır. Bununla beraber renkler tersinmiştir (reversed); Rupescissa disk altındır ve gökyüzü mavidir. Benzeri bir düzenlemeye sahip olan hastam dolayısı ile, simyacı yöne doğru eğilimli görünmektedir.

Mucizevi sıvı, kutsal su, gökyüzü ya da sema diye adlandırılan şey, muhtemelen tekvinin (1:7) gök-üstü sularına tekabül etmektedir. İşlevi açısından onun yaratıcı ve dönüştürücü özelliğe sahip olan kilisenin kutsal suyuna benzer bir çeşit vaftiz suyu olduğu düşünülmüyordu.⁽⁶⁰⁾ Katolik kilisesi, *benedictio fontis* (kutsal su) törenini, Paskalya'dan önce kutsal cumartesi gününde icra eder.⁽⁶¹⁾ Tören, *descensus spiritus sanctio in aquam**ın bir tekrarından ibarettir. Bayağı su, böylelikle, insanı dönüştüren ve ona ruhsal açıdan yenisinden doğum şansı veren ilahi bir nitelik kazanır. Bu, tam da kutsal suyun simyevi düşüncesi idi ve *aqua permanens* (değişmez su) pagan kökenli olmayaydı, onu, simyanın "değişmez su"yunu *benedictio fontis*'den türetmek zor olmayacaktı. Mucizevi sudan bahsedildiğini, ilk yüzyıllardaki ilk simyarisalelerinde bulabilmekteyiz.⁽⁶²⁾ Üstüne üstlük Ruhun *Physis*'e inişi, Mani'yi büyük ölçüde etkileyen büyük bir Gnostik efsanesidir. Muhtemelen de bu, maniheist tesirler yoluyla Latin simyasının temel düşünceleri olmaya başlamıştır. Filozofların amacı, mükemmel olmayan maddeyi kimyasal olarak altına, *panacea*'ya elixir vitae (hayat iksi-

* Ruhul Kudüs'ün suya inişi

ri)ye çevirmişti. Lakin felsefi ya da mistik bakımdan da ilahi hermafrodit'e ikinci ademe⁽⁶³⁾, dirilişin yüce ve bozulmaz vücuduna⁽⁶⁴⁾ insan zihninin aydınlanması olan lumen luminum'a*⁽⁶⁵⁾ ya da *sapientia*'ya çevirmekti. Richard Wilhelm ile beraber, Çin simyasının da aynı düşünceleri ürettiğini ve *opus magnum* un "elmas bir beden üretmeyi amaçladığını göstermiştik."⁽⁶⁶⁾

Tüm bu paralellikler, psikolojik gözlemlerimi tarihsel dekorlarına yerleştirme uğraşısıdır. Burada anlatılan rüyalara paralel pek çok modern örnekler bulunsa da, tarihsel bağlantılar olmaksızın, sadece bir merak olarak havada asılı kalırdı. Sözelimi genç bir kadının aşağıdaki rüyası ilginç bir örnektir. İlk rüya büyük ölçüde gerçek bir deneyimin hatırlanmasıyla, Protestan mezhebinde, hassaten grotesk ve hatıta itici koşullar altında meydana gelen vaftiz töreni ile ilgiliydi. Çağrışımlar düşgörenin dinle ilgili hayal kırıklıklarının tamamının bir tortusuydu. Ancak rüya derhal ona, sonrasında anlayamadığı ve daha önceki rüyalarla ilişkilendiremediği bir resim göstermişti. Onun anlamasına birisi, onun ikinci rüyasına "bunun aksine" kelimeleriyle giriş yaparak yardımcı olabilirdi. İşte rüya: Üzerinde gökyüzünün olduğu çok etkileyici bir yer olan planetaryum **'dadır kadın. Sema'da iki yıldız parıldamaktadır; beyaz olan merkür ile kırmızı ışık yayan ve onun tarafından bilinmeyen bir başka yıldız. Şimdi, semanın altındaki duvarların boydan boya fresklerle kaph olduğunu görüyoruz. Lakin onlardan sadece birini tanıyabiliyor: Adonisin ağaç-doğumunun antik resmini."

'Kırmızı dalgali ışık', "sıcak duygular" yani sevgi olarak akıyordu ve yıldızın da Venüs olması gerektiğini düşünüyordu. Ağaç-doğumu resmini bir keresinde müzede görmüştü ve

* Nurun Nuru

** Yıldızları ve güneş sistemini hareket halinde canlandıran cihaz.

ölen ve dirilen tanrı olan Adonis'in, aynı zamanda yeniden-doğuşun da tanrısı olması gerektiğini tasavvur etmişti.

Şiddet ve kilise dininin eleştirisini içeren birinci rüyayı, mandalanın dünya saati görüntüsünün yer aldığı ikinci rüya izlemektedir -ki bu dünya saati planetaryum'un ne olduğunun tam anlamıdır. Gabricius'ta olduğu gibi (Arapça *hibrit*, 'sulfur'), onun sadık erkek kardeşi olmasına rağmen, dişilin *beya* (Arapça, el-beyda, 'Beyaz olan') olarak, erilin de "servus rubeus" yani "kızıl köle" olarak adlandırılan, meşhur simya çiftinin tersine, eril beyaz olarak, dişil de kırmızı olarak gökyüzünde birleşmiş halde durmaktadır. -Kutsal çift bir kimseye Guillaume de Digulleville'nin Hristiyan allegorisini düşündürmektedir. Adonis'in ağaç doğumuna olan değişini hastanın yaratma ve ihyanın gizemli törenleriyle ilgili olan rüyalarıyla örtüşmektedir."⁽⁶⁷⁾

İkinci rüyayla, çağımızın ruhsal hastalığı dışında hiçbir ortak yan taşımamasına rağmen bu iki rüya ilkece çok büyük ölçüde hastanın düşünce süreçlerini tekrarlamaktadır. Önceden de belirtmiş olduğum gibi modern sembolizmin eski inançlar ve kuramlarla olan bağı, ne doğrudan ya da dolaylı gelenekle, ne de görünür delilleri olmamasına rağmen kimilerinin tahmin ettiği gibi gizli/kutsal bir gelenekle kurulabilir.

En detaylı araştırmalarda bile hastanın bu tür kitaplar okuduğu, ya da bu konularda bilgisi olduğu hakkında bir ize rastlanmamıştır. Öyle görünmektedir ki onların bilinçdışı zihinleri, şu son ikibin yıl içerisinde, kendi kendini defalarca düşünce çizgisi boyunca hareket etmektedirler. Böylesi bir süreklilik, belirli bilinçdışı durumların biyolojik soyaçekimlerle (a priorik) geçtiğini farzederek ancak varolabilir. Bu varsayımla doğal olarak, ispatlaması imkansız olmasa da oldukça güç olan düşüncelerin kalıtımını kasdetmiyorum. Bundan ziyade, kalıtımsal niteliği aynı ya da benzeri fikirle-

ri tekrar tekrar yeniden üretme imkanı gibi bir şey olarak tasarlıyorum. "Arketip" dediğim şey işte bu imkan. Dolayısıyla ki, arketip yapısal bir niteliğe haiz olmalı veyahutta bir şekilde beyin ile bağlantılı olan psişeye özgü bir durum olmalıdır. (69)

Sözkonusu tarihsel paralelliklerin ışığı altında, mandala, ya şimdiye değin bedende gizlenmiş, uyur durumda olan, artık dışarıya çıkarılmış ve yeniden canlandırılmış olan ilahi varlığı ya da içinde insanın tanrısal bir varlığa dönüştüğü mekanı sembolize ediyor. Biliyorum, bu ifadeler, en vahşi metafizik spekülasyonlara kapı açacak. Eğer -size- çılgınca geliyorsa üzgünüm, ama insan psişesinin üretiyor olduğu ve her zaman da üretmiş olduğu tamtamına bu. Bunlarsız yapabileceğini söyleyen herhangi bir psikolojinin onları dışarıda bırakması yapmacık olacaktır. Deneyisel bakış açısının kabullenemeyeceği felsefi bir önyargıdan başka bir şey değildir bu.

Belki de bu gibi açıklamalarla metafizik doğrular kurma peşinde olmadığımı vurgulamam gerekir. Bu sadece zihnin nasıl işlediğinin ifadesinden ibarettir. Hastamın, mandala görüntüsünden sonra kendisini daha iyice hissettiği bir gerçektir. Eğer onun içinde mesken tutan problemi anlarsanız, neden "yüce olmak" duygusuna sahip olduğunu da anlamış olursunuz böylelikle.

Eğer mümkün olsaydı, mandala kadar anlaşılmaz ve uzak olan bir deneyiminin muhtemel sonuçları hakkındaki tüm spekülasyonları bir an bile tereddüt etmeksizin ortadan kaldırırdım. Ancak ne yazık ki, bu yaşantılar bana ne uzak ne de anlaşılmazdır. Aksine onlar benim hergün gördüğüm şeylerdir. Yaşamak istiyorlarsa, deneyimlerini ciddiye almaları gerektiğine inanan pek çok insan tanıyorum. Bu insanlar sadece şeytan ve derin denizler arasında seçim yapabilirler. Şeytan, mandala ya da dengi bir şeydir, derin mavi de-

nizler ise onların nevrozları. Şeytan en azından bir ölçüde kahramansıdır. Oysa mavi deniz ruhsal ölümdür. Tutarlı bir rasyonalist, benim, şeytanı, Baalzebub ile çıkardığımı ve yerine dini itikadın hilesiyle masum nevrozu yerleştirdiğimi söyleyecektir. Bir metafizikçi olmadığımın birinci değişikliğe verecek bir cevabım yok, ama ikincisi için üzülen meselelerin inanç sorunu değil deneyim sorunu olduğunu işaret etmek zorundayım. Dini deneyim mutlaktır, tartışmaya gelmez. Sadece hiçbir zaman böyle bir deneyiminizin olmadığını söyleyebilirsiniz. Ancak karşınızdaki "üzgünüm ama ben yaşadım" diyecektir. Ve orada tartışma sona erecektir. Herkes dini deneyim üzerine ne düşünürse düşünsün, ona sahip olan, ona bir hayat, anlam ve güzellik kaynağı temin eden, dünyaya ve insanlığa muhteşem bir çehre kazandıran büyük bir hazineye maliktir. Pistis (inanç) ve barış sahibidir. Kim çıkıp da böylesi bir hayatın meşru olmadığını, bu deneyimlerin geçerli olmadığını ve böylesi bir pistis'in sadece yanılsamadan ibaret olduğunu söyleyebilir ki? Nitekim yaşamınıza yardımcı olan nihai şeyler hakkında daha iyi bir gerekçe (hakikat) var mı? İşte bu gerçek, benim bilinçdışı zihninin ürettiği sembolleri -religio!- neden dikkate aldığım. Modern insanın eleştirel zihnini ikna etmeye muktedir biricik şeylerdir onlar. Eski-moda sebeplerden ötürü ikna edicidirler: Latince tam olarak ikna-edici anlama gelen, karşı konulamaz şeylerdir. Nevrozu tedavi eden şeyin kendisi, nevroz kadar inandırıcı olmalıdır. Çünkü nevroz oldukça gerçektir ve ona yardımcı olan unsurlar da en az onun kadar gerçek olmalıdır. Eğer karamsar bir tutum takınmak istiyorsanız o zaman da çok gerçek bir yanılsama olmalıdır bu. Lakin gerçek bir yanılsama ile şifalı dini deneyim arasındaki fark nedir ki? Kelimelerin farklı olmalarından başka! Sözelimi, kötü bir teşhis yaparak bu hayatın; ancak ölünce sona erecek olan bir maraz olduğunu ya da insanın; beyni ölümcül derecede bü-

yümüş bir hayvan olduğunu söyleyebilirsiniz.

Bu çeşit bir düşünce, sindirim sistemleri bozuk, halinden olur olmaz şikayet eden kimselerin özelliğidir. Mutlak olanın ne olduğunu hiç kimse bilemez. Bu yüzdendir ki onları yaşadığımız gibi almak zorundayızdır. Eğer böylesi bir yaşantı sevdiklerimizin ve sizlerin hayatını daha sıhhatli daha iyice, daha mükemmel ve daha tatminkar kılacaksa o zaman iç rahatlığıyla diyebilirsiniz ki "bu Tanrı'nın bir lütf u keremidir."

Aşkın olan hiçbir hakikat bu yolla gösterilmez, bundan dolayıdır ki tüm alçakgönüllülüğümüzle, dini deneyimin *extra ecclesiam*, öznel ve hudutsuz hataların rüzgarına kapılabileceğini teslim etmek zorundayız. Eğer, zamanımızın ruhsal yolculuğu, hala, insan bilincini, sınırlanamaz ve tanımlanamazlığa açıyorsa, sınırsızlığın bile insan icadı olmayan, ancak Hristiyan dogma sembolizminde "gnosis"e sahip olan, psişik yasalarla istila edildiğini düşünmek için yeterli sebepler var görünmektedir. Sadece pervasız ahmaklar bunu yıkmayı arzu ederler; ruh aşıkları, asla.

3. BÖLÜM. NOTLAR

1- Bkz. *Symbols of Transformation*

2- *Uroboros*'un eski sembolünün bir dönüşümü, "kuyruk-yiyen-ylan"

3- Bunun doğulu benzerini "ışığın çevrimi" olarak Çin simya risalelerinde bulabilirsiniz. *The Secret of the Golden Flower*, 1962, s. 30, der. ben ve R. Wilhelm.

4- "Kan-döken cüceler" *melothesia*'dır. (Bunlar, ortaçağ fizikçilerinin, kan kaybeden hastanın bedeninin bir bölümü üzerine dair ya da mandala'nın içerisini çizmek için kullandıkları küçük figürlerdir. *Melothesia*, "vücudun bir kısmının vekaletinin, gezegenlerin ya da işaretlerin himayesine verilmesidir." (Lidell and Scott, *Greek-English Lexicon* s. 1099). *Melothesia*'nin basma kalıbı Jacobi'de yeniden üretilmiştir der. *Paracelsus selected Writings*. fig. 36 ve 45. EDITÖR)

5- Budge, *Osiris and the Egyption Resurrection* I, 3; *the Egyption Book of the Dead*, p1 5, 7. yüzyıl elyazmalarında (Gellone), evangelistler insan kafası yerine sembolik hayvanlarının kafasıyle temsil edilirlerdi.

6- (Bkz "Mandala sembolizmi üzerine", fig. 1, ve par. 636)

7- *Shrichakrasambhara, Tantra* der. Avalon

8- Abbe 'Joseph Delacotte, *Guillaume de Diquilleville, Trois romani-poemes du XIV'e siecle*. ("Hac"nın 15. yy. çevirisi) John Lydgate tarafından Ecorly Enlglish Text Society'de basılmıştır. (1899-1904). Bir diğer çevirisi son zamanlarda

gerçekleştirilmiştir, bkz. *Oxford History of English Literature*, II. bölüm i, s. 308 EDITÖR)

9- Kutsal Ruh *Viriditas* (yeşillik)in nedenidir. Bkz. aşağıya

10- Gerard Dorn, kesişen ve birbirini rahatsız eden dairevi figürlerle ilgili benzeri kavramlara sahiptir. Bir yanda teslisin dairevi sistemi öte yanda, şeytanın kendi sistemini tesis etme çabası şöyle demektedir: "Şunun farkına varılmalıdır ki merkezi bir daireyi üçlüdür. Lakin merkezle çevre arasına birşey sızarsa, kapalı bölgeye girerse, bunlar ikililer olarak alınır, diğer bir daire olurlar... ya da başka herhangi bir figür" Şeytan kendisi için bir takım daireler imal ediyordu. Ve onun içerisinde dairevi bir sistem kurmayı tasarlıyordu, fakat bu tasarı çeşitli sebeplerden dolayı başarısızlığa uğradı. Sonuçta onun ürettiklerinin tamamı "dört boynuzu çıkmış ikili bir yılan figürü ve kendi kendine karşı bölünen monomachy krallığı oldu." Kişideki ikililik olarak, şeytanın başka birşey üretmesi oldukça güçlü. ("De Duello" Theatrum Chemicum, 1602, I. s. 517). Zosimos'un simyasında şeytan, taklitçi, Tanrı'nın maymunu olarak görünürdü. (Berthelot, *Alch, grece*, III, xlix, 9. bkz. aynı zamanda Mead, *pistis sophia, passim*)

11- Üç ve dördün özgün bir birlikteliği, Werner vom Niederrhein'in, yanan bir ateşin etrafında üç adamın bulunduğu ve dördüncünün de, yorumcu İsa olarak görüldüğü.. Meryem allegorisinde görebiliriz. Bkz. Salzer *Die Sinbilder und Berworte Mariens* s. 21.

12- Eisler. *Weltenmantel und Himmelszelt* I, s. 85.

13- Salzer, s. 66

14- Zeller. *Die Philosophie der Griechen*, III, ii, s. 120

Archytas'a göre, ruh daire ya da küredir.

15- Bkz. Thomas'ın duası. (Mead, *Fragmunt of a Farith Forgotten*, s. 422) Aynı zamanda, Loretto'nun Litany sinde

"hikmet sandalyesi" ve Meryem'in bayram-günleri üzerine Proverbs'den okumalar, Örneğin, Lekesiz Kavramı (Prov. 8: 22-35)

16- Gnostikler için, dörtlü kesinlikle dışıdır. Bkz. Irenaeus, *Against Heresies*, I, bölüm xi, (Keble Çev. s. 96)

17- *Die Gnosis des Christentums*, s. 194.

18- Bkz. *Psychological Types*, Defs. 48 ve 49.

19- Özel bir durum "bayağı fonksiyon"dur. Bkz. *Psychological Types*, Def. 30 (le Aion, par. 13-EDITÖR)

20- *Natural Laws in the Spirital World* kitabından dolayı oldukça meşhurdur. Alıntı *The Greatest Thing in the World* dendir.

21- James, Çev. The Apocryphal New Testament, s. 33.

22- Tibet Budizminde dört renk psişik niteliklerle alakalıdır. (hikmetin dört biçimi olarak) Bkz. *Tibetan Book of the Dead* üzerine yorumum, toplu eserler, *Psikoloji ve Din*, s. 522

23- Bkz. *Psychological Types*. dez. 51

24- Haçın aynı zamanda cennetle cehennem arasındaki sınır-taşı anlamı da vardır. Çünkü kozmosun ortasında kurulmuştur ve bütün her tarafa uzanır. (Bkz. Krall, *Gott und Höllet* s. 18). Tibet mandalas da benzeri bir pozisyonu işgal eder. Onun üst yarısı, yeryüzünün dışında altında cehennem olduğu halde, gökyüzüne erişir. (Hindistan sanchide yarımküresel stupalar gibi). Aynı yapıyla sık sık bireysel mandalalarda karşılaşmaktayım: Yukarısı ışıklı, aşağısı karanlık dünya. Sanki bu dünyayı yansıtıyormuş gibi.

Benzeri figürü Jacok Böhme'nin "dönderilmiş göz" ya da "felsefi ayna"sında da bulabiliriz. (xl, Questions Concerning the Soule, 1647) (bkz. Bireyleşme süreci üzerine çalışma" fig. I, s. 297)

25- Mandala psikolojisi için bkz. *The secret of the Golden Flower*'in yorumuna par. 31.

- 26- Bkz. *Psychological Types*, Def 16. (Toplu Eserler. c. 6) (Aynı zamanda "Ego ve Bilinçdışı Arasındaki İlişki" için par. 274; Aion, par. 43-EDITÖR)
- 27- Şişirme (inflation) kavramı için bkz. "Ego ve Bilinçdışı arasındaki ilişkiler" par. 228.
- 28- Plutarch, *De defectu oraculorum*, 17.
- 29- manget, *Bibliotheca chemica curiosa*, I (1702), s. 408.
- 30- *Theatrum chemicum*, VI (1661), p. 431.
- 31- Bkz. Benzeri bir örnek Aziz Ignatrus Loyda'nın "Fundamentum"unda. *Spiritual Exercises* (Bkz. Aiom, par. 252)
- 32- *Corpus Hermeticum*, IV, 4.
- 33- Merkür "tamamiyle ucucu ve ruhsal"dır. Theobald de Hoghelande, "De alchemiae diffuctatibus," *Theaatr Chem*, I (1602) s. 183.
- 34- Berthelot, *Aich grecs*, III, vi, 5.
- 35- Mylius, *Philosophia reformata*, s. 42; Dorn, "Congeries", *Theatr chem*, I, s. 584; "Turba Philosopherum", *Artis auriferae*, I, (1593), s. 89
- 36- Aslen Platonik bir fikir.
- 37- Mylius, s. 8
- 38- Aziz, Gregory, *Expositiones in librum I. Regum*, I, i; Migne, pl, cilt 79, col. 23.
- 39- Barbela ya da Ennoia Barbelo-Gnosis'de animanın rolünü almaktadır. Bousset, Barbela isminin *parthenos* yani bakire isminin bozulmuş hali olduğunu düşünmüştür. O aynı zamanda "Tanrı dört içindedir." diye de tercüme edilmektedir.
- 40- Sözkonusu fikir, prangalanmış ya da hapsedilmiş "anima in compedibus" kavramında ifade edilmiştir. (Bkz. Dorn, "Speculative Philosophia," *Theatr, chem.*, I, s: 272, 298; "de spagirico artificio" vs. age., I, s: 457, 497) Ortaçağ doğa filozoflarının bilinçli olarak kendilerini sapkın gelenek üzerine inşa ettiklerine dair herhangi bir delil bulamadım.

Ancak paralellikler şaşırtıcıdır. "Hades'te zincirlenenler" çok erken zamanlarda, ta birinci yüzyıla uzanan Comarius metinlerinde geçmektedirler. (Berthelot, *Alch, grecs*, IV, XX, 8). Karanlıktaki kıvılcım ve maddedeki tutsak ruh için, bkz. Leisegang, *Die Gnosis* ss. 154 ve 233 Benzeri bir motif insanda ve diğer bütün şeylerde keşgedilebilen "natura abscondita" kavramıdır ve bu anima ile aynı tabiata sahiptir. Nitekim Dorn ("De spagirica artificin" s. 457) şöyle demektedir: "İnsanın vücudunda, pek az kimse tarafından bilinen göksel nitelikli saklı bir öz vardır." "Philosophia speculative" da aynı yazar şöyle söylemektedir. (s. 298) "Doğal şeylerde, dünya gözüyle görünmeyen, sadece zihin tarafından algılanabilen kesin bir hakikat barınmaktadır. Bunun tecrübesine filozoflar sahiptirler ve onun mucizevi yanını onlar çıkarırlar" "saklı nitelik" fikri pseudo-Democritus'ta da yer almaktadır. (Berthelot, II, iii, b)

41- Klasik bir örnek "Visia Arislei"dir. (*Art aurif*, I, ss 147) Aynı zamanda Zosimos'un vizyonları (Berthelot, III, i-iv); bkz. Benim makalem "Zosimos'un Vizyonları" Sendivogius'ta rüyadaki hekimin vahyi, "Parabola" (*Bibliotheca chemica curiosa*, II, 1702, s. 475)

42- *Art aurif*, I, s. 254)

43- Berthelot, *La Chimie au mayen age*, III, s. 50.

44- "Rosinus ad Sarratantom", *Art, aurif*, I, s. 311.

45- Aureum vellus (1598), s. 5; çev. J.K. *Splendor Solis* (1920) Bkz. *Rosarium* (*Art. Aurif*, II, s. 292): "Tanrı'nın yar-dımı olmaksızın hiç kimse bir iş yapamaz/ Ancak ve ancak kendi kendisi dolayısı ile görür."

46- "Speculative Philosophia," *Theatr, chem.*, I, s. 267.

47- Olympiodorus (Berthelot, *Alch, grecs*, II, iv, 43)

48- Bkz. *Psychology and Alchemy*, par. 357.

49- Mylius (*Phil. ref.*, s. 106) taşın eril ve dişil bileşenlerinin evvela öldürülmesi gerektiğini söylemiştir. Çünkü "Kı-

yametten sonra ölümsüz olabileceklerken, hayata tekrar bozulmaz bir dilmeyle dönme ihtimalleri vardır." Taş aynı zamanda "corpus glorificatum" olarak istikbaldeki dirilmiş beden ile de kıyaslanmaktadır. "Aurea Hora" ya da "Aurora consurgens" (Art. Aurif, I, s. 201) onun, "Hesap Gününde, yüceltilmiş bir beden gibi olduğunu" söylemişlerdir. Bkz. de Hogelande, *Theatr chem* I., s. 189; "Consilium coniguli" *Ars Chemica* (1566), s. 128; "Aurca Hora" Art. Aurif., I, s. 195; Cabir "Le livre de la misericarde." Berthelot ta, *La Chimie au mayen age*, III, s. 188; "Le livre d'Ostanes" age. s. 117; Comarius, Berthelot'ta. *Alch.* greccs.* IV, XX, 15; Zosimos a.g.e., III, vili, 2, ve III, i, 2; *Turba phil*, der Ruska, s. 139; Michael Maier, *Symbola aureae mensae* (1617), s. 599; *Rosarium philosophorum* (1550), fol. 29, IV, resimlemeler.

50- "Aphorismi Basiliani," *Theatr-chem*, IV (1613), s. 368; de Hoghelande, a.g.e. (1602) s. 178; Dorn, "Congeries", a.g.e., I, s. 585; ve diğer birçok yer.

51- *Philosophia reformata* (1622), s. 21

52- Koepgen, Gnostiklerin "dairevi düşünce"sinden sözetmiştir. Bu tümlüğün ya da "tamyuvarlağın" bir diğer terimidir. Çünkü, yuvarlıklık sembolik olarak bütünlük ile aynıdır.

53- Berthelot, *Aich greci*, IV, XX. F. Sherwood Taylor'a göre. "Yunan Simyasında Bir Araştırma"da, bu muhtemelen en eski Yunan metnidir. Bkz. Aynı zamanda, Jensen, *Die alteste Alchemie*.

54- *Psychology and Alchemy*, par. 401.

55- Berthelot, *Alch, greccs*, II.

56- İlk Yunan simyacılarında, "taşın ruhu olduğu" fikriyle karşılaşırız. (Berthelot, *Alch, greccs*, III, vi) "Taş", *hyle Kaos*, ya da *massa confusa* diye adlandırılan, *prima materia* dır. Bu simyevi terminoloji, Eflatun'un Timaeus'una bağlıdır. Joannes c. Steb (*Coelum sephiroiticum Hebraeorum*, 1670) şöyle demektir.

56) İlk dönem Yunan simyacıları arasında "ruhu olan taş" fikriyle karşılaşmaktayız. (Berthelot, *Alch. greccs*, III, vi). "Taş"; *hyle*, kaos, ya da *massa confusa* olarak adlandırılan *prima materia* dır. Bu simyevi terminoloji Platon'un *Timaeus'* u üzerine temellenmiştir. Joannes C. Steeb (*Coelum Sephiroiticum Hebraeorum*, 1679) şöyle demektedir: "Ne toprak, ne hava, ne ateş, ne su, ne bunları oluşturan şeyler ne de bunlardan oluşan şeyler, *prima materia* olarak adlandırılmalı, ki bu yapıldığı şeyin anası ve başlangıcıdır, ve gözlemlenebilirdir. Oysa herşeyin kaynağı olan şey biçimsizdir ve görülemez." (s. 26). Aynı yazar *prima materia'yı* şöyle adlandırmaktadır "ilksel kaotik toprak, Hyle, kaous, uçurum, eşyanın anası... İlk kaotik madde... göğün akıntıları tarafından suvarılmış, Tanrı tarafından türlerin sayısız fikirleri ile bezenilmiştir." O, Tanrının ruhunun maddeye nasıl tenezzül ettiğini ve ona orada ne olduğunu açıklamıştır (s. 33): "Tanrının ruhu, yukarıki suları özel bir besleme sıcaklığı ile bereketlendirmiş, onu sütlü gibi yapmıştır... Doyasıyla kutsal ruhun besleyici sıcaklığı göklerin üzerindeki sulara inmiştir. [*aquis supracoelestibus*; bkz. Yaradılış 1:7], hikmet mahirane bir şekilde herşeye nüfuz etmiş onları beslemiş, birleşerek; aşağı bölgelerin maden krallığında *merkuriel serpent* olarak [ki bu Asklepyos'un esasına işaret eder ve yılan aynı zamanda *medicina catholica* 'nın da kökenidir.], bitkiler krallığında kutsanmış yeşil olarak [klorofil] hayvanlar krallığında teşekkül edici hikmet olarak açığa çıkmıştır, böylelikle suların *supracelestial* ruhu ışıkla, evlilikte birleşerek dünyanın ruhu olarak adlandırılır." "Aşağıdaki sular karanlıktır ve engin derinliklerinde ışığı soğurur." (s. 38). Bu doktrin, yukarılardan inen ve Physis'in kolları tarafından yakalanan No-
us'un Enostik efsanesinin benzeridir.

Simyacıların merkurileri uçar ("uçucudur"). Aby'l Kasım Muhammed "*Kitâb al'ilm al mûktasab*, etc. der. Holmyard),

"Uçucu, Hermes"ten bahsetmektedir ve pek çok yerde onu "ruh" olarak adlandırmaktadır. Dahası, o Hermes *psychopompos* olmayı, cennetin yolunu gösteren olarak anlıyordu (Michael Maier, *Symbola*, s. 592). Bu daha çok, Nous'a atfedilen kurtarıcının rolüyü. (Scott, *Hermetica*, I. ss. 149). Pythagoreanlar için ruh, akletme gücü haricinde, tamamıyla madde tarafından yutulmuştu. (Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, III, s. 158).

Eski "Commentariolum in Tabulam Smaragdinom'da (*Ars Chemica*), Hortulanus, kendisinden dünyanın yaratıldığı ve gizemli *lapis* 'in çıkarıldığı "massa confusa" ya da "chaos confusum"dan bahsetmektedir. *Lapis* ondüncü yüzyılın başından itibaren İsa ile özdeşleştirilmiştir. (Petrus Bonus, *Pretiosa Margarita*, 1546). Orthelius (Theatr, chem; VI, s. 431) şöyle der: "Kurtarıcımız İsa Mesih..... iki yönlüdür... Böylelikle dünyaya ait olan kurtarıcı, yersel ve göksel iki kısımdan oluşmaktadır." Aynı şekilde, maddede saklı olan Mercurius kutsal ruh ile özdeşleşmiştir.

Kaousun dönüşmesi ile ilgili olarak, Parisli Christopher ("Elucidarius artis transmutatoriae", *Theatre Chem*, VI, s. 228) şöyle yazmaktadır: "Kaos'ta değerli öz ya da doğa denilen şey, elementlerin tek karışık kitlesi içinde potansiyel olarak vardır. İnsan aklı, dolayısı ile, kendini kendi göğümüzü aktüel hale getirmekle yükümlü olmalıdır." "Kendi göğümüz" mikrokozma atıftır ve "öz" ("quintessenc") olarak da adlandırılır. O "bozulmaz" ve "kusursuz"dur. Johannes de Rupescissa (*La Vertu et la Propriété de la Quinte Essence*, 1581) onu "le ciel humain" olarak adlandırmıştır.

Filozofların altın ve mavi daire vizyonunu *aurum philosophicum* larına ("yuvarlak" olarak da adlandırıldı; bakınız Maier, *De circulo*, 1616, s. 15) ve mavi öz'e yansıttıkları açıktır. Champeaux'lu William'ın çağdaşı Bernardus Sylvestris'in yazmalarına göre, Kaos ve *Massa Confusa* te-

rimleri genel bir kullanımdır. Çalışması, *De Mundi Universitate libriduo*, oldukça geniş bir etkiye sahip olmuştu. O, "ilksel maddenin karışımından, yani, Hyle'den (s. 5, li. 18), "donmuş kütle, şekilsiz kaos, erimez madde, varlığın yüzü, kendisiyle uyumsuz renksiz kütle"den (s. 7, li. 18-19), "karışım kütlesi"nden şunları söylemektedir: Jupiter gelinin kucağına oturduğuna, bütün dünya hareket eder ve doğurmak için toprakla birleşir." (s. 51, li. 21-22). Diğer bir versiyonu denize batan ya da gömülen kral fikridir. (Meier, *Symbola*, s. 380; "Visio Arislei", *Art. aurif*, I, s. 146.) [Bkz. Psychology and Alchemy, par. 434]

57) Sözelimi, Merkür gezegeninin özelliği sahte-Demokritus'un gizemini ilham etmektedir. (Berthelot, *Alch. grece*, I. Giriş, s. 236).

58) J. de Rupescissa, *La Vertu*, s. 19.

59) Djabir (cabir) *La Livre de la Miséricorde* de filozof taşının mikrokozmoza denk olduğunu söylemiştir. (Berthelot, *La chimie au moyen âge*, III, s. 179) 60) Simyacıların, kilise edebiyatının allegorik biçiminden etkilendikleri oldukça açık. Hatta onlar, Albetus Magnus, Thomas Aquinas, Alanus de Insulis gibi bazı babaların Royal Sanatın Temsilcileri olduklarını iddia etmişlerdir. "Aurora Consurgens" gibi bir metin, Kitab-ı Mukaddesin allegorik yorumlarıyla doludur. O hiç bir zaman Thomas Aquinas'a atfedilmez. Bununla birlikte, su, gerçekte, Kutsal Ruh'un bir allegorisi olarak kullanılır: "Su, Kutsal Ruh'un yaşayan inayetidir." (Rubert, Abbot of Deutz, in Migne, P.L., cilt. 169, col. 353.) "Akan su Kutsal Ruhtur" (Bruno, Bishop of Würzburg, in Migne, P.L., cilt 142, col. 293). "Su, Kutsal Ruhun bir karışımıdır." Garnerius of St. Victor, in Migne, P.L., Cilt. 193, col. 279). Su Mesih'in insanlığının bir allegoisidir (Gaudentius, in Migne, P.L., cilt 20, Col. 983). Sık sık, su, çiğ tanesi olarak görülür. (*ros Gedeonis*) ve çiğ Mesih'in bir allegorisidir: "Çiğ ateşte

görülür" (Romanus, *De theophania*, in Pitra, *Analecta Sacra*, I, s. 21). "Şimdi Gideon'un çiğ'i yeryüzüne akmaktadır." (Romanus, *De native*, A.g.e. s. 237). Simyacılar, *aqua permanans* (değişmez su)in, "flos" (çiçek, akıntı) olarak adlandırdıkları hikmet ile bezenilmiş olduğunu düşünmüşlerdir. Onun, bedeni ruha çevirme ve onu bozulmaz özelliğini verme gücü vardı. (*Turba phil* der.Ruska. s. 197). Su aynı zamanda "vasıtasıyla Tanrını işini bitirdiği, vasıtasıyla bedenin ruhu kazandığı onu ruhsal bir varlık yaptığı", "acetum" (asit) olarak da adlandırılır. Onun diğer bir ismi de "spiritus sanguis" dur (Kan ruh, *Turba*, s. 129). *Turba*, original olarak, tarihi dokuzuncu ve onuncu yüzyıllara giden Arapça eserlerden tercüme edilmiş, onikinci yüzyıldaki ilk Latince risalelerdendir. Bununla beraber onun muhtevası, Helenistik kaynaklardan gelmektedir. "Spiritalis sanguis"teki Hristiyan kinayeler muhtemelen Bizans etkisidir. *Aqua permanens*, civa, *argentum vivum* (Hg)dir.

"Canlı gümüşümüz en temiz suyumuzdur." (*Rosarium phil. Art. aurif.* içinde, II. s. 213). *Aqua* aynı zamanda ateş olarak adlandırılır (A.g.e. s. 218). Beden, ya da öz, su ve ateş tarafından dönüştürülür. Bu düşünce, Hristiyanlığın vaftiz ve ruhsal dönüşüm fikri ile tam tamına paraleldir.

61) *Missale Romanum*. Töre eskidir ve yaklaşık sekizinci yüzyıldan itibaren "tuzun ve suyun daha az (ya da daha büyük) kutsanması" olarak bilinir.

62) "Kadın Peygamber Isis'den oğlu Horus'a" da. (Berthelot, *Alch. grecs.* I, xiii), bir melek, içi şeffaf su, arcanum ile dolu küçük bir kap getirir. Bu açıkça, Hermes'in ve Zosimos'un, içi *Nous*' la dolu kraterlerini andırmaktadır. (Corpus Hermeticum, I) Sahte-Demokritos'un eserinde (Berthelot, II, i. 63), kutsal suyun, "saklı doğa"yı yüzeye çıkarmaya etki ettiği söylenmektedir. Ve Comarius'un risalesinde, yeni baharlara vesile olan mucizevi sulara rastlamaktayız. (Ber-

helot, *Traductions*, s. 281.)

63) Gnosius, (*Hermetis Trismegisti Tractatus vere A ureus, cum Scholiis Dominici Gnosii*, içinde. 1610, ss. 44 ve 101) daire içindeki dörtlüğü anlatırken "Hermaphroditus noster Adamicus"tan söz etmektedir. Merkez, "düşmanlar arasında barış sağlayan bir aracı" olarak açıkça birleştirici bir semboldür. (Bkz. *Psychological Types*, 1923, s. 234). [Daha fazla bilgi için *Aion*. s. 194-Editör.]. Hermafrodit "kendini-dölleyen ejderha"dan doğmuştur. (*Art aurif*, I. s. 303) Uroboros (kuyruğunu yiyen yılan) Hermafroditik bir semboldür. Hermafrodit aynı, zamanda, sık sık ilah biçiminde gösterilen Rebis (ikiden yapılmış) olarak da adlandırılır. (Örneğin *Rosarium*' da, *Art aurif* te, II, ss. 291 ve 359; Reusner, *Pandora*, 1588, s. 253).

64) *Aurora Consurgens* (der. Von Franz. s. 129)'da Senio'den şu alıntı vardır: Hiçbir zaman ölmeyecek tek şey vardır. Çünkü o, sürekli bir büyüme içinde azimle devam etmektedir.

65) Alphidius (12. yy?): Onlardan doğdu modern ışık (*lux moderna*) ve dünyadaki hiçbir ışık ona benzemezdi."

(*Rosarium, Art. aurif.* içinde., II, s. 248; *Tractatus aureus*, "Ars chem.)

66) Jung ve Wilhelm, *The Secret of the Golden Flower* (1962); s. 69.

67) Bkz. *Psychology and Alchemy*, par. 164, 183.

68) Waite, *The Secret Tradition in Alchemy*.

69) Bkz. Jung, "Psychological Factors Determining Human Behaviour"

AÇIKLAMA
SABRA DUYULAN
İHTİYAÇ HERKESİN
SABRETMEK ZORUNDA
OLMASI